

**O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus talim vazirligi
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti**

**“Tarix va arxeologiya”
kafedrası**

**Tarix o'qitish metodikasi
(maruza matnlari).**

Tuzgan: G.Karamanova.

Nukus

MUNDARIJA

Kirish. Maktablarda tarix o'qitish usullari predmeti va uning vazifalari

Tarix o'qitish usullarning shakllanishi va rivojlanishi

Hozirgi tarixiy talim tizimi. Tarix kurslarining talim-tarbiyaviy vazifalari. Maktab tarix kursi darsliklari va dasturlari

O'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirish

Fanlar aro va kurslar aro aloqa bog'lash

Maktablarda tarix o'qitish usullari tizimi

Tarix o'qitishning og'zaki uslubi

Tarix o'qitishda bosma matnlar bilan ishlash usuli

Tarix o'qitishning kursatmali uslubi

Tarix o'qitishda texnika vositalaridan foydalanish

Tarix o'qitishda muzey va saexatlar usullaridan foydalanish

Tarix darsi, uning turlari va tuzilishi

Tekshirish va o'qitish natijasini bah'olash

Maktab tarix xonasi (kabineti) va uning tarbiyaviy talimdagi o'rni

Sinfdan tashqari ish

Tarix o'qitishda talabalarni pedagogik tayirlash

Kirish. Tarix usullari predmeti va uning vazifalari

Reja:

1. Tarix va o'qitishning ah'amiyati h'aqida.
2. Tarix o'qitish metodikasi predmeti va uning maqsad vazifalari.
3. Tarix o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan bog'liqligi.

Adabietler:

1. Karimov I.A. Yuksak manaviyat engilmas kuch. T., 2008
2. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiet yo'li. T., 1992
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq . T.,1998
4. Asqarov A. O'zbekiston mustaqilligi sharoitida tarix fanining vazifalari.- O'zbekistonda ijtimoiy fanlar" 1992.N 7-8.
5. Sadiev A. Maktabda tarix bilimlerinin h'ozirgi ah'voli va o'ni o'qitishni milliy asosga qurish.T., 1993.
6. Sadiev A. O'zbekiston xalqlar tarixini o'qitish.T., 1993.
7. Tashpulatov T. Gafforov Ya., Tarix ukitish metodikasi T.,2002.
8. Karamanova G. Tariyx oqitiw metodikasi H., 2009

Mustaqillik sharofati bilan milliy merosimiz va tengi yuq tariximizni yanada kengroq urganish uchun katta imkoniyatlar buldi. Esh avlodlarni qatanparvarlik, uz ona yurtiga cheksiz muh'abbat ruh'ida tabiyalash, jonajon ulkamiz guzalligi, ananalarga h'urmat kabi fazilarlarni shakllantirish, ularda ijtimoiy faollik, milliy g'urur ezgu tuyg'ularni o'stirish kabi talablar ayni zamonga eng muh'im vazifalardandir. Bu olijonob ishlarni amalga oshirish maktablarda "O'zbekiston tarixi" fanini o'qitish jaraenini tug'ri tashkil etishiga h'am bog'liqdir.

Hech kimga sir emaski, O'zbekiston Respublikasi o'z istiqloliga erishganuga qadar tariximiz deyarli h'amma o'quv tizimlarida nomigagina o'tilar edi. Yana achinarlisi shundaki, ushbu kurs h'am mazmunan h'am tuzilishi jih'atidan ikkinchi darajali h'isoblanardi. Unda ko'xna tariximining h'qiqiy asoslari eritilmagan edi. Bugungi kunda esa yangi yo'nalishlari, tadqiqot qilinishi zarur bo'lgan birinchi darajali masalalari aniq belgilanadi va belgilanmoqda.

Prezidentimiz I.A.Karimovning, tarixga murojat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bulmaganidek, o'z tarixini bilmagan kishining kelajagi h'am bulmaydi deganlari, ayni h'qiqatdir.

Prezidentimiz "Turkiston" gazetasi muh'birining savollariga javoblarida (1998- yil 2-fevrali soni) yana bir qimmatli so'zlarni keltirgan yani : "millatni asrash kerak. millatni asrash uchun esa uning tarixini o'rganish, avaylab h'imoyalash kerak",-degan edi. Ushbu intervyuda "Bizning millatimiz, xalqimiz kuxna Xorazm zaminida "Avesto" paydo bo'lgan zamonlardan buen o'z h'aeti, o'z madaniyati, o'z tarixi bilan yashab keladi. O'zbek millati O'zbekxon nomidan tarqagan emas, balki O'zbekiston o'zbek nomini o'ziga ism qilib olgan bo'lsa ajob emas"-delinadi. Bu qatorlarning mazmuni orqali biz tarixchilarning oldida h'ali tadqiqotni, urganishini talab qiladigan, h'qiqatni ochib beradigan muammolarni h'al

qilishdek vazifani anglashimiz kerak. U navbatida h'aqiqiy tariximizni uqitish orqali o'quvchilarda milliy g'urur tuyg'usini, vatanga sadoqat, tuyg'usini shakllantirish amalga oshiriladi.

Milliy g'oyani shakllantirishda h'am tarix fanining o'rni kattadir. "Milliy g'oya birinchi navbatda h'esh avlodimizni vatanparvarlik, elyurtga sadoqat ruh'ida tarbiyalash, ularning qolbiga insanparvarlik va odomiylik fazilatlarini payvand qilishdek olijonob ishlarimizda madatkor bulishi zarur "tafakkur" №2. 1998.

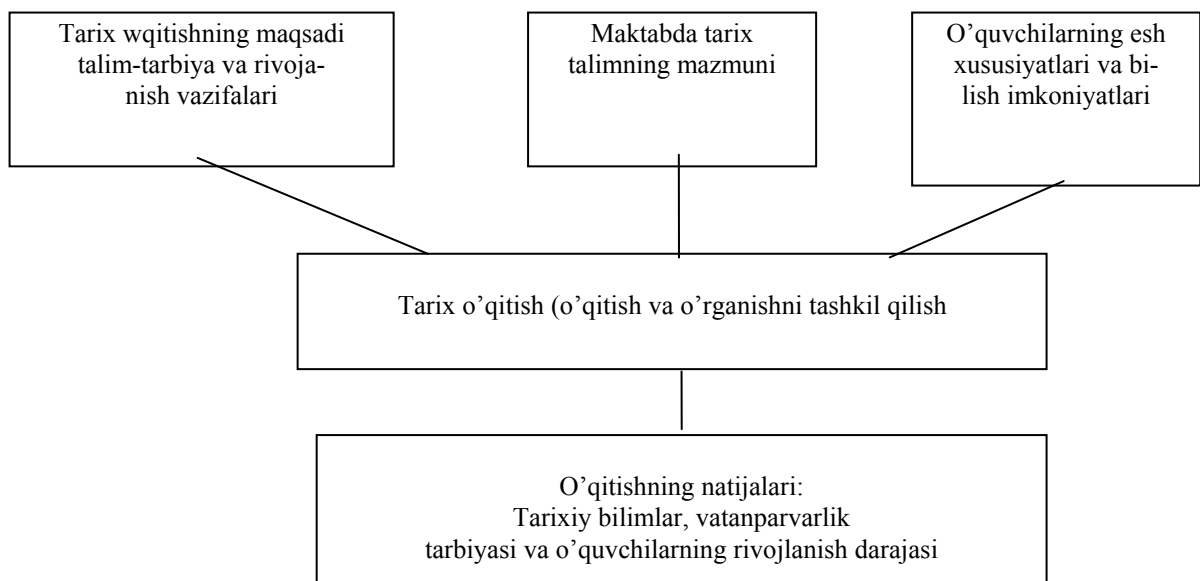
2. Umuman tarix uqitish usullari ilmiy pedagogik fan bulib, u o'quvchilarga tarixdan puxta bilim berish, ularni vatanparvarlik ruh'ida kamol toptirish va tarbiyalashda maktabda unitiladigan tarix kursining maqsadi, talim-tarbiya vazifalari, mazmuni, usullarini h'amda o'qitishning eng muh'im vositalarini belgilab beradi.

Tarix o'qitish usuli uzining mustaqil tekshirish predmetiga ega. Maktabda tarix fanining o'qitilishi va o'qitish jaraenining urganilishi tarix o'qitish metodikasining predmetini tashkil etadi. O'qitish jaraenining obektiv suratda amal qiladigan o'z qonuniyatlari bor.

Tarix o'qitish jaraenining tarkibiy qismlari maksimal, mazmuni, o'qitishining metod va usullari, natijalari urtasidagi qonuniyatli aloqalari qo'yidagicha namoen bo'ladi:

Tarix kursining maksimal, talim tarbiya vazifalarining muvafaqiyatli amalga oshirilishi o'qitishning mazmuniga bog'liq bo'lgandek, tarix kursini uzlashtirish darajasi h'am o'z navbatida o'qitishning ilmiy asosda, maqsadga muvofiq tashkil qilinishiga, o'qituvchining urganiladigan mavzunan maqsadi, talim tarbiya vazifalari va mazmuniga mos keladigan talim formalari, o'qitish usullari h'amda vositalaridan qay darajada maqsadga muvofiq foydalana bilishga bog'liqdir. Shuningdek, o'qitishning natijalari h'am o'qituvchining o'qitishdan kuzlangan maqsadni, uning talim-tarbiyaviy vazifalarini aniq belgilay olishga, kursning mazmuniga mos tarzda amalga oshirishga erdam oladigan metod va usullardan ilmiy asosda foydalana bilishga bog'liqdir.

Professor P.V.Gora tarix o'qitish usuli dasturi va maruza kursining ilmiy asoslariga bag'ishlangan maruzasida M., 1992. 42-43- butlar) maktabda tarix talimi jaraenining umumiy qonuniyatlarini qo'yidagi chizmada ifodalab ularning h'ar qaysisiga izoh' beradi:

Tarix o'qitishning asosiy maqsadi, albatta o'tmish tarixni urganish va Vatanga sodiq jamiyat kishisini tarbiyalashdan iborat.

Tarixni o'qitish deganda-tarixiy material vaatnga munosib ruh'da tarbiyalash va kamol toptirish vazifalarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan jaraen, yangi o'qituvchi va uqivchilarning aqliy ichki h'amda o'quv h'arakatlari tashqi jaraeni tushuniladi.

Tarix kursining mazmuni deganda tarix dasturlarida belgilab berilgan tarixiy bilimlar kulami, o'quv materiali; uning asl mazmunini umumlashtirishi uquvchilarning tarixiy materiallari uzlashtirish va olgan bilimlarini foydalana bilish soh'asidagi o'quv usullari, kunikma va malaqalar sistemaisni egallashlari kuzda tutiladi.

Tarix o'qitishni tashkil deganda, tarixni o'qitish va o'quvchilarning uni urganishni tashkil qilish, ularning urganish faoliyatini o'qituvchining boshqarishiga erdam beradigan usullar, o'quvchilardagi mavjud bilimlarini ishga solish va ularni ijodiy bilishga junaltiradigan topshiriqlar tizimi h'amda talimning turli xil formalari dars, amaliy mashg'ulotlari tushuniladi.,

Tarix o'qitishning maqsad va vazifalarini, mazmunini muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilishi; o'quvchilarning tarix fan asoslarini tarixiy materilga mos samorali metodlarni bilish va bilimlardan foydalana bilish malakalarini puxta uzlashtirishlari, shu assoda yangi jamiyat kishisining zaruriy sifatlarni tabiyalash o'quvchilarning tarixiy tafakkurini, tasavvuri va nutqini, maxsus va umumiy qobiliyatlarini ustirish kuzda tutiladi.

Demak, o'qitishning maqsadi uning mazmuni bilan belgilanadi, maqsadi va mazmuniga mos keladigan o'qitish usllari tanlanadi, o'qitishning samarasi esa o'qitishda erishilgan qatiy ijobiy natijalar bilan tekshiriladi, yani tarixiy bilimning sifati, tarbiya va o'quvchilarning kamol topishi darajasi bilan ulchanadi.

Talimni muayyan pedagogik maqsadga yo'naltirmoq uchun o'qituvchi maktabda tarix uqitishning maqsadini, uning asosini tashkil qilgan talim-tarbiya vazifalarini bilib olishining o'zi kifoya qilmaydi. Shu bilan birga, umumiy vazifalarni amalga oshirishda h'ar bir sinfda o'qitiladigan tarix kursining o'rni, vazifalari, o'z navbatida mazkur kursining o'qitishning talim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishda uning h'ar bir bo'limi, bulimdagi mavzular h'atto h'ar bir darsda utiladigan mavzuning h'am asosiy vazifalari oldindan belgilab olinishi kerak. Chunki h'ar bir tarix darsining butun tarix kursining umumiy darslar tizimida tutgan o'rni bor, bu darsda maktabda tarix o'qitish oldiga qo'yilgan umumiy vazifaning qandaydir elementi eki bo'lagi h'al etiladi.

Tarix o'qitish usullari o'qitish jaraenin tarkibiy qismlari ular o'rtasidagi qatiy takrorlanadigan o'zaro aloqa va bog'lanishlarda nomoen buladigan qonuniyatlarni ochib beradi va tarix o'qitish jaraenini takomillashtirishda ulardan foydalanig yo'l-yo'riqlarini h'am ko'rsatib beradi. Tarix o'qitish jaraeni ikki yo'l bilan o'rganiladi: 1. kuzatish usuli. Bu usulda foydalanganda, turli xildagi o'quv metodik adabietlar, o'quvchilarning ezma ishlari, maruzalari, ularning javoblari ezilgan kuchirmalar, o'qitishga berilgan bah'o va chiqarilgan xulosalar bilan tanishib chiqiladi, darslar kuzatiladi, o'quvchilarning bilimi va malakalar o'rganiladi.

2. Tadqiqot usuli. O'qituvchi o'qitish jaraenini o'zi h'oxlaganicha uyushtiradi. O'nga bazi o'zgarishlar kiritadi, natijasini tekshirib kuradi. Xullas, ijodiy ish qiladi va uning bu ishi ilmiy tadqiqotga uxshab ketadi. Taniqli pedagog Suxomlinskiy: "Pedagogik meh'nat ilmiy

tadqiqotga yaqin turadi” degan edi. Biroq, o’qituvchi qilgan ijodiy izlanishlarining ilmiy tadqiqotdan farqi, avvalo, shundaki o’qituvchi darsda amaliy vazifalarni h’al qilishi uning xulosalari esa, o’z faoliyatining natijasi bo’ladi. Ilmiy tadqiqotda ko’pchilik o’qituvchilarni ishi uchun umumiy bo’lgan qonuniyatlar tadqiq etiladi, chiqarilgan xulosalar ilmiy asosda rasmiylashtiriladi.

3. Tarix o’qitish metodikasi tarix fani bilan uzviy bog’langandir. Tarix fani kishilik jamiyatining taraqqiet qonunlarini bilish utish h’ozirgi zamoni yaxshiroq tushunib olishga, kelajakni oldindan qurishga imkon beradi.

Tarix o’qitish usuli maktabda tarix o’qitish jaraenining tarkibiy qismlari va ular o’rtosidagi qonuniyatli aloqalarni ochib berish bilan birga o’qitishning samorodorligini oshira borish maqsadida tarix o’qitish jaraenini tadqiq etish usullari bilan h’am qurollantiradi.

Tarix fani asoslarini ochib berish maqsadida tarixiy manbalar, faktlar va umumiy xulosalardan foydalaniladi.

Tarix o’qitishda o’quvchilarning eshi, bilimi, fikrlash qobiliyati va umuman ruh’iy faoliyatini etiborga olmasdan turib, ularning o’quv faoliyatiga samarali tasir etib bo’lmaydi. Shu sababli uslub ruxshunoslik (psixologiya) fani bilan chambarchas boqlangan.

Uslub talim-tabiya h’aqidagi pedagogikal fani, uning tarkibiy qismi bo’lgan dialektika bilan chambarchas boqlangan, uning mustaqil bir tarmog’idir.

Tarix o’qitish usullarining shakllanishi va rivojlanishi

(2 soat)

Reja:

1. Tarix o’qitish usullari masalasiga tarixiy endashish.
2. 1917 yildan 1991 yilga qadar tarix o’qitish.
3. Mustaqillik yilarida tarix o’qitish muammolari.

Adabietlar:

1. Karimov I.A. O’zbekistonning o’z istiqlol va taraqqiet yo’li.T., 1992
2. Asqarov A. O’zbekiston mustaqilligi sharoitida tarix fanining vazifalari. – «O’zbekistonda ijtimoiy fanlar». T., 1992 O’ N 7-i
3. Sadiev A. O’zbekiston xalqlari tarixini o’qitish.T., 1993
4. Sadiev A. Maktabda tarix bilimlarining h’ozirgi ah’voli va uni o’qitishni milliy asosga qurish.T., 1993

Metodikaning rivojlanishi ijtimoiy-iqtisodiy va siesiy tarix bilan, tarixiy va pedagogika ilmlarining rivojlanishi bilan bog’liq.

Metodikada to’plangan tarixiy tajribani o’rganish bugungi kundagi tarixiy talimning murakkab va dolzarb muammolarini ilmiy, h’aqiqiy echimini topishga erdam beradi.

Maktabda tarix predmet sifatida o'qitila boshlaganidan keyin o'qitishning maqsadi va mazmunini belgilash, uni eshlarga tushuntirish soh'asidagi savollarga amaliy javob berish zaruriyati ostida tarix o'qitish metodikasining dastlabki elementlari yuzaga kela boshladi.

XIX asrning oxiri-XX asr boshlarida tarixiy bilim beradigan xususiy maktablar paydo bo'ldi. Yirik shah'arlarda jamoatchilik pedagogik tashkilotlar vujudga keladi.

Maktab tarixiy talimining rivojlanishida P.G.Vinogradov, N.I.Kareev, S.F.Platonov kabi tarixchilar-"liberal" yo'nalishda to'rdi. Ularning darsliklarida jamiyatning siesiy, tarixiy-madaniy turmush h'aet, iqtisodiy rivojlanish bo'yicha faktlar berildi. O'lar tarix o'qitishda kursatmali obrazli o'qitish usullarini va o'quvchilarning fikrlashini faollashtirishni tavsiya qilgan.

M.N.Pokrovskiy, N.A.Rojkov, M.N.Kovalenskiy va boshqalar "radikal" yo'nalishda deb qaralgan. N.A.Rojkov darsliklarida 1- o'ringa manba, h'ujjatlarni qo'yib, ular bilan ishlash o'quvchilarning aqliy mustaqilligini o'yg'otishi kerak edi. Kovalenskiy 5 jildli xrestomatiyasida va darsligida iqtisodiy va sinfiy kurash masalasiga ko'proq etibor qiladi.

Sotsiologik maktab vakili R.Yu.Viller-umumiy tarix bo'yicha darsliklarida induktiv metod asosida sotsiologik tushunchalarni va tarixiy jaraen qonuniyatlarini ochishni tavsiya qiladi.

O'quvchilarning bilish ischanligini faollishtirishda o'qitishning "real", "laboratoriya", "referat", "dramatizatsiya" metodlari qo'llanildi.

XX asr boshida tarixiy manbalar asosida tarix o'qitishning "real" metodi tiklandi. M.N.Pokrovskiy va N.A.Rojkovlar uning tarafdorlari bo'ldi.

Laboratoriya metodi o'quvchilarning tarixiy h'ujjatlar va ilmiy ommabop adabietlar bilan mustaqil ishlashiga asoslandi.

Referat metodining astoydil targ'ibotchisi N.P.Pokatilo bo'ldi. O'ning fikricha o'quvchi referat orqali bosh manoni ikkinchi darajalidan ajrata oladi. U referatni mustaqil ishlash ko'nikmasini shakllantirishning asosiy usuli deb h'isobladi., Dramatizatsiya metodi A.F.Gartvich tomonidan tasvirlanadi. O'nda o'quvchilarga tarixiy materiallarini rollarbo'yicha o'qish tavsiya qilindi. Usullar h'a'r xil bo'ldi: badiiy va ilmiy ommobap dabietlar asosida tarixiy voqeani instsenirovka qilish, materialni mutah'kamlash uchun darsda eshitganlarini dramalashtirish va h'akozalar. O'quvchilarda o'qitishda aniq obrazlarni shakllantirish tarix darslari uchun karta va kartinalarning ishlab chiqilishiga olib keldi. O'qitish jaraenining ajralmas bo'lagi sifatida ekskursiya ishlari paydo bo'ldi. Tarixni o'rganishda o'lkashunoslik materiallari h'am jalb qilina boshladi.

XIX asrning oxiri XX asr boshida o'qituvchilar uchun birinchi uslubiy qullanmalar paydo bo'ldi. Nijegorodli o'qituvchi A.Krolyunitskiyning "Tarixning elementar kursi metodikasi tajribasi" tarixni o'qitish masalasi bo'yicha qimmatli maqalolardan iborat bo'ldi.

N.P.Pokatiloning "Boshlovchi o'qituvchi uchun amaliy boshchilik" (Spb, 1912), kitobida o'z davri uchun etakchi tavsiyanomalar berildi. Qo'llanmada qo'shimcha berilgan bo'lib, unda darslik qullanmalar, badiiy, ilmiy-ammabop va uslubiy adabietlarning tizimi berildi.

XIX asr oxiri- XX asr boshida h'ar xil tipdagi darsliklar, kitoblar, ko'rsatma qurollar chiqarildi, lekin metodika ilmiy-nazariy umumiyashtirish darajasiga ko'tarila olmadi.

Shurolar h' o'qimiyati o'rnaganadan keyin xalq talimi h'am mustamlakachilik tizimiga moslashtirildi. 1929 yilda eski imloning avval lotin imlosiga, keyin rus imlosiga o'tishi eshlarning madaniyat va avlodlar boy tarixiy merosidan mah'rum bo'lib qolishiga sabab bo'ldi. Maktablardan talim-tarbiya milliy zamindan uzib tashlandi. Bunday siesatga norozilik bildirganlar millatchilikda ayblanib, taqib ostiga olindi, 191i yilda Toshkentda ochilgan musulmon xalq dorilfunonini va uning xodimlari taqdiri shunday bo'ldi. 1920 yilda Turkiston xalq dorilfununi tugatilib, u O'rto Osie davlat universitetiga qo'shib yuborildi. Uning mudiri va o'qituvchilarining aksariyat ko'pchiligi xalq dushmoni-jadidchi, panturnizm g'oyasi targ'ibotchisi, millatchi tashg'asi bosilib, qatog'on qilindi. Shu dorilfunun mudiri, olim, ezuvchi va shoir, otashin marifatparvar, ijtimoiy-siesiy h'arakatlarning faol ishtirokchisi Mukovvarqori Abdurashidxonov h'isobga olinib, otib tashlandi.

20 yillar oxirlariga kelib, mamuriy buyruqbozlikka asoslangan mustabid markaz uzil-kesil shakllanib ulgirdi. Maktab tarix bilimlari tizimi h'am xuddi shu yillarda yani 30-yillar boshida shakllandi. Xalq talimiga rah'barlik qilishdagi demokratik printsip butunlay buzildi. Tarix o'qitish o'rganishni bir xil tizimga solib, uni siesat manfaatiga bo'ysindirishda partiya va davlat rah'barlarining tegishli qarorlari h'amda ko'rsatmalari asosiy rol o'ynadi. Fanlar bo'yicha yagona, maxsus va majburiy h'amda barqaror darsliklarning bo'lishi, markazda rus tilida nashr qilinishi, joylarda, tarjima qilib, o'qitishni mamlakat miqiesida maktab talimiga vasiylik qilish va uning ustidan siesiy nazoratning kuchaytirilishi eshlarni davlat siesati, yagona partiya g'oyasiga sodiq kishilar qilib tayarlashni ko'zda tutar edi.

193i yilda "VKP(b) tarixi qisqa kursi" darsligi nashr qilinib markazda nashr qilingan barcha darsliklarga, shu jumladan tarix darsliklariga shu darslik tizimi asos qilib olindi.

Shu tariqa, 20 yillar oxiri 30 yillarning boshlariga kelib, maktab tarix bilimlari tizimi shakllandi. 40 yillarda esa darsliklar yaratildi. Bunda davlat siesatiga moslangan, yagona partiya g'oyasi singdirilgan darsliklar yaratildi. Umuman davlat siesati umrini iloji boricha uzoqqa cho'zish asosiy maqsad qilib quyilgan ei. 1934 yildan etiboran sobiq SSSR miqiesida, shu jumladan O'zbekiston maktablarida tarix qo'yidagicha o'qitildi:

III-IV sinflarda SSSR tarixining qisqacha kursi, V-VI sinflarda qadimgi dune va o'ta asrlar tarixining elementar kursi, VIII-X: sinflarda SSSR tarixi va yangi tarix kursi; Keyinchalik eng yangi tarix kursi kiritildi. O'zbekiston xalqlari tarixi mustaqil fan sifatida o'qitilmay, balki undagi bazi voqealarnigina Rossiya tarixi tarkibida o'qitish, eshlarni ajdodlarimizning boy merosidan, ananlaridan mah'rum etish maqsadida ularni chetga surib qo'yish ana shu davlat siesatining erqin ifodasi natijasi edi. Msunur darsliklarda tarixiy faktlar va nomlarga to'ldirib yuborgan edilar. Bazi muh'im tushunchalarning mazmuni chuqur ochib berilmasdan, ko'pincha ularga qisqacha izoh' berish bilan kifoyalanilgan edi, ularda o'quvchilarni mustaqil ishga rag'batlantiruvchi sovallar va vazifalar h'amda tarixiy 9ujjatlardan namunalar berilmagan edi.

Maktab tarix o'qitishning shakl va usullarini h'am ishlab chiqishni h'am talab etdi. 1939 yili V.N.Bernadskiyning "Yuqori sinflarda tarix o'qitish metodlari" H(L.a'9q9), a'9n'o' yilda N.V.Andrevskaya bilan V.N.Bernadskiyning "Etti yillik maktablarda tarix o'qitish metodikasi" va boshqa uslubiy qo'llanmalar nashr etildi va o'zbek tiliga tarjima qilindi.

Jumh'uriyatimizda 191i yil dekabr oyidan boshlab nashr qilina boshlangan "Maorif (h'ozirgi xalq talimi)" jaridash maktabda tarix o'qitishni yo'lga qo'yish va o'qituvchilarning

pedagogik mah'oratini oshirishda muh'im ah'amiyatga ega bo'ldi.

O'zbekistonda tarixiy uslubiy fikrlarning taraqqietida 1940 yil avgustda O'zbekiston Moarif Vazirligi h'uzurida tashkil etilgan tarix va jamiyatshunoslik o'quv-uslubiyat kengashi tarix seksiyasining faoliyati h'am katta ah'amiyatga ega.

U darsliklar tarjimasi va qo'llanmalarning narsh qilinishiga etibor berildi.

1941 yil 22 iyundan Vatan urushi boshlandi. Bu yillikda mamlakat tarixinigina emas, balki jah'on xalqlari tarixini h'am chuqur o'rganish aloh'ida ah'amiyat kasb etdi. 1942 yilda Yu.S.Sokolovning uslubiy qo'llanmasi nashr etildi. (Sokolov Yu.A. Ulug' Vatan urushi va o'rta maktabda qadimgi dune o'rta asrlar h'amda yangi tarixni o'qitish vazifalari UzSSR maorif xalq kommissarligining maktab boshqarmasi Uzbavnashr T.1942. Ammo bundan keyin h'am talim mazmuni saezlashib, u asosan ijtimoiy iqtisodiy jaraenlar sinfiy kurash va ommaviy h'arakatlar doir mavqum va murakkab tushunchalar majmuldan iborat bo'lib qolaverdi. Tarixning bu taxlitda o'qitilishi o'quvchilarning ijodiy fikrlashga to'sqinlik qildi, tarixiy jaraenni tarixiy tarzda tasavvur qilishdan nariga o'tmadi.

O'quvchilarning darsda material mazmunini yaxshi tushunolmay, uni edlab olish ularning fikr doirasi kengayishiga to'sqinlik qiladi.

Maktabda tarix o'qitishning yangi tartibi amalga oshirildi. SSSR tarixi dasturiga birinchi marta kiritilgan O'zbekiston tarixi materiallarini tanlash printsiptini takomillashtirish, uni o'rganish asoslarini ishlab chiqish, o'quv-uslubiy adabietlar yaratilishida 1940 yil avgustdan o'z faoliyatini boshlagan. O'zbekiston maorif Vazirligi qoshidan o'quv uslubiy kengashi, tarix seksiyasi muh'im rol o'ynadi. Shu seksiya azolari K.O.Oqilov, N.V.Teyx tomonidan 1960 yida IV sinf o'quvchilari uchun O'zbekiston tarixiga oid 26 h'ikoyadan iborat qo'llanma yaratildi. (T.1961), Sektsiyaning azosi R.K.O'rmonova esa 1963 yilda VII sinf tarix o'qituvchilari uchun O'zbekiston tarixidan qo'llanma yaratildi. (M."Voxatov, K.E.Jestov, B.T.Dagtler O'zbekiston SSR tarixi O'zbekiston maktablarining VIII sinf o'qituvchilari uchun o'quv qo'llanma T. 1964). Shu yil K.O.Oqilovning ezgan sakkiz yillik maktablarning VII cinflari uchun o'quv qo'llanmasi nashr etildi.

Shunday qilib 60 yillarining o'rtalariga kelganda O'zbekiston tarixi bo'yicha bazi qo'llanmalarni yaratishga muvofiq bo'lindi. 1965 yil may oyida maktabda tarix o'qitish tartibini o'zgartirish to'g'risidagi qaror qabul qilindi.

1966-1967 yillarda o'rta maktablarning VII-X sinflari uchun O'zbekiston tarixi bo'yicha yangi o'quv qo'llanmalari yaratildi. (Ya."ulomov, R.Nabiev O'zbekiston SSR tarixi O'zbekiston maktablarining IX-X sinflari uchun o'quv qo'llanma T, 1966)/

1971-yilda pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarning mavofiqlashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus talim vazirligi va O'zbekiston maorif Vazirligining buyrug'i bilan "O'rta maktabda O'zbekiston SSR tarixini o'qitish muommasi bo'yicha olib borilaetgan ilmiy tadqiqot ishlariga rah'barlik qilish Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika oliygoh'i tarix qulmietetida tashkil etilgan. Tarix va jamiyatshunoslikni o'qitish uslubieti kafedrasiga yuklatildi. Bunda O'zFA akademigi Ya."ulomov katta xizmat qildi.

Tarix talimini o'z vazifasini h'ozirgi milliy maktab talabiga javoban bajara almadi. Undan kamchiliklar asosan uch guruh'ga bo'linadi.

1) Tarix talimi mazmunining yagona mafkura iskanjasiga tushib qolganligi uning inqirozning asosiy sabablaridan biri edi.

2) Bu h'ol uning mazmunan saezlanishi bilan birga egasiz h'amda mavqum va zerikarli tafsilotlarga aylanib qolishiga sabab bo'ldi. Ajdodlar tarixi ularning shon-shuh'rati va jabr-jafolari h'aqidagi erqin xotiralar tarix darsliklarida o'z ifodasini topa olmadi. Tarixiy bilimlarning bir xil yo'nalishi va tizimga solib qyo'ilishi o'quvchilarning ijodiy fikrlashga, fikr doirasi kengayishiga to'sqinlik qildi.

3) Tarix kursining tkzilishi uni o'qitish o'rganish tartibini milliy asosga qarshi printsipining buzilishi va bu narsa pedagogika-didaktika talablariga javob ermasligi yana bir kamchiligidir. Sobiq SSSR xalq talimi davlat qo'mitasi raisi G.A.Yagodin 1988 yil dekabrda shu soh'adagi kamchiliklarning asosiy sabablaridan biri milliylik printsipidan voz kechilganligi bilan bog'liqligini ko'rsatib bunday degan edi:

“Talim-tarbiyani milliy madaniyatdan ajralgan h'olda yo'lga qo'yish o'quvchilarni nasl-nasabini namalum kishilar, deb h'isoblash demakdir. Ayni milliy o'zligini anglab etmaganalik, milliy va madaniy masalalarda tayergarlikka ega emaslik millatlararo munosabatlarda buzilishlar milliy xudbinlik ko'rinishlari uchun ko'pgina qulay zaminni vujudga keltiradi.

SSSR tarixi darsliklari talay darajada qamon rus xalqining, rus davlatchiligining tarixi bo'lib qolmoqda” (Yagodin G.A. talimni insonparvarlashtirish va demokratiyalash orqali uning yangi sifati sari ”Sovet O'zbekistoni” a'9h'h'.g'g'-dekabr).

Maktablarda tarix o'qitishni Evropa xalqlari tarixidan emas, balki O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganishdan boshlash maqsadga muvofiqdir. Bu pedagogik didaktik ilmiy printsipga h'am mos keladi. Balki jah'on xalqlari tarixini o'rganishni o'quvchilarning O'zbekiston xalqlari tarixidan olgan bilim va ko'nikmalariga suyangan h'olda tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

1 yo'l. O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganib bo'lgandan keyin jah'on xalqlari tarixini o'rganish.

2 yo'l. O'zbekiston xalqlari tarixini taraqqietdagi malum davrlarni jah'on xalqlari tarixi taraqqietining ana shu davrdagi bog'lab, birgalikda qiesiy o'rganish. Ana shu 2 yo'l tarix bilimlari yangi kontsepsiyasiga asos qilib olindi.

Prezident I.A.Karimov ”O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiet yo'li” asarida: “yangi demokratik talim kontsepsiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish lozim bo'ladi. Bunda o'zbek xalqining va respublika xududida yashovchi boshqa xalqlarning milliy tarixiy va madaniy ananalari, manaviy tajribasi talim va tarbiya tizimimizga o'zviy ravishda kiritilishi zarur”, -degan fikrlari pedagoglarimizni tarix talimini davr talabi darajasiga ko'tarish yo'lidagi muh'im vazifalari bo'lmog'i kerak.

**Hozirgi tarixiy talim tizimi. Tarix kurslarining talim-tarbiyaviy vazifalari.
Maktab tarix kursi darsliklari va dasturlari. (2 soat)**

Reja:

1. Tarixiy talim tizimidagi o'zgarishlar 11 yillik talim maktablari uchun tarix bo'yicha dasturlar. Vatan tarixini o'rganishga etiborning kuchaytirilish ah'amiyati.
2. Tarix kurslarining talim-tarbiyaviy vazifalari.
3. Maktab tarix darsliklari mazmuni va tuzilishi.

Adabietlar:

1. Gaffarov Ya, G'afforova M. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T., 1996.
2. O'zbekiston tarixi va madaniyati.T., 1992
3. Mustaqil O'zbekiston-tarix silsilolarida.T.,1992
4. Kabirov A, Korovkin F Jah'on tarixi.T., 1995
5. Muxammedjonov A.R. O'zbekiston tarixi. (V asrdan XXI asrning boshigacha)T., yshshe
- 6.Raximov J. O'zbekiston tarixini o'rganishda arxiv manbalaridan foydalanish.T., 1995
7. O'zbekiston tarixi. (1917-1993)N., 1995
- 8.O'zbekiston tarixi (I qism) T., 1997

1984 yili umum talim maktab isloh'atiga muvofiq 11 yillik talim kirgizilib, bu tarixiy talim tizimida h'am o'zgarishlarga olib keldi: V sinfda : "SSSR tirixi bo'yicha epizodik h'ikoyalar" h'aptasiga 2 soat, jami 6i soat;

VI sinfda: Umumiy tarix :I bo'lim. Qadimgi dune tarixi:-8 aptasiga 2 soat, jami 6i soat:

VII sinfda: Umumiy tarix II bo'lim: O'rta asrlar tarixi-h'aptasiga 2 soat, jami 6i soat.

VIII sinfda: Qadimgi davrdan XVIII arning oxirigacha bo'lgan SSSR tarixi-h'aptasiga 2 soat, jami 6i soat.

IX sinfda Umumiy tarix III-bo'lim. Angliya burjua inqilobidan (XVII asr) Parij kommunasigacha; XIX asrdan boshlab XIX asrning oxirigacha bo'lgan SSSR tarixi-h'aptasiga 3 soat, jami 102 soat. X sinfda: Umumiy tarix III bo'lim Parij Kommunasidan 1-jah'on urushining tugatilishiga qadar; XX asrning oshidan 193i yilga qadar SSSR tarixi; Umumiy tarix IV bo'lim 1917-yildan boshlab 2-jah'on urushiga qadar chet el eng yangi tarixi-h'aptasiga 4 soat, jami 136 s). XI sinfda: "q0-yillarning oxiridan bizning kunlarimizga qadar SSSR tarixi"; Umumiy tarix IV bo'lim 1939 yildan bizning kunlarimizga qadar chet ellar eng yangi tarix.-h'aptasiga 3 soat, jami 104 soat.

Umum talim maktablarda (11 yillik) tarixini o'rganish uchun h'aptasiga 1i soat, yiliga 612 soat ajratildi. Shuni h'am aytish kerakki, sobiq ittiyoq tarkibiga kirgan respublikalar tarixini o'rganish 50 soatdan oshmasligi kerak edi. Faqat mustaqqil marofati bilan tarixiy talim soh'asida o'zgarishlar bo'ldi.

Prezidentimiz "Tafakkur" jurnaliga bergan intervyusida Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun e h'aet-e mamot, e noxot-e h'alokat, e saodat-e falokat masalasidir" degan fikrini keltirip o'tadi. Sababi bu so'zlar bugun h'am dolzarbdir. Prezidentimiz takidlaganidek, "Fikr qaramligi, tafakkur qulligi-h'ar qanday iqtisodiy eki siesiy qaramlikdan h'am ko'ra dah'shatlidir", ""oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jah'olatga qarshi faqat marifat bilan baxsga kirishish, olishish mumkin".

Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida ildiz otgan Turkiston jadidlari eshlarning milliy tafakkurini o'stirish, duneviy ilimlarni egallash uchun jon uydirdi. Bolsheviklar imperiyasi davrida yagona ideologiya g'oya asosida talim-tarbiya soh'asida milliy mentolitet bir tomonda qolib ketdi. Fikr qoromligi esa yuqorida takidlaganimizdek h'ammisidan h'am dah'shatli. Mustaqilligimiz ana shu h'islotlarga tarbiyalaydigan, yani eshlarimizning etuk milliy tariximizni, ananalarimizni zur qiziqish bilan egallashlari uchun sharoit berdi. Shu asosda "O'zbekiston tarixini o'qitish bo'yicha kontseptsiya" ishlab chiqildi. Yangi dasturlar vujudga keldi. Bu dasturlarda vatan tarixini urganisha katta etibor berilgan. Nafaqat yangi tariximiz, bilki bizning qadimgi va juda boy tariximiz saxifolarini tadqiq qilishimiz, topishimiz, urganishimiz vazifa etib belgilangan. Yangi tarixni h'aqqoniy yaratish, tug'ri davrlashtirish muh'im meh'nat talab qiladi.

Tarix fani obektiv suratda amal qiladigan qonunlarni ochib berish maqsadida kishilik jamiyatining taraqqiet jaraenini o'rganadi bu qonunlarni bilish o'tmishni va h'ozirgi zamoni ilmiy asosda yaxshiroq tushunib olishga h'amda kelajakni oldindan ko'ra bilishga va o'ni ongli ravishda ko'rishga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi "Talim tug'risida" gi qonunning 4-moddasida: "O'zbekiston respublikasida kelib iqishi, jinsi, tili, eshi, irqi, millati, etiqodi va dinga munosabatidan, ijtimoiy ah'voli, mashg'ulotining turi, turar joyi, respublika xududida qanchadan beri yashaetganligidan qat'iy nazar barchaning talim olishi uchun teng h'uquqlari kafolatlaydi"-deb ko'rsatilgan.

Mustaqillikgacha O'zbekiston xalqlari tarixi V, VIII-XI sinflarda SSSR tarixi tarkibida o'rganilar edi. Endilikda mustaqillik morofoti tufayli O'zbekiston xalqlari tarixini aloh'ida o'rganish bilan birga, o'nga ulkamiz tarixini urganiuvchi "o'lkashunoslik", "arxeologiya", "etnografiya" va boshqa bir qancha fanlar qushildiki, bu fanlar tariximizni umumjah'on tarixi fani bilan yaqindan bog'lanishga katta erdam beradi.

2. Maktab tarix dasturlarida tarix kursining talim va tarbiya vazifalari, mazmuni, o'quvchilarning o'zlashtirib olish zarur bo'lgan asosiy tushunchalar va g'oyalar, kunikmalar va malakalar miqdori aniq belgilab berilgan. Unda maktab kursining talim va tarbiya vazifalari qo'yidagicha ifodolab berilgan.

Birinchidan: o'quvchilarni qadimgi amonlardan to h'ozirgi kunimizgacha bo'lgan jamiyat taraqqieti tug'risida puxta va chuqur bilimlar bilan qurollantirish.

Ikkinchidan-aniq asosli materiallarni tah'lil qilish va umumlashtirish asosida ular uchun tushunarli formada ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini ilmiy tushunishni h'osil qilish;

Uchinchidan-tarixning chinakkam ijodkorlari, moddiy va manaviy nematlarni yaratuvchi-xalq ommasining roli h'amda shaxsning tarixdagi ah'amiyati.

To'rtinchidan-o'quvchilarni ilmiy obektivlik, tarixiylik qonunlariga asoslangan h'olda o'tmishdagi va h'ozirgi zamon h'odisalariga ilmiy qaray bilishga o'rgatish.

Beshinchidan-o'quvchilarni xaqlar tinchligi. h'amkorligi, bir-birini tushunish va h'urmat qilish ruh'ida shovinizm va millatchilikka, militarizm va urushni targ'ib qilishga, kamsitish va irqiy ustunlikka qarshi murosasiz kurash ruh'ida tarbiyalash.

Oltinchidan-o'quvchilarda meh'nat tarbiyasini amalga oshirish, ularni moddiy ishlab chiqarish soh'asidagi ishlarga psixologik jih'atdan tayirlash, meh'natning barcha- turlari va

uning natijalariga h'urmat, ularni o'z shaxsiy qobiliyati va jamiyat eh'tiejariga qarab ongli ravishda kasb tanlashga tayerlash.

Ettinchidan-o'quvchilarning ijodiy fikrlashni, ularning bilim egallashdashgi faolligini, mustaqilligini rivojlantirish, ishlab chiqarishga, fanga, sanatga qiziqishlarini rag'batlantirish, o'z bilimlarini mustaqil to'ldirish, h'ozirgi zamon siesiy h'aet voqelarini tug'ri tushunish, ko'nikma va malakalarini singdirish lozim. Ayniqsa umumtalim maktablari dasturlarida O'zbekiston tarixi tuzulishi va urganilishiga aloh'ida etibor berish kerak. Buning uchun qo'yidagilarga biroz jalb etish lozim.

-O'zbekiston tarixi bo'icha tanlangan dastur materiali mazmuni va miqdorini o'quvchilarning bilish imkoniyatlari h'amda uni o'rganish uchun ajratilgan vaqtda mos bo'lish, shu bilan birga respublika tarixi uchun mos bo'lgan eng muh'im asoslar va tushunchalarni tanlash.

-O'zbekiston tarixini o'rganishda doimo o'quvchilarning boshqa fanlardan va umumiy tarixdan olgan asosiy va nazariy bilimlariga suyanish, h'amda takrorlashga yo'l qo'yilmagan h'olda respublika tarixi materiallari asosida ularning bilimlarini aniqlashtirish.

-O'zbekiston davlat tarixini o'rganishning tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, eng avvalo duneqarashga doir etakchi g'oyalarni, umumiy qonuniyatlarni, ularning asosini tashkil qilgan xalqimiz soib o'tgan tarixiy yo'lni ochib berish lozimdir.

Shuni h'am aytib o'tish kerakki, h'ar bir tarix darsining o'z oldiga qo'yilgan malum-tarbiyaviy vazifalari turadi. Prezidentimiz I.A.karimov "Turkiston" muxbiriga intervyusida: "Buyuk ajdodrimiz yuksak taraqqiy topgan davlat barpo etgani va bu mamlakatda "kuch-adolatda" degan bosh shior davlat siesatining, jamiyat h'aetining asosi bo'lganini yaxshi bilamiz. Bu g'oya odamlarga kuch bergan, ularda insof-dienatga, ezgulikka ishonch uyg'otgan. Chunki jamiyatda adolat barqaror bo'lsa millat, xalq h'ech qachon yo'ldan adashmaydi, ertami-kechmi farovon turmushga erishadi" degan edi. Bu buyuk Amir Temur davriga xos tarixiy h'qiqat umum talim maktablarida VII sinflar uchun "O'zbekiston tarixi" darsligi orqali o'rganiladi. "Amir Temur davlati" mavzusidagi darsning o'zida adolatparvorlik, vatanparvarlik, insonparvarlik to'yg'ulariga tarbiyalash vazifasini amalga oshirishimiz mumkin. Masalan, soliq siesatidagi Amir Temurning insoniyligi misollar bilan kursatilishi mumkin.

3. Hozirgi vaqtda tarix fani oldiga katta vazifalar qo'yilgan bir davrda maktab tarix darsliklari mazmuni katta ah'amiyat kasb etadi.

1994 yilda qator O'zbekiston tarixi darsliklari V,VI,VII,VIII,IX sinflar uchun chiqarildi. Lekin davr talabiga xos darsliklar yana h'am yaxshilanish nazarda tutilib, 199i-2000 yillarda yangi tarix darsliklari chiqarildi.

5-6 sinflar uchun "jah'on tarixi" darsligi mualliflari A.Kabirov va F.Korovkinlar. Uning 5- sinfga talluqli yani I bo'limda "Qadimgi jamoa tuzumi" o'rganiladi. Bu tuzimning rivojlanish bosqichlariga etibor beriladi: "odamlar tudasi", "ovchi va deh'qonlarning urug' jamoalari", qadimgi jamiyatning inqirozi, meh'natning o'z-aro taqsimlanishi, uning roli h'aqida malumot beriladi. II bo'lim: "Insoniyatning qadimgi tarixi" deb nomlanib, Qadimgi Misr, Qadimgi Janubiy-"arbiy Osie ellari, Qadimgi Kichik Osie va Kavkaz orti o'lkalari, Qadimgi Eron, Hindiston, Xitoy, Gretsiya (Yunoniston), Rim va Rim imperiyasi tarixi berilgan.

Masalan: "Qadimgi Janubiy-"arbiy Osie ellari" degan bobda "Ikki dare oralig'i (Mesopotamiya) tarixi asosiy o'rin egallaydi. Tabiiy sharoitlari, xo'jaligi sinfiy jamiyatning vujudga kelishi so'z etiladi. "Davlat", "shah'ar", "qonun" kabi tushunchalar ochib beriladi.

VI bob yani Qadimgi Hindiston mavzusidan boshlab VI sinfda o'tildi. So'nggi XI bob "Rim imperiyasining susayishi va qulashi" deb nomlanadi. II va III asrlarda Rim saltanati" degan temada qul meh'natining natijasizligi, quldorlik-xo'jalik rivojlanishidagi tusqin ekanligi ochilishi kerak. Varvarlar bosqinchiligi, 476- yilda german qobilalari tomonidan "arbiy Rim saltanatining tugatilishi so'z etiladi. Madaniyati, sanati, diniy etiqodlar qadimgi mavzular bilan darslik tamomlanadi.

O'rta asrlar tarixini urgana utirib, feodal tuzum, uning kelib chiqishi, rivojlanish va tarqoqlanish", "feodal jamiyat sinflari", "feodal davlat", "o'rta asr madaniyati" va boshqa asosiy tushunchalar shakllantiriladi.

Shunday qilib, darslik-bu uqituvchining tayanadigan asosiy o'qitish quroli va asosiy bilim manbai h'isoblanadi. Tarix darsligi birnecha komponentlardan turadi: tekst (motn) (asosiy, qo'shimcha, tushuntirish); matndan tashqari komponentlar; uzlashtirishni tashkil qilish apparati, illyustrativ material, orientirovka apparati.

Asosiy matnda: nazariy va faktik materiallar bo'lib, tariflash va tushuntirish xarakterida bo'ladi. Qo'shimcha matnda: (spravochniy) malumotnoma material beriladi. Aniqlovchi-tushuntirish matn o'ziga qushimchalarni, kommentariyalarni oladi.

Matndan tashqari komponentlarga savollar va topshiriqlar-yani uzlashtirishni tashkil qilish apparati kiradi.

O'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirish (2 soat).

Reja:

1.O'quvchilarda tarixiy bilim shakllantirishda tarixiy tasavvurning ah'amiyati.

- a) Tarix o'qitishda faktlarning roli.
- b) Tarixiy tasavvurlarning shakllanish uslublari, ularga tasnifnoma.

2. Tarixiy bilim shakllantirishda tarixiy tushunchalarning roli.

- a) Tarixiy tushunchalar va ularni klassifikatsiya qilish
- b) Tarixiy tushunchalarni shakllantirish usullari.

Adabietlar:

1. Toshpo'latov T., G'afforov Ya. Tarix o'qitish metodikasi. Toshkent, "Universitet", 1999
2. Goar P.V. Povishenie effektivnosti obucheniya istorii v shkole.M., 1988
3. Pospelov N, Pospelov I. Formirovanie mislitelnoy operatsii u starsheklassnikov. M., 1989
4. Babanskiy Yu.K. Hozirgi zamon umumiy talim maktabida o'qitish metodlari.T., 1990
5. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish.T., 1993.

a) O'zbekiston Respublikasi "Talim tug'risida" gi qonunining 9-moddasida "Umumiy talim uzluksiz davlat talimi tizimida asosiy bug'in bo'lib, talim oluvchilar ilmiy bilim,

meh'nat va boshlang'ich kasbkor ko'nikmalari, ishbilarmanlik asoslarini egallashlarini, shuningdek o'z ijodiy qobiliyatlari va manaviy fazilatlarini rivojlantirishlarini taminlaydi", - deyiladi. Umuman olganda maktabda O'zbekiston xalqlari tarixi o'qitishning asosiy vazifasi-o'quvchilarga tarix fanidan puxta bilim berish, shu bilimlarni amaliyda qo'llanish ko'nikmalari va mah'oratini h'osil qilish, duneqarashini shakllantirishdan iborat.

O'rta umumtalim maktablarida o'tiladigan tarix kursining bazi bir vazifalarini uslubchi A.A.Vagin qo'yidagi bosqichlarda ifodalab bergan: 1. O'quvchilar tarixiy jaraenni va tarixiy rivojlanishning h'amma bosqichlardagi ijtimoiy h'aetning turli tomonlarini xarakterlab beruvchi muh'im tarixiy asoslarni puxta uzlashtirib olgan bo'lishlari lozim.

2. Tarixiy asoslarni o'zlashtirish natijasida o'quvchilar tarixdagi asosiy voqealarni, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, h'amda ularning rivojlanib borishini aks ettiruvchi aniq tarixiy tasavvurlar tizimini h'osil qilishlari lozim.

3. O'quvchilar maktab tarix kursidagi muh'im tarixiy tushunchalarni puxta o'zlashtirish jamiyatning ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini mukammal tushunib etishi, tarixni o'z eshiga qarab ilmiy asosda h'ar tomonlama bo'lib olishi lozim.

4. O'quvchilar tarix kursidan olgan bilim va malakalarini yangi tarixiy materiallarni o'rganishda, o'tmish va h'ozirgi zamon voqealarini tushunishda, kundalik ijtimoiy ishlarda, h'aetda qullay bilishlari lozim.

5. O'quvchilar tarixiy material bilan, h'ar xil materiallar, darslik, tarixiy h'ujjatlar, ilmiy ommabop-adabiet, siesiy risolalar, ro'znoma va oynomalar, xaritalar bilan ishlay bilishi, reja tuza olishi, tarixiy materialni tizimni va asosli baen qila bilishi, ayrim tarixiy mavzularda axborot bera olishi, maruzalar qila olishi lozim.

Yuqorida ko'rsatilgan vazifalar bevosita o'rta maktablarda O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda h'am asos bo'la oladi, shuning uchun h'am o'quvchilar bilimini asosiy tarixiy faktorlar bilan boyitib chuqurlashtirib borish maktabda tarix o'qitishning eng muh'im vazifalaridan biri h'isoblanadi.

Masalan, o'quvchilar O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganish jaraenida O'zbekiston jamiyat taraqqietining h'ar bir tarixiy bosqichida odamlar qanday yashaganini, h'ukmdorlikka asoslangan sinfiy davlatlar qanday vujudga kelganligini, ayniqsa O'rta Osie xalqlarining o'z ozodligi va mustaqilligi uchun chet el bosqinchilariga forslar, makedoniyaliklar, arablar, mug'ullarga qarshi olib borgan qah'ramonona kurashlarini, o'zbek xalqi bilan qardosh xalqlar o'rtasidagi qadimdan davom etib kelaetgan iqtisodiy, siesiy va madaniy aloqalarni, bulardan tashqari mustaqil O'zbekiston davlatining h'ozirgi davrdagi sanoati, qishloq xo'jaligi, fan va madaniyati yutuqlarini, qisqasi, faqat Sharqda emas, balki jah'on tarixida o'zining mustaqil yo'liga ega bo'lgan davlatga aylanaetganligi va boshqa faktorlarni puxta bilishlari kerak.

Umuman olganda, tarixiy faktlarni o'zlashtirish talim-tarbiya jih'atidan h'ar qancha muh'im bo'lsa h'am, faktlarni bilishninng uzi o'quvchilarning tarixini bilish jaraenidagi birinchi bosqichdir.

a) Tarixni bilish jaraeni faktlarni o'zlashtirishdan boshlanadi. Tarixiy faktlar 2 turda bo'lishi mumkin. Birinchidan yagona voqealarni aks ettiruvchi faktlar. Ular takrorlanmaydi. Masalan: a'q:o' yildagi "Loy jangi"; a'n'0g' yilgi "Ankara jangi" va h'okazo.

Ikkinchidan: tarixiy h'odisa turidagi faktlar. Ular malum bir tarixiy davr xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan: barshina va obrok bular feodalizm davriga xos bulgan

qarom deh'qonlarning to'lami. O' malum bir ijtimoiy tuzumga xos bo'lgan tarixiy fakt. Yana bir misol: Sanoat tuntarilishi-bu qo'l meh'natidan mashinaga o'tishni belgilaydigan jaraen.

b) O'quvchilarni puxta bilimlar bilan qurollantirishda tarixiy tasavvur va tushunchalarni h'osil qilish, qonuniyatlarni tushunib olishning ah'amiyati h'am kattadir. Tarixiy tasavvur bilan tushunchalar bir-biri bilan uzviy bog'langan. O'quvchilarda h'odisalar, tarixiy jaraenlar h'aqida etarli darajada to'liq va aniq tasavvurlar mavjud bulgandagina tushunchalar h'osil bo'ladi. Tarix o'qitish jaraenida o'quvchilarning tassavurlari chuqurlashib borish natijasida tushunchalarni shakllantirish uchun zamin yaratiladi. Tushunchalar o'z navbatida tasavvurlarni mazmunan boyitib, aniqlashtirib borishga erdam beradi. Tarix o'qitishda ayniqsa, O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda o'quvchilarning ko'z o'ngida o'tmishdagi ijtimoiy h'aetning yaxlit manzaralarini shakllantirishda jonli va erqin obrazlardan foydalanishning ah'amiyati kattadir.

Tasavvurlarni shakllantirishda tarixiy h'odisalar obrazlarini o'quvchilr faol suratda idrok etishga qaratilgan usullardan foydalanadi. O'qituvchi h'ikoyasining mazmunan kurgazmali va obrazli bo'lishi, darslik matnidagi tarixiy h'ujjatlardagi voqea va tasviriy elementler, badiiy adabiet asarlari o'quvchilarda tarixiy tasavvurlarni shakllantirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi materialni baen qilaetganda. tarixiy h'ujjatlardan, ilmiy-ommobop va badiiy adabiet asarlaridan olingan erqin tafsilotlarga h'amda o'quvchilardagi mavjud tasavvurlarga suyangan h'olda ish tutadi, o'quvchilarning tarixga qiziqishining ortishi, ularning muh'im tafsilotlarni ajratib olishi va esda saqlab qolishlari erdam beradi. Biroq, o'qituvchi kurgazmali qurolni shundaygina ko'rsatib uning mazmunini tushuntirib, h'ujjatlarni o'qib quya qolmay, balki h'ikoyadan eng muh'im joylarni aloh'ida takidlashi, ko'rgazmali qurollarni, matnlarni o'quvchilarning faol ishtirokida tah'lil qilib, undagi eng muh'im elementlarni ajratib chiqishi, o'rganilgan h'ujjatlardagi, u eki bu jih'atlarga ular diqqatini jalb qila bilishi kerak.

b) Tarixiy tasavvur masalasining ah'amiyatiga K.D.Ushinskiy uz vaqtida katta etibor bergan edi. 40-yillarda: N.V.Andreevskaya, V.A.Bernadskiy. Albatta sanoat tuntarilishi katolistik aloqalarning shakllanish davriga h'am faktdir.

Voqealar va h'odisalar o'rtasida bog'likliklar h'amma vaqt mavjud. Masalan: a'h'9h' yili Andijon qo'zg'oloni, 1i92- yilgi Toshkentdagi qo'zg'olonlar-bu kolonial yani mustaqil davriga oid bo'lgan ozodlik h'arakati bo'lib h'isoblanadi. Bunda yagona voqealardan-ozodlik h'arakati-yani tarixiy h'odisa tushuntiriladi. Tarixiy h'odisani ochib ko'rsatish orqali o'z navbatida tarixiy voqealarning ah'amiyatini va sababini bilishga erdam beradi. Masalan, kapitalistik davlatlar orasida qarama-qarshiliklarning o'sishini urganish orqali birinchi jah'on urushining kelib chiqish sabablari va xarakterini bilib. o'zlashtirib olish mumkin.

Faktlar-bu teoretik xulosa va umumiyashtirish uchun asos bo'lib h'isoblanadi. Tarixda faqat faktlar bilan cheklanib, fakttologiyaga aylandirmaslik kerak. Shuningdek agar etarli faktlarga tayanmay umumiyashtirishlar ko'p o'rin olsada tarixni o'qitish-sotsiologiyaga aylanar edi. Chuning uchun ularni aqlga muvofiq birgalikda foydalanish zarur. Faktlar esh xususiyatlariga qarab tanlab olinadi. Bilimni umumiyashtirish va tizimga solish-bu tarixni bilish instrumenti h'isoblanadi. A.I.Strajev, A.A.Vagin, 70-i0-yillarda P.V.Gora, N.I.Zaporojuts, F.P.Korovkin va boshqa uslubchilar aniq (konkret) tarixiy tasavvurlarni h'osil etish h'aqidagi nazariyani rivojlantirishga xissa qo'shdilar.

O'qitish jaraenining samoradorligini taminlash uchun nima h'aqida tarixiy tasavvur h'osil qilish zaruriyatini bilish kerak. O'larni qo'yidagicha h'osil qilish mumkin: a') jamiyat h'aetining barcha tomonlarini o'z ichiga oluvchi o'tmishi faktorlari h'aqida: moddiy h'aet:(meh'nat asbobi, odamlarning kasbi, xo'jalik soh'alari v.h'.) ijtimoiy-siesiy h'aet. (h'ar xil sinf vakillari h'aqida qo'l, feodal; davlat tuzimi h'aqida v.h'), tarixiy shaxslar h'aqida (lashkar boshi, siesiy arbob v.h'.), h'arbiy tarix voqelari h'aqida (qurollanish, h'arbiylarning kiyim-kechaklari (mundirlar). h'arbiylarning jangdagi sop tizimlari v.h'.), tarixiy-madaniy h'aet h'aqida (xalq h'aeti, tasviriy sanat v.h'.).

2) Tarixiy vaqt h'aqida (yani malum bir tarixiy faktning malum bir vaqtga aloqasi). U jamiyatning rivojlanishini, formatsiyalarning almashinishini tushunishga erdam beradi.

3) Tarixiy kenglik h'aqida. Bunda tarixiy geografiya erdam beradi. Masalan: ellarni jug'rofik joylashuvi iqtisodiy rivojlanish sabablarini tushuntiradi, urush operatsiyalarining borishi, xalqlarning joylashish sabablarini tushunishga mumkinchilik beradi.

Taraqqiy tasavvurni ayniqsa V-VIII sinf o'quvchilarida shakllantirishda ko'pincha obrazlilikka etibor beriladi. Sababi o'larda tarixiy bilim zaxirasi oz. Ayniqsa V-VII sinflarda ko'rsatmali o'qitish ah'amiyatga ega. Unda illyustratsiyalar, applikatsiya, o'qitish kartinalari qo'llaniladi.

Faktlar h'aqidagi tarixiy tasavvurni h'osil qilishda sonlarni (tsifr) maqsadga muvofiq foydalanish kerak. Masalan: Misrdagi Xeols eh'romining balandligi 150 metr degan bilan 5-sinf o'quvchisining etiborini torta almaslik mumkin. Chuning uchun bu o'quvchilarga tanish bo'lgan narsalarni qo'shib misol keltiramiz. Masalan: ushbu eh'romning balandligini tasavvur qilish uchun, Nukus shah'ridagi 9 qovatlil binoning beshtasini balandligi bo'yicha qo'shib tasavvur etamiz desak, o'quvchilarda qiziqish uyg'otiladi.

O'quvchilar o'zlashtirishi kerak bo'lgan sanalar ikkiga bo'linadi. Asosiy sana-bunga masalan, Konstitutsiya kuni, Mustaqillik kuni, Navro'z va h'okazo. Tayanch sana-bu mavzular bo'yicha sanalar masalan: Spartak quzg'oloni.

Shunday tushuntirishlardan so'ng chuquriroq tushunchalarga o'tiladi. Har doim tushuntirishda vaqt lentasi bilan ishlashish kerak bo'ladi.

Masalan: Qadimgi Bobil podshosi mil.avv. 1792 yilda boshqara boshlaydi. U 42 yil boshqargan bo'lsa, qachon uning podsholigi tugallangan?

1800	42 yil	1700	1000	1500	200	100	Era	100
------	--------	------	------	------	-----	-----	-----	-----

mill avv

Masalan, mil.avv. 265 yilda erga xazina qo'shilgan, u milodiy 547 yilda topilgan. U necha yil er qarida etgan ekan:

300	265	200	100	Era	100	200	300	400	500	547	600
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

mil avv. $265+547=812$

Shuningdek, xronologik tablitsalardan foydalanish mumkin, urush h'arakatli, ellarning rivojlanishi va h'okazalarni tasvirlash mumkin.

Kenglik h'aqida tasavvur h'osil qilishda ayniqsa xarita ah'amiyatli. Odatda tarix xaritalarining uch xili mavjud. 1) tarixiy taraqqietning malum bir bosqichidagi ah'volni

aniqlovchi umumiy xarita. 2) sharxlovchi (obzornye) xarita. Unda izma iz tarixiy voqealar tasvirlanadi. Masalan: "Rossiya imperiyasining 1700-1914- yillardagi o'sishi va 8. 3) tematik ayrim voqealarga bag'ishlangan xaritalar. Masalan: "1525 yilgi Germaniyadagi deh'qonlar urushi" Xarita-sxemalar h'am bo'ladi.

2. a) Tarixiy tasavvur o'quvchilarda h'ar xil shakllanishi mumkin. Lekin, tarixiy faktni beruvchi tushuncha o'quvchilarda bir xil, aniq shakllantirishi lozim.

Tarixiy tushunchalarni klassifikatsiya qilishda 50 yillarda (met) usulubi G.M.Donskoy katta h'issa ko'shdi. (G.V.Klokovala, A.A.Vagin va b). A.Vagin tushunchani shakllantirishning asosiy yo'li induktiv yo'l deb h'isoblanadi. Shuningdek induktiv uslub bilan birga deduktiv uslubning h'am ah'miyatga egaligini A.N.Bogomobov, N.G. Dayri, I.Ya.Lernerler h'am kutarib chiqdilar.

Tushunchalarni tarixiy materialning mazmuniga qaray qo'yidagi klassifikatsiya qilamiz: a') iqtisodiy tushuncha-meh'nat qurollari, xo'jalik turlari, iqtisodiy jaraenlar. Masalan: feodal krepostnoy tizim inqirozi, ilmiy-texnikaviy inqilob va h'akoza.

2) ijtimoiy-siesiy tushunchalar-mamlakatning siesiy tuzilishi va ijtimoiy munosabatlarini ochib beradi. Masalan: feodal jamiyatning asosiy sinflari, imperiya, respublika, burjua davlati, burjuaziya inqilobi va h'.

3) tarixiy madaniy tushunchalar masalan: Uyg'onish davri madaniyati. Moddiy va manaviy madaniyat. Madaniy inqilob va h'akoza.

4) ideologik (g'oyaviy) tushunchalar: Masalan: "Utopiya sotsializmi", "fashizm, burjuaziya ideologiyasi va h'akoza.

Tushunchalarni umumiyashtirilgan h'olda klassifikatsiya qilishning qo'yidagi to'ri mavjud: 1) yakka-tarixiy tushunchalar: bu malum bir elatlarning malum bir tarixiy davriga xos bo'lgan tushunchalar. Masalan: sfinks, triet (qadimgi grek (yunon) h'arbiy korabli), mushket, smerd, boyarin va h'. Bu tushunchalar 1-2 drida ochib berilishi mumkin.

2) umumiy tarixiy tushunchalar. Bu bir ijtimoiy iqtisodiy formatsiyaga va bir eki bir necha ellarga taaluqli tushunchalar. Masalan: Quldorlik tuzimi, natural xo'jalik, burjua inqilobi va h'. Ular bir necha kurs davomida o'zlashtiriladi.

3) Ijtimoiy tushunchalar: formatsiyalarga taaluqli bo'lgan tarixiy jaraenlarning umumiy bog'lanish va qonuniyatlarini tasvirlaydi. Maslan, ishlab chiqarish kuchlari, ishlab chiqarish munosabatlari, ideologiya va h'. Ular barcha kurs davomida o'zlashtiriladi.

2. b) Umumtali maktablarining tarix kursi uchun tuzilgan dasturlarning oxirida asosiy tushunchalar mazmuni belgilab berilgan. Bu tushunchalar kursining ilmiy mazmunini, g'oyaviy-nazariy asoslarini aniqlab olish, aniq tarixiy materiallarni taxlil qilish va umumlashtirish bo'yicha ish usullarini belgilab olishga erdam beradi. Tarixiy tushunchalarni h'osil qilish deganda o'quvchilarning tarixiy faktlarning eng muh'im belgilarini ikkinchi darajali belgilardan ajrata bilishi, ularni guruh'larga bo'la olishi, tarixiy voqea va h'odisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni chuqur anglab tushunib olish ko'zda tutiladi. Ana shu taxlitda shakllangan, mukammal tarixiy tushunchalar ilmiy bilimlar tizimini vujudga kelishda bamisoli zanjir vazifasini o'taydi.

Tarix o'qitish jaraenida tarixiy tasavvurlar bilan tushunchalarni shakllantirish uzviy bog'langan bo'lib, bir vaqtning o'zida amalga oshadi. Tarixiy tushunchalarni shakllantirishda o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rag'batlantirish va unga rah'barlik qilish muh'im rol

uynaydi. Tarix o'qitishda tushunchalarni shakllantirishning usul va vositalari xilma-xil bo'lib, avvalo u tushunchalarning mazmuni murakkabligiga bog'liq masalan: moddiy buyumlar: omoich, kema tug'risida tushunchalar h'osil qilish uchun bir eki birnecha soat dars kifoya qilsa sotsiologik (ijtimoiy) tushunchalar o'quvchilarning esh xususiyatlarini h'isobga olishgan h'olda barcha tarix kurslarini urganish davomida o'zlashtiriladi.

Tarixiy tushunchalar h'osil qilishda o'quvchilarning voqea va h'odisalarni farqlay olish qobiliyatlarini o'z ichiga olgan fikrlash faoliyatini kuchaytirishga talimning faol usullari muammoli talim, evristik suh'bat usullaridan foydalanish o'quvchilarning ko'rgazmali qurollar, talimning texnik vositalari, tarixiy h'ujjatlar bilan ishlashlarini uyushtirish, ularga tarixni chuqur urganish bilan bog'liq bulgan turli amaliy xarakterdagi ishlarni topshirish aloh'ida ah'amiyatga ega.

Bir turdagi voqea va h'odisalar tarixiy jaraenlar h'amda sabab-oqibat bog'lanishlar mazmunini taqqoslab o'rganish jamiyat taraqqietining ayrim va bazi bir umumiy qonuniyatlarini tushunib olish imkonini beradi. O'quvchi voqea va h'odisalarning sabab va oqibatlari o'rtasidagi aloh'a va bag'lanishlarni ko'pincha, dastlab bir mamlakat tarixini o'rganish vaxtida ochib beradi. Boshqa mamlakat tarixini o'rganish paytida ilgari o'rganilgan h'odisalar uxshash h'odisalarga duch kelgan paytda o'qituvchi va uquvchilarga bir-biri bilan uxshash sabab-natijali bog'lanishlar tug'risidagi bilim va malakalarini o'rganilaetgan h'odisalarni izoh'lab berishga deduktiv suratda tatbiq etishlariga, umumiyliklarni anglab olishlariga erdam beradi.

Ayniqsa tarix o'qitish jaraenida O'zbekiston mustaqilligining qonuniyatli amalga oshganini, mustobidlik davridagi xalqimizning ah'voli, asrlar davomida mustaqillikka intilish g'oyalari, bu yo'lda tarixda tangbalangan qiyinchiliklar va natijada erishilgan mustaqilligimizning qadriga etishdek tushunchalarni h'osil etish ayniqsa h'ozirgi davrda kelajak eshlarni tarbiyalashda katta ah'amiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ijtimoiy rivojlanish qonunlarini o'rganish uzoq muddatli jaraen bo'lib, u o'quvchilarda umumiy nazariy bilimlar va ilmiy dune qarashni shakllantirish ishlarining muh'im tarkibiy qismidir.

Fanlar aro va kurslar aro aloqa bog'lash

(2 soat)

Reja:

1. Fanlar aro muammoning didaktik manosi
2. Fanlar aro aloqa bog'lash mazmunining asosiy aspektlari
3. Fanlar aro aloqa bog'lash uslublari.

Adabietlar:

1. Kobirov A, Sagdullaev A. O'rta Osie arxeologiyasi.T., 1990

2. Sagdullaev A. O'zbekiston xalqlari tarixini urganishda arxeologiya materiallaridan foydalanish. T., 1994.
3. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish. T., 1993
4. Pospelov N, Pospelov I. Formirovanie mislitel'nykh operatsii u starsheklassnikov. M., 19i9
5. Huquq asoslari. T., 1995
6. Zverev I.D., Maksimova V.A. Mejpredmetnie svyazi v sovremennoy shkole. M., 19i1

1. Tizimi (sistematik) bilim, tushuncha va duneqarash, g'oyalarni shakllantirish uchun fanlar aro aloqa bog'lash zarur bo'ladi. Fanlararo aloqa bog'lash predmetlar uchun umumiy bulgan faktlar, tushuncha va g'oya, o'qish meh'natining ko'nikma va malakalarini shakllantirish bo'yicha o'rnatilishi kerak. Shuning uchun h'ar bir maktab (dars) predmetlarining faktik va nazariy materiallarining boshqa predmetlardagiga tug'ri keladigan tomonlarini h'isobga olish lozim.

Predmetlar aro bog'lanishlarning umumiy nazariyasi tarixni, h'uquqshunoslikni, inson va jamiyat fanlarini o'qitish jaraenida katta amaliy ah'amiyatga ega. Bu predmetlar o'z-aro h'ar tomonlama yaqin bo'lib qolmasdan, ular boshqa predmetlar bilan h'am bog'lanishlarga ega bo'ladi. Tarix inson jamiyati h'aetining rivojlanishining h'ar xil bosqichlaridagi tomonlarini qarab chiqadi. Shuning uchun tarix kursida faqat gina gumanitar (ijtimoiy) emas, balki tabiiy-matematik tsikldagi predmetlar bilan bog'lanishtirishga ega bo'ladi.

Masalan: "Qadimgi Misr" mavzusida uni bog'lanishtirish mumkin bo'lgan predmetlar uslubiy qo'llanmalarda qo'yidagicha ko'rsatiladi:

Tabiatshunoslik (IV sinf-"Er qesh va boshqa osmon jismlari. Kalendar), Geografiya (V sinf. Xarita-erning, relf formalarining shartli tasviri), Matematika (V sinf Joydardagi o'lchash). Tarix. ("Qadimgi Misr").

Tarixiy faktlar tarbiyaviy h'ususiyatiga ega. Uni shakllantirishda u bo'yicha jonli, obrazli tasavvur h'osil qilish kerak. Bunda predmetlar aro bog'lanishga erdam beradi. Tarixni ko'pincha adabiet va boshqa ijtimoiy fanlar bilan bog'lanishtirish mumkin. Masalan: O'zbekiston tarixi bo'yicha "O'rta Osie xonliklarining XIX asrning oxiri XX asr boshidagi madaniyati" degan mavzuni o'zbek (tili) va qoraqalpoq xalqlari adabiet fani bilan bog'lantirish mumkin. Shuningdek "Temuriylar davridagi madaniyat" mavzusida masalan Alisher Navoi poeziyasi adabiet fanidan h'am o'rin olgan. Bu mavzular orqali katta tarbiyaviy ah'amiyatga ega mazmun beriladi. Masalan: Navoi asarlaridagi odamiylik mavzusi:

"Odami ersang demagil odami,
Onikim yo'qdir xalq g'amidan g'ami"
"Odam borki odamlarning naxshidur,
Odam borki, undan h'ayvon yaxshidur".

Shu kabi misollarni XIX asr-XX asro boshidagi qoraqalpoq adabiet fani bilan bog'lantirishda h'am foydalanish mumkin. Berdaq, Ajiniez, Kunxudja va boshqa shaxslarning ijodi h'am tarbiyaviy ah'amiyatga ega.

"IX-XI sinflardagi madaniyat" mavzusida, uni jug'rofiya, adabiet predmetlari, shuningdek ximiya, biologiya bilan bog'lantirish mumkin.

Har xil predmetlarini bog'lantirish o'qituvchidan katta bilimni talab qiladi. Ayniqsa mazmunlarini bog'lantirish juda murakkab.

Birinchiidan: predmetlar aro xarakterga ega bulgan tushunchaning (struktura) tuzilishi mazmuniy manosini aniqlash kerak.

Ikkinchiidan: bu tushunchaning qanday belgilari bor ekanligini va o'rganilaetgan predmetlarda qanday h'ajmda qaraladiganliklarini bilish kerak.

Predmetlar aro va kurslar aro bog'lanishlar keng umumiyashtirish uchun mumkinchilik ochadi. Shuningdek bunday bog'lanish ko'nikma va malakalarni shakllantirishda h'isobga va amalga oshiriladi.

Har bir o'quvchi yillik o'quv davomida h'ar xil predmetlar mazmuni bo'yicha bilim to'plab qo'ymasdan, o'quv meh'natining malakasini shakllantiradi.

3. Uslubiy adabietlarda predmetlar aro bog'lanishlarni amalga oshirishning asosiy uslublarini qo'yidagicha ko'rsatiladi: o'qituvchi tomonidan avval o'rganilgan faktlar, tushuncha va g'oyalarning eslatilishi, oldingi bilimlarga tayanishini talab etuvchi savol va topshiriqlarni qo'yish; umumiyashtiruvchi tablitsalar tuzish, boshqa predmetlarga tegishli bo'lgan manbalar asosida o'quvchilar tomonidan axborotlar va baenatlarinng tayerlanishi boshqa predmetlar bo'yicha daftarlardagi ezuvlarlardan tarix darsidan foydalanish.

Shuningdek predmetlar aro va kurslar aro bog'lanishlarning o'rnatilishi o'quvchilarning uzlari tomonidan o'qituvchi qo'ygan savollar natijasida o'rnatish malum darajada samarali chiqadi. U shuningdek esda saqlashning rivojlanishini, bilimni umumiyashtirish, mantiqiy (logika) fikrlash kabi tomonlarini ochadi.

Bunday bog'lanishda didaktik uslub ah'amiyatli. Bunda usulubda darslik matnlari va h'ujjatlar, boshqa predmetlar bo'yicha ko'rgazmali qullanmalar, o'quv kinofilmlaridan fragmentlar matnli va raqamli tablitsalar, badiiy h'unar asarlarining tasviriy sanat asarlarining reproduksiyalari, daftar ezuvlari va h'okazalarni foydalanish amalga oshiriladi. Bularni qo'llanishda o'qituvchining ko'rsatmalari juda ah'amiyatli bo'ladi.

Maktablarda tarix o'qitish usullari tizimi

Reja:

1. O'qitish metodlari klassifikatsiyasi.
2. O'qitish metodlari va usullari h'aqida tushuncha
3. Metodik usullar (sistemesi) tizimlari.

Adabietlar:

1. Sadiev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi.T., 1988, 138-146 betlar.
2. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish.T., 1993., 126-130 betlar
3. 1 Lerner I.Ya. O'qitish metodlarining didaktik asoslari.M.,19i1
4. ”afforov Ya.X., “afforova M. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T.,1996

Hozirgi davrda talim mazmuni insoniyat to'plagan tayer bilimlar ko'nikma va malakalarni puxta egallash bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikr yuritish, ijodiy ishlash

qobiliyatlarining usishini taminlay oladigan ijodiy faoliyatni h'am uzida birlashtirmog'i lozim. Bunda talim mazmuni bilan birga o'qitish metodlari h'am muhim rol uynaydi.

O'qitish metodlari murakkab muammo bo'lib, maktab oldiga qushilgan masuliyatli vazifalarning h'al etilishi ko'p jih'atdan uning tug'ri h'al qilinishiga bog'liqdir. Biroq h'ozircha tarix o'qitish metodlari sistemasi etarli darajada ishlab chiqilmagan. Metodik adabietda metodistlar tomonidan "metod", "metodik usullar" tushunchasi turlicha talqin etiladi va klassifikatsiya qilinadi.

O'qitish metodlarini ilmiy asosda klassifikatsiyalash masalasi pedagogika fanida o'qitishning turli bosqichlarida turlicha h'al qilib kelindi. O'qitish metodlari klassifikatsiyasiga bazan analiz sintez deduktsiya va induktsiya kabi mantiqiy operatsiyalar asos qilib olinib, o'qitish metodlari intuktiv, analitik va boshqa mantiqiy usullar sifatida, xarakterlanadi. O'qitish metodiga bu xil qarash, A.Vagin takidlaganidek, tarix o'qitish metodikasida tan olinadi. (Vagin A. Metodika prepodavaniya istorii v sredney shkole.M., 1988, c 296). Bu mantiqiy operatsiyalar o'qitish va o'rganishning barcha bosqichlarida turli xarakterdagi xilma-xil didaktik va metodik vazifalarni h'al qilishda ishtirok etsa da, mustaqil o'qitish metodlari bo'lib xizmat qila olmaydi. Uslubi A.I.Strajev aytganidek: "Tarix o'qitish metodi tarixiy material bo'yicha qilinadigan ana shu mantiqiy operatsiyalardan tashkil topadi" (Strojev A.I.) Metodika prepodavaniya M., 1964, c-i7).

Maktabda tarix talimi taraqqietining turli bosqichlarida o'qitish usullaridan turlicha foydalanib kelindi. 20 yillarda tarixni o'rganishning asosiy usuli-o'quvchilarning tarixni materiallar ustida olib boradigan mustaqil ishlaridan iborat bo'lsa, 30-yillarda esa, o'qituvchining jonli so'zi o'quvchilar bilimining yagona manbai va asosiy o'qitish usuli bo'lib xizmat qildi. O'qituvchilarning asosiy etibori material tanglash va uni baen qilishga qaratiladi. Shuningdek, 30- yillarda materialni baen qilish, suh'bat usuli h'amda o'quvchilardan so'rash usullari ishlab chiqilib, oinoma saqifalarida elon qilindi. Bernadskiyning tarix o'qitish usullarini 1-marta tadqiq etgan muhim qo'llanmasi ("Metodi prepodavaniya istorii v starshix klassax", L., 1939) h'am nashr etildi.

40-50 yillarda A.M. Strojevning oliy o'quv yurtlari tarix fakultetlarining talabalari uchun mo'ljallangan "Tarix o'qitish metodikasi, programmasi" va boshqa ilmiy-metodik maqolalari shu yangi vazifalar asosida ezilgan bo'lib, tarixiy fikrlar taraqqietida yangi, muhim yo'nalishni boshlab berdi. A.I. Strajevning tarix o'qitish usullari asosida, N.V.Andreevskaya bilan V.N.Bernadskiy o'qituvchilar dasturi tinglovchilari uchun "Etti yillik maktablarda tarix o'qitish metodikasi" (M., 1947) darsligini yaratdilar.

Bu yillardagi tarixiy uslubiy fikrlar taraqqietining muhim xususiyati, avvalo, ilmiy-tadqiqot ishlarining kuchayganligi, uning keng ko'lamda olib borilganligi bilan xarakterlanadi. Ularda psixologiya fani yutuqlariga asoslanishga jiddiy etibor berildi. Ammo bu tadqiqot ishlarining kupchiligi o'qituvchinig materialni baen qilib berishi, evristik suh'bat, surash va darsda o'quv qo'llanmalaridan foydalanish masalalariga bog'ishlangan bo'lib, ularda o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy ishlash faoliyatini uyushtirish, o'nda o'qituvchining rah'barligiga kam etibor berilgan edi. Bu h'am milliy ong siesiy madaniyat rivojlanishidan manfaatdor bo'lmagan mafkuraviy h'ukmdorlik talablariga moslashishning natijasi edi. Shunga qaramay 40-50- yillarda tarix o'qitish jaraenida o'quvchilarda tarixiy

bilim va tushunchalarni shakllantirishning ilmiy tizimini ishlab chiqish vazifasi kun tartibiga qo'yildi va uni amalga oshirish soh'asida muh'im ishlar qilindi.

1956 yildan etiboran, tarix fanini, maktab tarix talimi mazmunini shaxsga sig'inish va uning oqibatlaridan tozalashga kirishildi. Jumh'uriyatlar va o'lkalar tarixini o'rganish, darsliklar yaratishga kirishildi. Lekin, tarixiy h'qiqat to mustaqilligimizga erishgunga qadar cheklangan h'olda qoldi.

60-yillarda tarix o'qitish metodlari va ularni klassifikatsiyalash turlicha h'ol qilindi. Uslubi Strajev A. Tarix o'qitishning tashkil etilishi, metodikasi va vositalari tarix fanining malum talim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi"-deydi (Strajev A). (N1964. c. i7) Biroq u h'am o'qitishning asosiy metodlarini tarixiy jaraenning o'zini urganish metodidan iborat qilib qo'yib misolda no aniqlikka yo'l qo'ydi. U qo'yidagi o'qitish metodlarini tavsiya qiladi.

1. tarixiy faktlarni urganish metodlari.
2. xronologiyani o'rganish metodlari
3. mah'alliy tariqiy voqealarni o'rganish metodlari
4. asosiy tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari
5. sabab-natija aloqalarni o'rganish metodlari
6. tarixiy jaraenning qonuniyatlarini ochib berish metodlari.

Tarix o'qitish-o'qitish va o'rganishni tashkil etish jaraenidan iborat. Strajev faqat o'qituvchining o'quvchilarni o'qitishishi kuzda tutadi da, o'quvchilarning o'rganishini tashkil etish va ularning o'rganishiga o'qituvchining rah'barlik qilishini etiborga olmaydi.

Uslubchi V.G.Kartsev metodlari sistemasiga o'quv xarakteriga ega bo'lgan belgilar ("Baen qilish metodi", "so'rash metodi") va umumiy didaktik vazifalar ("materialni o'rganish metodi", "mustah'kamlash metodi", "bilimni tekshirish metodi va boshqalar) ni emas, balki o'quvchilarning tarixiy voqealarni bilish qonuniyatlarini asos qilib oladi. V.G.Kartsev: "O'quvchilarda tasavvur va tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari h'qidagi masala metodikaning markaziy masalasi bo'lishi kerak", -deb h'isoblaydi. Shu asosda u, o'quvchilarda tarixiy tasavvur va tushunchalarni shakllantirishning 4 gruppasi borligini aytadi.

1) tarixiy tasavvurlar va tushunchalarni shakllantirish metodlari; g') umumiy tushunalarni shakllantirish metodlari; q) vaqt va fazodan tarixiy rivojlanish dialektikasini ochib berish metodlari; n') tarixni zamonaviy voqealar bilan bog'lash metodlari; o') tarixiy bilimlarning h'aet va malaietda qo'llanishishi. Biroq, o'qitish metodlari sistemasini bilishning malum bosqichlari bilan bog'lab qo'yganligi Kartsevning jiddiy kamchiligi deb qaraldi.

50-yillarning oxirlariga kelib, tarix o'qitish metodikasi h'am o'qitish metodlari klassifikatsiyasiga o'quvchilarning bilish manbalari asos qilib olina boshladi. Uslubchi P.S.Leybengrub talim manbalari, yani bilish manbalari asosida maktabda tarix o'qitishning qo'yidagi metodlarini ko'rsatadi.

- 1) h'ikoya metodi va maktab lektsiyasi
- 2) suh'bat metodi 3) ko'rsatmali metod 4. darslik bilan ishlash metodi 5) tarixiy h'ujjatlar bilan ishlash metodi
- 6) badiiy adabietlardan foydalanish metodi.

P.S.Leybengrub og'zaki baen qilish metodlarining h'ammasini h'ikoya va lektsiyadan iborat qilib quyadi. Uning kamchiligini to'ldirgan h'olda A.Vagin tarix o'qitish metodlari klassifikatsiyasiga bilim olish manbalari bilan birga, bilim olish usullari h'am asos qilib olgan. O' o'qitish metodlarini qo'yidagi uch gruppaga bo'ladi.

- 1) jonli so'z, h'ikoya, tavsiflash, xarakteristika, muammoli baen, (og'zaki)
- 2) ko'rgazmali metodlar: rasmlar va boshqa ko'rsatmali qurollar, doskaga chiziladigan grafik ezuvlar, texnika vositalari va boshqalar:
- 3) matnlar bilan ishlash metodlari.

Prof P.V.Gora "Talim metodlari va metodik usullari sistemasiga doir masala" nomli maqolasida ("K voprosu o sisteme metodov i metodicheskix priemov obucheniya"-Prep.ist.v shk". a'9h':N q, s. n'o'). o'qituvchining o'qitish va o'quvchilarning o'rganish (bilish faoliyati) bilan o'zaro organik bog'langan metod va metodik usullarni tavsiya qiladi. U o'zining 1970 yilda nashr etilgan "Tarix o'qitish metodikasi" dasturida o'qitishning metod va usullarini tanlashda o'quv materialining mazmunini, uni o'rganishning maqsadini asos qilib olish, pasayuga tarixiy metodik mezon bilan endoshishi va h'al etish zarurligi ko'rsatiladi. Unda P.V.Gora talim uslublarini qo'yidagicha uch to'rga bo'ladi:

- a') og'zaki o'qitish uslubi bu uslub o'z navbatida ikki turga bo'linadi: a) og'zaki talim uslubi va b) bosma matnlar asosida o'qitish uslubi;
- g') kurgazmali talim uslubi.
- q) talimning amaliy usuli

P.V.Gora talim usullarini h'am uch guruh'ga bo'ladi: a') o'quvchilar xotirasida tarixiy faktler tug'risida obrazli tasavvurlarni shakllantirish; g') tarixiy faktlar, yillarni mustah'kamlash; q) aniq tarixiy materialni o'zlashtirish va tarixiy tushunchalarni shakllantirish usullari. Shuningdek o' "Metodicheskaya priemi "sredstva naglyadnogo obucheniya istorii v sredney shkole" (M., a'9o'a'). Kitobida ko'rgazmalilikning usul va vositalarini 2 guruh'ga ajratadi; a') tarixiy faktorlarning tashqi belgilarini kurgazmali asosda o'rganish h'amda ular tug'risida shakllangan tarixiy tasavvurlarning ko'rgazmali bo'lishiga erdam beradigan usul va vositalar 2) tarixiy jaraenning moh'iyatini chuqur, ko'rgazmali asosda o'rganishni taminlaydigan usul va vositalar

O'quvchilrning bilish faoliyatini oshirish va unga o'qituvchining rah'barlik qilishni taminlaydigan vazifalar va topshiriqlarni shartli ravishda 3 guruh'ga bo'ladi: 1) uquvchilardagi mavjud bilimlarni esga olish (vosprozvodyashie) uchun erdam beradigan; 2) ularni mazmunan boyitib rivojlantirish (preobrazuyushie) uchun erdam beradigan.

3) muammo (problemnie) dan iborat topshiriqlar.

Uslubchi I.Ya.Lerner o'qitish metodlarini 5 guruh'ga bo'ladi: ("Didakticheskie osnovi metodov obucheniya M.1981. "Razvitie mishlenie uchasixsya v protsessi obucheniya istorii" M., 1982.s. 43-51):

1. Baen-illyustratsiya metodi.
2. Regroduktiv metod.
3. Ilmiy tadqiqot metodlari.
4. Qisman-izlanish eki evristik metod.
5. Muammoli talim eki muammoli o'qitish.

1-2 usullarning muh'im tomoni shundaki, u qisqa vaqt ichida katta kulamdagi tarixiy bilimlarni, o'rganish va o'quvchilar diqqatining rivojlanishiga erdam beradi. Ammo bu usul o'quvchilarda, ayniqsa yuqori sinfdagi tarixni urganishga qiziqish uyg'ota olmaydi, ularning

tafakkuri, bilish, malaka va qobiliyatlari rivojlanishini taminlay olmaydi. Muammoli talim usuli o'quvchilarning tarixiy fikrlashiga, tadqiqot ishlarining dastlabki oddiy malakalarini egallab olishlariga erdam beradi.

O'qitish metodlariga tarif berganda 1-navbatda u o'qituvchining o'qitish va o'quvchilarning urganish eki bilish faoliyati usullaridan iborat ekanligini nazarda tutish kerak.

O'qitish metodlari o'qituvchining aktiv fikrlash asosida o'quvchilarni o'qitishga, o'qituvchi rah'barligida o'quvchilarning ilmiy bilimarni o'zlashtirish va amalda qo'llana bilishlariga, aqliy va jismoniy meh'nat, ko'nikma va malakalarini egallashlariga, bilish va ijodiy qobiliyatlari o'sishiga erdam berishni taminlovchi usullaridan iboratdir.

Maktab talimi metodlari sistemasidan tug'ri foydalanilgan taqdirdagina talim tarbiya ishlari soh'asida yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Maktab talim metodlari sistemasini deb eng muh'im umumiy belgilari bilan o'zaro bog'langan, bir-biriga tasir ko'rsatadigan metodlar gruppasiga aytiladi. Bu metodlarning umumiy muh'im belgilari o'qitish va o'rganish usullari h'amda o'qituvchi va o'quvchilarning tafakkur faoliyatidan iboratdir.

Bir-biri bilan bog'langan o'qitish metodlarini qo'yidan guruh'larga ajratish mumkin:

a) og'zaki o'qitish metodi, bu metod o'z navbatida 2 turga bo'linadi: 1) og'zaki talim metodi va 2) bosma tekstlar erdamida o'qitish metodi.

b) ko'rsatmali talim metodi

v) talimning amaliy metodi

Mazkur metodlar sistemasini maktabdagi barcha o'quv predmetlarini o'qitishda qo'llanilishi mumkin. Ammo bularning h'ar qaysisi h'ar bir o'quv predmeti, xususan tarix predmetining mazmunidagi o'ziga xos xususiyatlar, uning talim tarbiyaviy vazifalariga mos ravishda turli metodik usullarda foydalaniladi.

O'qitish usullari va o'quvchilarning o'rganish usullari turli formalarda bir-biri bilan qo'shilib o'qituvchi va o'quvchilar aktiv ishtirok etadigan o'quv-tarbiyaviy jaraening yagona metodini tashkil qiladi.

O'qitish va urganish usullari talim metodlarining tarkibiy qismi bo'lishi bilan birga, uqituvchi va o'quvchilarning aktiv tafakkur qilish faoliyati va xarakteriga mos bo'lgan xuddi shunday usullarni h'am o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, o'qituvchi darsga tayarlanishida o'quv materialining mazmuniga muvofiq va bu materialning talim-tarbiyaviy vazifalarini muvafaqiyatli amalga oshirishga erdam beradigan metodik usullarni (o'qitish va o'rganish usullarini) tug'ri tanlab olishi kerak.

Maktab tarix kursining mazmunini ayrim konkret va tipik voqealardan iborat faktlar tashkil etadi. Tarixiy faktlarning xarakterli xususiyati shundaki, ularni bevosita h'issiy tasavvurlar asosida urganib bo'lmaydi. Shuning uchun utmishga doir eng muh'im faktlarni obrazli tasavvur etishning ah'amiyati g'oyat kattadir. U o'quvchilarning tarixiy voqealar h'aqidagi faktlarni jonli idrok etishlariga erdam beradi.

O'tmishning h'aetiy voqealari h'aqidagi obrazli tasavvurlar o'quvchilar olgan tarixiy bilimlarining birinchi eng muh'im tafakkur komponenti bo'lib xizmat qiladi. Ana shu asosda o'quvchilarda obrazli-tarixiy tasavvurlarni shakllantirishning metodik usullarini guruh'larga ajratish mumkin: o'qituvchining voqeani suratlab tavsiflashi, syujetli h'ikoya, badiiy-tarixiy tekstlarni o'qib berishi va o'qitishning boshqa usullaridan foydalanishi, shuningdek uning

obrazli baeni va suratlar asosida o'quvchilarning h'am h'ikoya qilib berishi insho ezishi kabi o'rganish usullari bir gurappani h'osil qiladi.

Maktab tarix kursida talim tarbiyaviy jih'atidan juda muh'im bulgan, keng va obrazli qilib eritilgan faktlardan tashqari, ular urtasidagi bog'lanishlari aniqlashga erdam beradigan boshqa faktlar, voqeaning sodir bulgan yili, joyining nomi va statistik malumotlar h'am beriladi. Ular juda qisqa bazan spravka shaklida bulsada, tarixiy jaraenni bir butun yaxlit tasavvur etish, tushunchalar sistemasini va ijtimoiy rivojlanishning qonuniyatlarini tuliq o'zlashtirishga erdam beradi. Shunday qilib, o'quvchilar xotirasiz saqlab qolishi kerak bo'lgan taraqqiet materiallar tarixiy bilimning ikkinchi muh'im tarixiy qismini tashkil etadi. Tarix o'qitish amaliyotida tarixiy materiallarni puxta va mustaqil uzlashtirishga erdam beradigan ko'pgina samarali usullar bor. Materialni baen qilib borishda o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv materiali yuzasidan og'zaki va ezma plan, voqealar kalendari va xronologik jadvallar tuzishlari, raqamlarni ezish, grafika ezuvlarini olib borishlari, diagrammalar chizish va applikasiyalardan foydalanishlari shular jumlasidandir.

O'quv materialini o'quvchilarning xotirada mustah'kam o'rganishiga erdam beradigan bu va shunga uxshash boshqa usullarni birinchi guruh'ga kirgan usullar bilan uzviy bog'langan ikkinchi guruh'ga kiritish mumkin.

Obrazli-tarixiy tasavvurlarni shakllantirish, tarixiy fakglar, xronologiya va boshqalarni xotirda mustah'kam saqlab qolish tarixini o'rganishning birinchi bosqichini tashkil etadi, xolos. Uning eng muh'im ikkinchi bosqichi-tarixiy tushunchalarni shakllantirishdir. Tarixiy tushuncha o'quvchilardagi tarixiy bilimlarining uchinchi eng muh'im tarkibiy qismini tashkil qiladi.

Tafakkur qilishning psixik jaraeniga suyanadigan usullar h'ar qaysi tarix o'qitish metodiga metodik usullarning uchinchi guruh'i bo'lib kirishi mumkin, ular birinchi navbatda o'qituvchining tushuntirib berish, muammoli baeni, o'qituvchi rah'barligida o'quvchilarning tarixiy h'ujjatlarni tah'lil qilish, mantiqiy vazifalarni ochish va evristik suh'batdan iboratdir. Shunday qilib, mazmunning o'ziga xos xususiyatlari, talim tarbiya vazifalari, o'quv materiallarining mantiqiy tuzilishiga muvofiq psixik jaraenlarning, idrok qilish, xotirada saqlashning, tafakkur va tasavvur qilishning bir-biriga tasir ko'rsatishini etiborga olib, maktab tarix talimining bir-biri bilan o'zviy bog'langan qo'yidagi metodik tizimini belgilash mumkin.

1. O'quvchilarda tarixiy faktlar h'aqida obrazli tasavvurlarni shakllantirish usullari
2. O'quvchilar xotirasida tarixiy faktlar, xronologik mah'alliy va statistik malumotlarni mustah'kamlash usullari.
3. Konkret tarixiy materialni o'zlashtirish va o'quvchilarda tarixiy tushunchalarni shakllantirish usullari.

Talim-tarbiya jaraenida bu usullarning barchasi va bilimlarning barcha tarkibiy qismlari bir-biri bilan o'zaro bog'langan h'olda ishtirok etadi.

Hozirgi kunda maktablarimiz amaliyotida qo'llanib kelinaetgan, amaldagi o'qish metodlarini asosan 3 guruh'ga bo'lib kursatish mumkin:

1. Og'zaki baen qilish metodi
2. Ko'rgazmalilik metodi
3. Amaliy metod

Tarix o'qitishning og'zaki uslubi.

Reja:

1. Tarixiy materialni og'zaki baenlashning funktsiyalari va ah'amiyati.
2. Og'zaki baenlashning turlari.
3. O'qituvchining og'zaki baenlashi bilan darslikning bog'likligi
4. Og'zaki baenlashning obrazligi va aniqligi
5. O'quv materialini og'zaki baenlashga qo'yiladigan asosiy talablar.
6. Tarix darsidagi suh'bat

Adabietlar:

1. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish. T., 1993
2. O'zbekiston tarixi va madaniyati. T., 1992
3. Pospelov N., Pospelov I. Formirovanie mislitel'nykh operatsii u starsheklassnikov. M., 19i9
4. Lerner I. Ya. Didakticheskaya osnovi metodov obucheniya. M., 19i1
5. Babanskiy Yu. K. Kak aktivizirovat protsess obucheniya. M., 197i
6. Babanskiy Yu. K. Hozirgi zamon umumiy talim maktabida o'qitish metodlari. T., 1990
7. Maxmutov M. Maktabda muammoli talimni tashkil qilish. T., 19i1
8. Prepodavanie istorii v sredney shkole. M., 19i6

O'qituvchining jonli nutqi uquvchilarning ko'z ungida tarixiy o'tmish va h'ozirgi ijtimoiy h'aetning erqin manzarasini, xalq ommasining meh'nat va qudratini, kishilarning erqin qiefasini gavdalantiradi. O'qituvchining baeni ishontiruvchi kuchga ega. Jonli nutq o'quvchi ongiga tez etib boradi, uni malum xulosalarga olib keladi, tarixiy jaraenning qonuniyatlarini tushunishni osonlashtiradi. O'quvchilarga tarixiy materialni tah'lil qilish va umumlashtirish namunasini ko'rsatib beradi. O'qituvchining jonli nutqi puxta bilim va malaka manbai bo'lish bilan birga, juda katta tarbiyalovchi kuchga ega. O'qituvchi nutqidagi mantiq, urg'uning kuchi, dalillarning jonli va ishonarli bo'lishi o'quvchilarning ongiga, xis-tuyg'ulariga kuchli tasir ko'rsatadi, ularni fikrlashga o'rgatadi, malum xulosalarga olib keladi, tarixiy jaraenni, uning qobiliyatlarini to'g'ri tushunishga (olib) erdam beradi.

Jonli nutq darsda monologik va suh'bat eki dialoglik formasida bo'ladi. O'qituvchining tarix darsligidagi nutqi shunday qilib, birinchidan informatsiyaviy funktsiyani amalga oshiradi. Yuqorida takidlab o'tilganidek, u o'tmish va bugungi kun h'aetining barcha, to'la manzarasini gavdalantiradi.

Ikkinchidan, nutqning mantiqiy (logik) funktsiyasi bor. Unda inson uylashining, mantig'ining dalillovchi kuchini ko'rsatadi, u orqali o'quvchilar ongiga tarixiy jaraen qonuniyatlari etkaziladi.

Uchinchidan jonli nutq tarbiyaviy funktsiyani h'am amalga oshiradi. Tarix o'qitish jaraenida o'quvchilarning o'quv materialini puxta uzlashtirib olishni taminlashga erdam beridagan h'ar xil matnlar: darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommobop va badiiy asarlardan keng foydalanish mumkin.

Tarixni yangi yo'nalishlar bo'yicha o'qitishdan maqsad o'quvchilarga bilim berish va malakalar h'osil qilish bilan birga juda murakkab va masuliyatli tarbiyaviy vazifalarni h'am amalga oshirishdir. Bunda ko'proq o'qituvchining g'oyaviy siesiy tayergarligi, axloqiy qiefasi, madaniyati muh'im o'rin tutadi. Demak, maktabda tarix o'qitish eng avvalo, o'qituvchilarning saviyasiga, ularning nazariy bilimi va pedagogik mah'oratiga, uqituvchi jonli nutqining didaktik talablariga javob bera olishiga bog'liqdir. O'qituvchining nutqi, baenining ilmiyligi g'oyaviy-siesiy pishiqligi, h'aetiligi, tarbiyaviy xarakteri, ko'rsatmaliligi, o'quvchilarning mustaqilligi va faolligini oshirishga, ularda ko'nikma va malakalarni h'osil qilishga erdam berishi, fikrlar izchilligi va tushunarli bo'lishi jih'atidan h'ozirgi zamon uslublariga to'liq javob beradigan bo'lishi lozim.

Tarix o'qitishda o'qituvchi h'am, ayniqsa o'quvchilar o'qituvchi baenini o'zlashtirishda bazi qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'quvchilar ezdirilgan izoh' matnlarni h'oh'lagan vaqtda qayta-qayta o'qib chiqishlari mumkin, ammo o'qituvchining baenini qayta eshita olmaydilar. Shunda o'qituvchining nazorati va rah'barlik qilishi ayniqsa katta ah'amiyat kasb etadi.

Tarixni o'quvchilar yanada puxta o'zlashtirib olishlari uchun qo'yidagilarga etibor berish lozim: a') o'quvchilarning o'rganishi pedagogik jih'atidan tug'ri tashkil etilishiga;

g') o'qituvchi baen tizimlarining pedagogik jih'atdan tug'ri tashkil etilishiga;

q) baen qilinadigan materialni o'quvchilarning ezib olishiga etibor berish lozim.

O'quvchilarning o'qituvchi baen qilaetgan mavzuni etibor va qiziqish bilan o'rganishini qo'yidagicha yo'llar bilan tashkil etish mumkin;

a) O'quvchilarga darsning vazifalari, maqsadi va baenning asosiy jih'atlari tug'risida qisqacha so'zlab beriladi. Masalan: Bugungi kunda darsimiz Ching'izxon boshliq mug'ullarning O'rta Osiega bostirib kirishi, yurishning vaqiylik xarakteri bosqinchilarga qarshi O'rta Osie xalqlarining qah'ramonona kurashi, mo'g'ullarning h'ukmronligi o'rnatilgandan keyin h'am kurashning davom etishi, chunonchi, xoin feodallarga va bosqinchilarga qarshi Maxmud Tarabiy boshchiligidagi qo'zg'olon h'aqida bo'ladi, shu bilan birga bu voqeaning kimlar tomonidan va qanday manbalar asosida ezilganligini h'am ko'rib o'tamiz:

b) O'qituvchi o'quvchilarga ushbu mavzuning muh'imligini eki qiyinligini aytib, uni puxta tushunib, bilib olish uchun nima qilish kerakligini, aytaylik, baenning qaysi joylariga etibor berish kerakligini, o'tilgan materiallardan nimalarni eslash zarurligini qo'shimcha qanday materiallarni badiiy asardan qaysi parchani, qanday h'ujjatni, eki vaqtli matbuotda elon qilingan maqolani o'qib chiqish zarurligi va boshqalarni o'qtirish lozim.

O'qituvchining vazifasi shunday buladiki, u baen qilgan mavzu o'zining xarakteri bilan umumiy voqeaning ichki aloqalarini o'quvchilarning tushunib olishlariga erdam berishi kerak.

Tarix o'qitishning h'amma soatlarida h'am o'quvchilarga darsni baen qilish rejasini berish va h'atto uni doskaga ezib qo'yish, materialni shu reja asosida baen etish lozim bo'ladi. Bu birinchidan o'qituvchi baenining muntazamligi va izchiligini taminlasa, ikinchidan, o'quvchilar olgan bilimning h'am aniq, puxta va mustaqil bo'lishini, eng muh'imi uning tizimli ravishda, izchillik bilan yaxlit o'zlashtirilishini taminlaydi.

2. Tarix o'qitish jaraenida o'qituvchining baeni-jonli nutqi monolog eki dialog formasida bo'lishi mumkin. Monolog qisqacha baen, h'ikoya, tariflash, tavsifnoma, tushuntirish, muh'okama, maktab maruzasi va boshqa shu kabi formalarda, dialog h'am ochiq eki epiq formada olib boriladi.

Qisqacha baenning h'ikoyadan farqi shuki, unda biror tarixiy voqea h'aqida qisqa axborot berish bilan chegaraniladi. Masalan: "Dukchi eshon qo'zg'oloni" a'h'9h' yilda Andijonda bo'ldi"-deyiladi, ammo qo'zg'olonning maqsadi, vazifalari va h'okazolar h'ikoya qilinmaydi.

Hikoya da esa tarixiy voqeaning to'liq surati beriladi. Hikoya uslubining asosiy didaktik vazifasi o'quvchilarda tarixiy voqea h'aqida aniq tasavvur yaratishdan iborat.

Tarix o'qitishda tariflash tasvirlash usuli h'am muh'im o'rin tutadi. Tariflash ikki turga: suratli va analitik tariflashga bo'linadi.

Suratlab tariflaganda o'quvchilarda o'rganilaetgan joy h'aqida yaxlit tasavvur yaratildi. Masalan: o'qituvchi tarif-tasvirlash erdamida o'quvchilarning ko'z o'ngida mo'g'ullar h'ujimidan keyin O'rta Osie erlarining yaxlit manzarasini gavdalanitiradi.

Analitik tavsiflashda esa o'rganilaetgan joy bo'laklarga bo'lib o'rganiladi. O'rganilaetgan voqealarning ichki tuzilishini, analitik usulda tavsiflashda o'qituvchining baeni tushuntirish usuli bilan qushilib ketdi. O'qituvchi o'zining baenida tarixiy voqealarning muh'im belgilarini, ularning ichki aloh'alarini, xususiyatlarini, tarixiy shaxslar, siesiy partiyalar, mamlakatlarning malum davrdagi iqtisodiy oh'voli, siesiy tuzulishini aniq ifoda etish uchun tavsifnoma berish usullaridan foydalanadi.

Masalan, qisqacha tavsifnoma: "Amir Temur g'ayratli, jasur ko'p o'tkir, lekin sotqinlarni kechirmaydigan inson edi. U nih'oyatda istedodli bo'lib, juda yaxshi h'arbiy talim olgan edi. Misol: "a'9a': yil g'o'-iyundagi podsho ukaziga binoan Amudare bo'limi bo'yicha 5 mingdan zied bo'lgan mardikor olinishi kerak edi. Ukaz bo'yicha mardikorlikka 19 eshdan 43 eshgacha bo'lgan erkaklar olinadigan bo'lsa, buning usha davr o'lka ixtisodietida qancha zarar keltirishi mumkinligini eslab ko'ramiz".

Shunday qilib, og'zaki baenlashning monologik formasining asosiy turalir: baenlash, tariflash, xarakteristika, tushuntirish.

Baenlash takidlaganimizdek h'ikoya eki tarixiy voqeani baenlashdan iborat. U birinchidan bilim beruvchilik va tarbiyaviy ah'amiyatga ega. Ikkinchidan, o'quvchiga yangi bo'lgan h'odisalar h'aqida konkret, obrazli manzara shakllantirishda qo'llaniladi. Masalan: Ulug'bek davridagi fan va madaniyatning rivojlanishi ko'rsatishimiz uchun biz observatoriyaning solinishi, Kuk-Gumbaz maschitining solinishi, Buxoro, Samarqanddagi Ulug'bek madrasalariga etibor beramiz. Uchinchidan o'qituvchining (baeni) h'ikoyasi o'quvchilarni tarixiy faktlar bilan qurollantiradi. O'larni tah'lil qilish ah'amiyati xulosalarga olib keladi. Masalan : a'h'o'q yili a'g'-avgustdagi Gendimien shartnomasining tuzilishi usha vaqtdagi Xiva xoni Muh'ammad Raximxon II ning (Feruz) noiloj ah'voli, uning misolida qoraqalpoq biylarining h'am et yurtlilarning h'okimiyatini qabul qilishga majbur bo'lishlari ochib beriladi.

Hikoya V-VIII sinflarda ko'proq qo'llaniladi. Yuqorilagan sari tushuntirish keng o'rin oladi.

Baen etilgan va tushuntirilgan materiallar asosida bazi nazariy xulosalarning mazmunini ochib berish va ularni asoslab berishga tug'ri kelgan vaqtda o'qituvchining baeni muh'okama yuritish xarakterini oladi. Muh'okama yuritish yo'li bilan o'quvchilar malum xulosalarga olib kelinadi, ularga nazariy xulosalarning moh'iyati ochib beriladi. Tarixiy fikrlashga o'rganiladi. Muh'okamaning keng ko'lamda olib borilishi o'qituvchi baenini maruzaga yaqinlashtirida.

Maruza h'aqida gap borganda, oliy maktab talabalariga 2 soat davomida utiladigan maruza bilan, maktab o'quvchilariga 45 daqiqaning h'am malum vaqtda o'tiladigan maruzaning farqini ajrata bilish kerak.

Oliy maktab maruzasi-aniq tarixiy material ustuda keng nazariy muqokama yuritish, uni ilmiy asosda chuqur tah'lil qilish va umumlashtirishdan iboratdir.

Maktab maruzasi. Faqat ajratilgan vaqtning ko'p eki ozligi bilan emas, balki o'zining mazmuni o'qitish va o'rganishning metod va usullari jih'atidan h'am oliy maktablardagi maruzalardan farq qiladi. O'qituvchi maruza mavzusi bilan birga uni baen qilish rejasini h'am elon qiladi. Maktab maruzasida suh'bat usulining oddiy yo'nalishlari qo'llaniladi. Maktab maruzasi baen qilingan material yuzasidan yakuniy suh'bat bilan tugaydi. Maktab maruzasini eng muh'im joilarini o'quvchilar ezib ulgarishlari uchun maruza nisbatan sekin o'qiladi.

Maktab maruzasiga tayergarlik ko'rishda asosan qo'yidagilarga amal qilish kerak: I. Maruza ilmiy jih'atdan mukommal bo'lishi kerak.

II. Maruza darslik mazmunidan keng, o'ni ko'p jih'atdan aniqlashtirish lozim, aks h'olda uni o'quvchilar tinglamay qo'yishadi.

III. O'quvchilarni o'tmishni jonli idrok etishlari uchun maruza mazmunan ko'rgazmali bo'lish kerak.

IV. Maruza o'quvchilarni fikrlashga o'rgatish tarixiy voqealarni tah'lil qilish va umumlashtirish namunasini ko'rsatishi, o'quvchilarning tarixiy fikrlashini tarbiyalashi lozim.

V. Maruzani o'quvchilarga etib borishi uchun, o'qituvchi o'zining nutqi ustida ko'p ishlashi lozim.

Shunday qilib, darsda tarixiy bilimlar o'qituvchining baeni va suh'bat erdamida o'zlashtiriladi. Demak, o'qituvchining baeni-qisqacha tavsiflash, h'ikoya, tariflash, tavsifnoma, tushuntirish muxakoma yuritish va maktab maruzasi formalarini o'z ichiga oladi.

3. Maktabda beriladigan ilmiy bilimlarni o'quvchilarning puxta uzlashtirishlari ko'p jih'atdan o'qituvchiga, uning mavjud o'qitish usullaridan samarali foydalana olishiga, o'quvchilarning o'quv usullari bilan qurollantirishga mustaqil o'rganish va ijodiy ish ko'rish qobiliyatlari o'sishiga, bilish faoliyatlarini o'qituvchining boshqara bilishiga bog'liqdir.

Og'zaki talim jaraenida o'quvchilarning bilish faoliyati va uni uqituvchining boshqarishi h'aqida so'z borganida ularning: a'-dan, tayer bilimlarni olish jaraenidagi faoliyati bilan: g'-dan, o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyati asosida bilimni o'zlashtirish, jaraenidagi faoliyati nazarda tutiladi.

Bazi bir o'qituvchilar eng samarali manba darslik matni va h'ujjatlar degan xulosaga keladilar. Darsda ana shu manbalarni o'rganish bilan mashg'ul bo'lib, o'quvchilarning asosiy va bosh bilim manbai, yani o'qituvchining baeni roliga putur etkazadilar. Ammo bu ushning h'am ko'zlangan maqsadga olib bora olmasligini, darslik matnni o'qituvchi baenininnng o'rnini bosa olmasligini tezda tushunib olishadi. Ayrim o'qituvchilar dars tuzulishini

o'zgartirish yo'li bilan talimning samoradorligini ko'tarishga h'arakat qiladi. Ammo maktab tajriba va ilmiy tadqiqot ishlari h'ar qanday tuzulishda utkazilgan dars h'am emon eki yaxshi bo'lishi mumkinligini, dars tuzulishini o'zlashtirishning o'zi dars sifatini belgilay olmasligini tasdiqlab berdi.

Mazmun ko'lami (h'ajmi) fakt va tushunchalarni o'zlashirishning chuqurligi darslik bilan aniqlanadi. Lekin, o'qituvchi darslik matni bilan cheklanmasligi lozim. N.G.Dayrining "Tarix darsini qalay tayerlash kerak" (M., 1969) degan kitobida takidlaganidek, h'ar bir dars aloh'ida maqsadga asoslanishi kerak. O'qituvchi shu bog'darda darslik bilan bog'liklikta mavzuni o'quvchilarga etkazadi. Bunday etkazishning darslik bilan bog'likda birnecha faktorlar bor: 1-dan: o'qituvchining h'ikoyasiga juda murakkab bo'lgan darslikda mavjud bo'lgan savollar kirgaziladi; 2-dan darslik materialini kengaytirish eki ilmiy yangiliklar, yangi faktlar kirgazish bo'lib h'isoblanadi. Masalan: "1952 -yilda AQSh senati 13- dekabr kunini Turkiston kuni deb elon qildi. U h'ar yili ushandan boshlab 5- avenyuda belgilab kelinmoqda". Bu faktni 1917-yilgi voqealarga qo'shimcha foydalanish mumkin.

4. Tarix o'qitishda obrazlilik va aniqlikning bo'lishi shartli turda talab etiladi. Manzaralar, elyutsiya shakllantirish, shu orqali esda saqlash qobiliyatini o'stirish maqsad etiladi. Ayniqsa urush h'arakatlari, armiyaning joylashuvi va h'okazolarni tushuntirishda foydalaniladi.

Konkretlashtirishda ayniqsa raqamli malumotlarni qo'llanishda katta etibor talab qilinadi. Masalan: Qoraqalpog'iston 2 -jah'on urushi davrida 476 ming xalq bo'lib, shuning 66-mingi frontga ketadi, frontga ketganlarning esa 29 mingga jang maydonidan qaytib kelolmagan desak malumotni, to'la konkret etqazgan bo'lamiz. Agarda ularning faqat bittasini aytish bilan cheklansak, o'quvchilar tushunib qobil qilinmaydilar.

Obrazililikni shakllantirishda ayrim adabiy asarlardan h'am foydalanish mumkin. Masalan: Vatan urushi bo'yicha-B.Polevoyning "Haqiqiy odam h'aqida povest", "Hazrati inson", ".ulomning "Sen etim emassanga" va boshq. Uquv materialini baenlashga qo'yiladigan asosiy talablar qo'yidagilardan iborat: material etarli va ilmiy, ko'rgazmali va konkret bo'lish kerak. Shuningdek, og'zaki o'qitish uslubining kamchiligi h'am bor. Birinchidan : uni h'amma birdek qobillay olmaydilar. Ikkinchidan: eshitmay qoladigan joylari bo'lishi mumkin. Shu sababli bunday h'ollarda ularni xulosalashtirishda takrorlagan maqsada muvofiq bo'ladi. O'qituvchi erdamida so'zlardan foydalanish lozim. Bular demak: "esga solib ko'rininglarchi ", "taqqoslab ko'ringlarchi", "unutmagan ekanmizmiO'" va h'okazolar orqali o'quvchilarni jonlantirish kerak bo'ladi.

O'quv ishlari usullari tushunchasi pedagogik adabietda turlicha talqin etiladi. Biz uni, bir tomondan o'quvchilarning ilmiy bilimlarini o'zlashtirishga erdam beradigan o'quv materialining tarkibiy qismi, tarixiy bilimlarni samarali o'zlashtirish, ilmiy duneqarash va etiqodni yuzaga keltirishga erdam beradigan o'quv ishlarining usuli, ikkinchidan o'rganish usuli va o'quvchilarning bilish faoliyati, bilimlarni qo'llash manosida talqin etamiz.

O'qituvchining o'quv materialni muammola baen qilish va o'quvchilarning mustaqil ravishda boshqa bilim manbalaridan foydalanishi ilmiy izlanish-talimning asosini tashkil etadi. Qisqasi, muammoli baen o'quvchilarning bilish faoliyati va qobiliyatini o'stiradi, ularning aqliy rivojlanishiga erdam beradi, ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Shuningdek,

o'quvchilarning darsda aqlan ishtirok etishi, mustaqilliklarining o'sishi o'qitishning samoradorligini oshiradi, o'quvchilar bilimining puxta, ongli va mustail bo'lishini taminlaydi.

Muammoli talimning nazariy asoslari P.V.Kudryavtsev, A.Matyushin, M.I.Maxmutov, M.N.Skatkin va boshqa yirik ruh'shunoslar va didaktlar o'zlarining asarlarida ishlab chiqadilar.

Og'zaki baenlashning dialoglik usuli bu suh'bat h'isoblanadi. Uning borishida ko'pincha yangi faktlar berilmasa h'am, o'quvchilarning faoliyatini o'stiradi. Bu h'aqida Vagin A.A. o'zining "Metodika prepodavaniya istorii v sredney shkole" M., a'9:h'. Leybengrub P.S. "Didakticheskie trebovaniya k uroku istorii". M., a'9:0. Lerner I.Ya. "Problemnoe obucheniya" M., a'9o'n'. va boshqalarning asarlarida beriladi.

Suh'batning kirish so'zi-bu yangi mavzu bo'lim va h'. boshlab beradi. Har bir mavzu oldidan o'lar bilan suh'batlashish. Masalan: "Ibtidoiy tuzum mavzusi oldidan h'ar xil savollar orqali suh'bat qilish mumkin.

Analitik va xulosa suh'bat o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish va kengaytirishga qaratiladi. Masalan: 1917 yili 27-noyabrdagi "Quqon" yani "Turkiston muxtoriyati" qalay vujudga keldi O' Tanichboev va Chuqoevlar kim edi O' Muxtoriyat nima uchun yuqotildi O' kabi sovollar talqin qilinadi. ("1918 yildagi "Sharqning barcha musulmon meh'natkashlariga", "Rossiya va Sharq xalqlari h'uquqlari deklaratsiyasi" da o'z davlatchiligini belgilashga ruxsat etilgan edi").

Evristik ("topish") suh'batda savollarni izma-iz olib borib, (bosqichma-bosqich) borgan sari asosiy muammoning echilishiga olib kelinadi.

Xulosolovchi suh'baning bir turi-takroriy xulosalovchi (chkuniy) suh'bat. Bundan boshqa malum bir mavzu tanlab olinadigan tekshirish-suh'bat o'tkazish mumkin.

Tarix o'qitishda bosma matnlar bilan ishlash usuli

Reja:

1. Tarix o'qitishda qo'llaniladigan matnlar. Bosma matnlar bilan ishlashda o'qituvchining roli.
2. Tarixiy h'ujjatlarning asosiy turlari va ular bilan ishlash uslublari.
3. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish va unda badiiy adabietdan foydalanish.

Adabietlar:

1. Sadullaev A. Qadimgi O'zbekiston ilk ezma manbalarda.T., 1996
2. Kristeva O., Axryanov A. Toshdagi bitiklar.T.,1987
3. Drachuk V. Ezuvlar o'tmish sirlari shoh'idi.T., 1980
4. Ibrat. Farg'ona tarixi.T.,1991

5. Temur tuzuklari.T.,1991
6. Mirkarim Osim.Utrar.T.,1962
7. Amir Said Olimxon. Buxoro xonligining h'asrati tarixi.T.,1992
- i. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish.T.,1993

Tarix o'qitishda qo'llaniladigan matnlarga darslik matni, tarixiy h'ujjatlar, ilmiy - ammbop va badiiy, tarixiy adabietlar kiradi. Bosma matnlar o'quvchilar tarixiy bilimlarining asosiy manbai bo'lgani kabi o'qituvchining bilim manbaining asosini tashkil etadi. Matnlar ustida ishlash o'quvchilar bilimini kengaytiradi, tarixiy fakt va h'odisalarning moh'iyatini, ularning qonuniyatlarini chuqurroq tushunib olishlariga erdam beradi. Maktab o'quvchilari h'ar xil matnlar ustida ishlab mustaqil ish ko'rish masalasini h'osil qiladilar va tarixiy tadqiqot ishlarining dastlabki usullari bilan amaliy ravishda tanishadilar.

Tarix o'qitishda darslik matni ustidagi ishlar o'quv uzlashtirilishi va uni esda saqlab qolish, o'quv matnini taqlil qilish va undan tarixiy voqea, h'odisalarning muh'im belgilarini bir-biriga taqqoslash, aniqlashtirish va umumlashtirish kabi turli xil maqsadlarda olib boriladi. Shuningdek, matn ustida ishlashda xronologiyani tayer tarixiy tushunchalar tarifni o'zlashtirish va ularni mustaqil aniqlash, darslikda baen qilingan voqea va h'odisalarning rivojlanishini ko'zati borish, aniq tarixiy asoslar va statistik malumotlar asosida ijtimoiy rivojlanish bosqichlarini bilib olish, mah'alliy, vaqtli, sabab-natijali va tarixiy aloh'alarning qonuniyatlarini o'zlashtirish va aniqlashtirish, lug'at ishlarini mazmunli va suratli rejalar, jadvallar tuzish va boshqa shu kabi uncha murakkab bo'lmagan ezuv va grafik ishlarini olib borish, matn ustida dasturlashgan talim elementlarini amalga oshirish kabi vazifalar h'am ko'zda tutiladi.

Umumtalim maktablari tajribasida darslik matni ustida ishlashning bir qancha usullari mavjud:

1. tushuntirib va izoh'lab o'qish. O'qituvchi tarix o'qitishda, ayniqsa V,VI,VII, VIII sinflarda o'qitishning dastlabki oylarida butun mavzu eki uning biror bo'limini goh' baen qiladi, goh' darslik matnini o'qib, tushuntirib beradi.

O'quvchilar tarixiy materialni tushunib, matnini o'qishda malum darajada malaka h'osil qilganlaridan keyin matnning eng muh'im qiyin joylarini izoh'lab o'qishga o'tiladi.

2. Darslik matni mazmunini tah'lil qilish va ular ustida o'quvchilarning muloh'azalarini uyushtirish katta ah'amiyatga egadir. Bu yo'l bilan o'quvchilar matnini etibor bilan o'qib, undagi bosh masalalarni ikkinchi darajadagi masalalardan ajratib olishga, ular asosida reja tuzishga o'rganadi.

3. O'quvchilar bob, paragraf va undosh joylarni bir-biridan ajrata bilishga urgatiladi. O'qituvchi yangi mavzuni baen qilishdan oldin o'quvchilarga shu paragraf ichidagi kichik sarlovh'ani o'qishni tavsiya qiladi va darsni baen qilish rejasi bilan tanishtiradi, ularning mazmuni va ifodalanishdagi tafovutlarning sabablarini izoh'lab beradi.

4. Darslik matni mazmunini bevosita uzlashtirish bilan bog'liq bulgan ishlar. Bu darslik matni ustida olib boriladigan ishning markaziy masalasidir. Bu ishlar matnini tah'lil qilish, umumlashtirish, tarixiy faktorga bah'o berish, ular o'rtasidagi sabab va boshqa aloh'alarni ochib ko'rsatish va ularni taqqoslashdan iboratdir.

5. Darslik matni ustida ishlashning muh'im omillaridan biri o'quvchilarni uyda ishlash uchun beriladigan vazifani bajarishga o'rgatishdir. Reja tuzish, shunga muvofiq h'ikoya qilishga o'rgatish, matn yuzasidan berilgan savollarga javob topish, jadval, chizma, ko'rsatkichlar tuldurish va boshqa xil grafik ishlarni bajarish uy vazifasini ijodiy va mustaqil bajarish namunalari.

6. Tarix o'qitishda o'quvchilarni darslik matnidan zarur tez topa bilishga o'rganish h'am talimning muh'im elementidir.

7. O'quvchilarning faol aqliy faoliyatining muh'im usullaridan biri, ularning o'quvchi baen qilgan yangi materialni o'zlashtirishda mavjud bilimlarni ishga sola bilishdir. O'quvchilar olgan bilimlarini esdan chiqarib yubormaslik uchun vaqti, vaqti bilan ularning etibori darslik matniga qaratiladi.

8. Uyda ishlab ishlab kelish uchun berilgan topshiriqlarni o'quvchilar qanday bajarganliklarini tekshirish malum bo'lgan, og'zaki eki ezma javoblaridan xatolarni, aniqsizliklarni tug'dirish uchun h'am darslik matniga murojat qilinadi.

Shunday qilib, O'zbekiston tarixi va umuman tarix o'qitishda darslik matni ustidagi ishlar turli xil metodik usullar erdamida, o'qitish jaraenining barcha bosqichlarida materialni o'zlashtirish, bilimlarini mustah'kamlash, o'zlashtirish darsini tekshirish paytlarida olib boriladi.

2. Tarixiy h'ujjatlar avvalo, o'qituvchining baenini aniqlashtirish, chuqurlashtirish va unga yanada aniqlik kiritish uchun xizmat qiladi, aeninin ishonchli va emotsional bulishini taminlaydi, utmishning erkin obrazlarini, tarixiy voqealarning yah'lit manzarasini gavdalanitirishga, urganilaetgan davr xususiyatlarini anglab olishga erdam beradi, h'ujjat ustida ishlash o'quvchilarni aktlar va h'odisalarni mustaqil ravishda aniqlashga, ularni puxta anglab olib, xulosalar chiqarishga urgatadi. Tarixiy h'ujjatlar bilan ishlashning yana bir muh'im tomoni shundaki, bu ish o'uvchilarni tarixiy tadqiqot metodining elementlari bilan tanishtiradi, h'amda ularni tarixiy h'ujjatlariga tanqidiy qarashga urgatadi.

Metodistlardan N.V.Andreevskaya, V.N.Bernadskiy, M.A.Zinovev, V.G.Kartsov, A.A.Vagin, N.V.Speranskayalarning asarlarida h'ujjatlarining o'qish materiali konkretlashtiriladigan uslub sifatidagi ah'amiyati ko'rsatiladi, ayniqsa I.Ya.Lerner va N.G.Doyrilarning asarlarida o'qitishdagi tadqiqiy printsip muammosi urin oladi. Masalan, Lerner Rossiyadagi feodalizm davri tarixini urganishda aktlar, qonunchilik h'ujjatlar, statistika, memuar va boshqa h'ujjat turlaridan foydalanishni misollari keltiriladi.

Maktab darsliklarida (tarix bo'yicha) h'ujjatli materiallar berilgan bo'ladi:

1. Adabiy xarakterdagi manbalar

Ularga yilnoma va xronikalardan parchalar, memuarlardan fragmentlar, pamflet, statyalar kiradi.

2. Akt xarakteridagi manbalar. (gramota, davlat aktlari, qonun matnlari, qidirish ishlari (sledstvennie dela) kiradi.

Bu h'ujjatlar ijtimoiy, siesiy tuzum, moral, religiya (din h'aqida malumot beradi. Ularning mazmuni bo'yicha tanglab olishga o'qituvchi boshchilik qiladi.

3. Badiiy adabiy h'ujjatlar: Xalq og'zaki ijodieti (miflar, eposlar va adabiy asarlar) proza, poeziya, satira badiiy asarlarda tarixiy h'aqiqat tasvirlanadi, ular davr koloritini beradi.

4. Darsliklarda keltirilgan tarixiy manbalar, tarixiy taraqqietning muhim muammolarini tasvirladi: ijtimoiy-iqtisodiy ah'vol, ichki va tashqi siesat, ijtimoiy h'arakatlar.

Hujjatli materiallar bilan ishlash natijasi ishni tug'ri tashkil qilishga bog'liq. Darsning maqsadida kelib chiqa o'tirib, o'quv materialning mazmuniga qaray h'ujjatlarni urganish yo'llari aniqlanadi:

Agar h'ujjatlar tarixiy voqealarning manosini berdigan bulsagina o'qituvchining baeniga qo'shiladi. Masalan: "Borodino jangi" mavzusida jang oldidagi Napoleon va Kutuzovlarning askarlarga murojaatlarini keltirish mumkin. "Napoleon": Askarlar "Mana sizlar kutgan jang. "alaba sizlarga bog'liq. U bizga h'am kerakli narsalarni qulay uy beradi. Vatanga tezroq qaytamiz". Kutuzov: "Sizlarga ona erni h'imoya qilishga, etiqod va h'aqiqat bilan oxirgi tomchi qoninggiz qolguncha xizmat qilishingizga tug'ri keladi". Bularni taqqoslab, o'qituvchi tushuntirib beradi, vatanga sadoqat, tarbiyaviy jih'otlari ochib beriladi.

Tarixiy h'ujjatlar o'qituvchining baeniga urganilaetgan jaraenlarni konkretlashtirish uchun h'am kirgiziladi.

Masalan: Amir Temur davlati mavzusida Shorofuddin Ali Yazdiy asarlaridan foydalanish mumkin. Masalan bu asarlardan parchalar keltirish orqali tarixiy shaxslarning ijtimoiy-siesiy qarashlarini ifoda etishga bo'ladi.

Agarda h'ujjat matnlari darsliklaridagi bulimlarning mazmuni bilan bog'liq bulgan, o'quvchilarga tushunarli bulgan matnlar mustaqil urganish uchun(qushimcha topshiriq sifatida xom) beriladi. Masalan: (Jah'on tarixi 7 -sinf) p. 30. Frantsuz xalqining inglizlarga qarshi kurashi. Janna D Ark Mavzusiga bog'liq bo'lgan darslikda keltirilgan "Orleon enidagi g'alabadan frantsuzlar qo'shinidagi ruh'iy h'olat h'aqida "Zadogon yigitning ota-onasiga ezgan maktubini keltirish mumkin: Qirolning qushini bo'ngacha misli kurilmagan darajada katta, odamlar urushga h'ech qachon h'ozirgidek bah'onu dil kirishgan emas edi. Mening rotam h'am usib borayapti, ammo saroyning puli juda kam, biron erdam bulishga kuzim etmaydi. Binobarin, onojon iltimos qilamanki erimni soting eki shon sharafimizni saqlab qolish uchun pul topishning boshqa yo'lini qidiring".

Tarixiy h'ujjatlar ustida ishlashning turli usullari bor:

Birinchidan, o'qituvchi tarixiy h'ujjatni uzi taqlil qilib berishi mumkin.

Ikkinchidan, tarixiy h'ujjatlarni o'qituvchining bevosita rah'barligida darsda, tah'lil qilishi mumkin.

Uchinshidan, o'quvchilarga o'qituvchi malum h'ujjatlarni uyda mustaqil taqlil qilib kelishi topshirilishi mumkin.

Tarix fanini o'qitishni h'ar tomonlama tarixiy h'ujjatlar bilan tanishtirishi orqali olib borish mumkin, bu h'olat o'qituvchi baenini yanada aniqlashtirida va qiziqarli bulishini taminlaydi.

3. Tarixning boshqa kurslari singari O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish va o'rganishda badiiy adabietning roli kattadir. Badiiy adabietdan darsda, darsdan tashqari mashg'ulotlarda foydalaniladi va o'quvchilarga mustaqil o'qishga tavsiya qilinadi.

Tarix o'qitishda, shu jumaladan O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda foydalaniladigan badiiy adabietlarni h'am qo'yidagi ikki turga: a') o'rganilaetgan davrning adabiy edgorliklari va b) tarixiy-nasriy badiiy asarlarga bo'lish mumkin.

Adabiy edgorliklar-tarixiy h'odisa va voqealar o'z zamondoshlari tomonidan ezib qoldirilgan asarlar bo'lib, ular o'tmishni o'rganishda o'ziga xos manba bo'lib xizmat qiladi. Badiiy adabiet edgorliklari ezib olingan og'zaki ijodiet asarlari, afsonalar, dostonlar, qo'shiqlar, masallar va boshqalar kiradi. Ularning ko'pchiligi qayta-qayta ishlangan, xalq h'aeloti bilan boyitilgan. Masalan, Eron shoh'i Kayxisravga qarshi kurashda zur jasorat va mardlik ko'rsatgan To'maris h'aqidagi, o'z xalqining ozodligi va mustaqilligi uchun h'aetini qurbon qilgan, Eron askarlarini sah'roga boshlab borib h'alok etgan cho'pon Shiroq h'aqidagi afsonalar, "Gurug'li", "Alpomish" dostonlari shular jumlasidandir. Tojik va fors adabietining klassik shoiri Abulqosim Firdavsiyning jah'onga mashh'ur "Shoh'noma" sida Eron va O'rta Osie xalqlarining qah'ramonona o'tmishi, vatanparvarligi tasvirlanadi. O'rta asrlar adabietining otasi, buyuk shoir Rudakiy o'zining sherlarida ona-Vatanni, uning tabiatini va odamlarini, insoniylikni tarannum etadi, h'aqsizlik va adolatsizlikka qarshi chiqadi. 1069-1070 yillarda ezilgan Yusuf Xos Hojib Bolasag'uniyning "Kutadg'u bilig" ("Saodatga olib boruvchi bilim") asarida feodallar, savdogarlar, chorvadorlar, h'unarmandlar h'aqida, feodallar zulmi ostida qiynalgan meh'natkash xalqning ah'voli h'aqida h'ikoya qilinadi. XI asr oxirlarida yaratilgan Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" ("Turkiy tillar lug'ati" tuplami) asarida O'rta Osie va Qozog'istonda yashagan qabila va xalqlarning tarixi, og'zaki ijodieti va tiliga doir qimmatli malumotlar baen qilingan. XIV-XVI asrlardagi O'zbekistonning siesiy ah'voli, xo'jalik va madaniy h'aetini o'rganishda Alisher Navoiyning mazmundor ijodi va uning taraqqiyparvar g'oyalari muh'im rol o'ynaydi. Ayniqsa, uning besh dostonidan iborat "Xamsa" si, "Chor devon" deb atalgan lirik sherlari to'plami. "Mah'bubul qulbu", "Muh'okamatul lug'aytn" va boshqa ilmiy-adabiy asarlarida insonparvarlik tarannum etiladi. Novoiy adolat uchun, xalq baxt-saodati uchun kurashadi, o'zining dostonlarida oddiy kishilar (toshtaroshlar, qashchilar va boshqalar) obrazini tasvirlaydi. Zih'iriddin Muh'ammad Boburning "Boburnoma" sida 1484-1530 yillardagi O'rta Osie, Afg'oniston va Hindistonning siesiy, iqtisodiy va madaniy h'aetiga doir asosiy voqealar tug'risida qimmatli mag'lumotlar berilgan. Muh'ammad Solih'ning "Shayboniyнома" sida Temuriylar davrida mamlakatni xarobalikka olib kelgan o'z-aro urushlar yaqqol tasvirlab berilgan. Adabiy edgorliklarning bazi birlariga (O'zbekiston xalqlari tarixiga doir) o'quvchilarni tanqidiy kuz bilan urgatib borish kerak. Afsona va qah'ramonlik dostonlaridan foydalanganda qaysi joyi uydirma va qaysi joylarida mavjud voqealik aks etganini tushuntirish lozim.

Nasriy badiiy asarlaridagi tarixiy romanlar, tarixiy mavzularda ezilgan qissalar, urganiladigan davr h'aqidagi h'ikoyalar kiradi. Bu asarlar tarixiy manbalar, memuarlar va h'ujjatlar ilmiy ezilgan bo'lib, ularda o'tmish voqealari badiiy tasvirlar va badiiy obrazlar orqali ifodalanadi.

Nasriy badiiy asar tarix fani uchun h'ujjatli manba bula olmasa da, o'quvchilarga o'tmish aniq obrazlarda, badiiy shaklda tushunarli va qiziqarli qilib ifodalashda muh'im vosita bo'lib xizmat qiladi, tarixiy roman va qissalarni o'qish natijasida o'quvchilarda tarixga qiziqish uyg'onadi. Adabiy edgorliklar tarix darslarida ko'pincha dars materiallarini xulosalash va umumlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qilsa, Nasriy badiiy asarlar o'quv materialini oydinlashtirishni va o'quvchi baenining obrazli h'amda maroqli bo'lishini taminlaydi.

Ilesovning "Nafrat suqmoqlari" da qadimgi massaget qabilalarining botirligi, chupon Shiroqning qah'ramonona jasorati jonli va qiziqarli tasvirlab berilgan. Uning "Dog'li ulim" qissasida esa kuchmanchi sak qabilalari boshlig'i Tumarisning Eron podshosi Kayxisravga bo'ysinshiga rozi bulmaganligi, g'azabi kelgan Eron podshosi Amudare bo'ylariga kuchli qushin tortib kelganligi, ammo jasur kuchmanchilar forslar ustidan ajoyib g'alaba qozonganligi h'ikoya qilinadi. V.Vitkovich va S.Ulug'zodaning "Ibn Sino" nomli kinostsenariysi h'amda K.M.Moyseevning "Dona Beruniy yulduzlari" nomli qissasida o'rta asrlardagi tarixiy vaziyat, o'sha davrdagi ulug' olimlarning h'aeti va faoliyati bilan bog'liq bo'lgan voqealar tarixiy aniqlik va erqin badiiy shaklda tasvir etib berilgan.

Mo'g'ul-tatarlarning O'rta Osie va rus erlariga bostirib kirishi va qardosh xalqlarning ularga qarshi olib borgan qah'romonona kurashlari V.G.Yanning tarixiy romanlar trilogiyasi: "Chingizxon", "Botuxon" va "So'ngi dengizgacha" nomli asarlarida, M.Osimning "Utror" qissasida ishonarli h'amda qiziqarli qilib tasvirlangan. S.P.Borodinning "Samarqand osmonidagi yulduzlar" nomli uch tomlik romanida temuriylar h'ukmronligi davrida soxtalashtirilganiga qaramay, ko'pgina shah'arlar va mamlakatlar tasvirlanadi, turli sotsial qatlamlarga mansub odamlarning obrazlari keltiriladi. Oybekning "Navoiy", G.Golubevning "Ulug'bek", N.I.Leonovning "Ulug'bek-buyuk astronom" kabi roman va qissalari h'am shu davrlarga taaluqlidir.

R.Fayziyning "Hazrati inson", I.Rah'imning "Chin muh'abbot" romanlari, Oydinning "Yuragida o'ti bor", A.Qah'h'orning "Xotinlar", "Oltin yulduz" va "Dardaqdan chiqqan qah'ramon h'iqoyalari, ".ulomning "Men Sharqdar kelaetirman", "Sen etim emassan", Hamid Olimjonning "Kulinga qurol ol", "Yigitlarni frontga junatish", Oybekning "Evga o'lim" sherlari, K.Yashinning "O'lim bosqinchilarga" pesasi qardosh xalqlar h'amqorligini sharaflaydi. Bu asarlarda frontdagi jangchilarning manaviy, ruh'iy kuchi, h'aetning eng og'ir damlarida h'am ularda h'aq ishning g'alabasiga ishonch, umidvorlik kayfiyatining kuchli bo'lganligi, meh'nat ah'lining jasorati tarannum etiladi.

Badiiy adabiet asarlaridan foydalanishning muvaffaqiyati ularni maqsadga muvofiq tanglanishiga ko'p jih'atdan bog'liq. Ularni tanlashda qo'yidagi ikki jih'otga aloh'ida etibor berish lozim: birinchidan, tanlangan asarlar talim-tarbiyaviy ah'amiyatini unda tarixiy h'odisalar naqadar h'aqqoniy va ilmiy qilib eritilganligini, ikkinchidan uning yuqori darajadagi badiiy qimmatini nazarda tutish kerak.

O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish jaraenida badiiy adabietdan foydalanganda qo'yidagilarga etibor beriladi:

a) tarixiy arboblal, xalq ommasi vakillarining obrazlarini va xalq ommasining rolini ko'rsatish;

b) tarixiy voqealar rivojlanishidagi manzarani gavdalantirishga erdam beradigan parchalar tanlab olinadi.

Badiiy adabietdan o'qituvchi baenidagina foydalanish bilan kifoyalanib bo'lmaydi. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar jaraenida tarixiy-badiiy adabietdan foydalanishga va uning o'quvchilar tomnidan o'rganilishiga h'am aloh'ida ah'amiyat beriladi. Chunki o'quvchilarning tarix dasturi, shu jumladan O'zbekiston xalqlari tarixi dasturi yuzasidan o'rganishi zarur bo'lgan bilim va malakalarning h'ammasini h'am sinf-dars mashg'ulotlari doirasiga sig'dirib bo'lmaydi.

O'quvchilarni tarixiy-badiiy asarlarni doimiy ravishda o'qib borishga o'rgatish ularni o'qishga qiziqtirish va o'qishning ah'amiyatini tushuntirishdan boshlanadi. O'qituvchi o'quvchilarni avvalo darslik va o'quv qo'llanmalarida tarixiy-badiiy adabietlardan keltirilgan voqealar, sheriylar, ularning mazmuni bilan tanishtiradi, ularni o'rganish yo'llarini ko'rsatib beradi, nashr qilinaetgan yangi asarlardan ogoh' qiladi, ularni o'qib borishni uyushtiradi.

O'quvchilarni tavsiya qilingan tarixiy-badiiy adabietlarni o'qishga qiziqtirishda o'qituvchining o'qilishi kerak bo'lgan h'ar bir asarni o'quvchilarga namoyish qilib, uning bazi muh'im va maroqli joylarini ifodli o'qib berishi, ularning ana shu asarlar muallifi bilan uchrashuvlarini tashkil etib, turishi, tarixiy mavzularga bag'ishlangan kecha va konferentsiyalar o'tkazib turishi, o'qilgan asarlar yuzasidan munozaralar uyushtirish kabi tadbirlari h'am muh'im o'rin tutadi.

VII sinfda "Mug'ul bosqinchilarning tajovuzi va O'rta Osie xalqlarining ularga qarshi kurashi" degan mavzuni o'rganishda uning talim tarbiya vazifalarini uyg'unlashtirib borishning muh'im vositasi bo'lgan o'qituvchi baenining ishonarli va eh'tirosli bo'lishini taminlashda badiiy adabietdan olingan faktlar, bazi voqealarning ah'amiyati ko'rsatiladi.

Darsning maqsadi:

a) Chingizxon boshliq mo'g'ul bosqinchilarning O'rta Osiega h'ujumini, ularning shah'ar va qishloqlarni, O'rta Osie xalqlari madaniyatini er bilan yakson qilib, xalq boshiga og'ir musibatlar solishini;

b) O'rta Osie xalqlarining o'z ozodligi va mustaqilligi uchun bosqinchilarga qarshi olib qah'ramona kurashi, boshqa xalqlar olib borgan umumiy kurashning bir qismi ekanligini ;

v) mo'g'ul xonlarining h'ukmronligi qardosh xalqlar irodasini buqa olmaganligini, bosqinchilarga qarshi birgalikda olib borilgan to'xtovsiz kurashlar pirovardida bosqinchilar zulmidan ozod bo'linishiga olib kelganligini ko'rsatib berishdan iboratdir.

Mazuni baen qilish rejasi:

1. Chingizxon boshliq mo'g'ul istilchilarining O'rta Osiga bostirib kirishi.
2. O'rta Osie xalqlarining mo'g'ul istilochilariga qarshi qah'ramona kurashi.
3. Mo'g'ullar h'ukmronligining o'rnatilishi va uning oqibatlarini.
4. Mo'g'ul-tatar h'ukmronligi va mah'alliy zolimlarga qarshi Mah'mud Torobiy boshchiligidagi quzg'olon.

Mavzuning birinchi qismini baen etganda o'quvchilar ko'z o'ngida XIII asr boshlarida O'rta Osie va boshqa xalqlar boshiga tushgan musibatning og'ir va dah'shatli manzarasi aniq gavdalantirilishi kerak. MO'g'ullar istilosi O'rta Osie xalqlari boshiga beqies kulfatlar solganligini, boy shah'arlarni, sug'orish inshootlarini buzib, bog'-rog'larni, ekinzorlarni, madaniyatni oeg' osti qilib, ko'chmanchi mo'g'ul qabilalariga topshirganligini, mo'g'ullarning zabt etilgan mah'alliy xalqlardan juda og'ir soliqlar olib turganligini o'quvchilarga shunchaki so'zlab berish bilangina mavzuning maqsadi va talim-tarbiyaviy vazialarini amalga oshirib bo'lmaydi. O'quvchilarga mo'g'ullar istilosi o'zining miqiesi, vayrongarchilik kuchi, vah'shiyligi jih'atida o'sha vaqtgacha jah'on tarixida ro'y bergan barcha istilolardan eng dah'shatlisi bo'lganligini anglatish, h'is qildirish kerak. Mo'g'ullar istilosining vah'shiena xarakterini o'quvchilar ko'z o'ngida gavdalantirishda, ularning h'is-tuyg'ulariga tasir etishda, bosqinchilarga qarshi nafratni oshirishda tarixiy-badiiy adabietdan

foydalanish g'oyat muhimdir. Bu asarlardagi erqin obrazlar, maroqli voqea o'qituvchi baenining ishonchli bo'lishini taminlaydi, o'quvchilarning kafiyatiga ijobiy tasir ko'rsatadi. Mo'g'ullarning vah'shiena istilosi tarixi Mirkarim Osimning "O'tror" qissasi bilan V.G.Yanning "Chingizxon" romanida keng va ishonchli qilib baen etilgandir.

O'qituvchi Chingizxon boshliq mo'g'ullarning O'rta Osiega yurishi, bu urushning bosqinchilik xarakteri h'aqida gapirib, o'quvchilar diqqatini "O'tror" qisssidan olingan parchaga jalb qiladi. Shubh'asiz, O'qituvchi baeniga kiritilgan bu parcha o'quvchilarni h'ayajonlantiradi, ularning h'is-to'yg'ulariga tasir ko'rsatadi, bosqinchilarga qarshi nafrat uyg'otadi.

Temirtoshning bog'ida bo'lgan mudh'ish voqea, vah'shyilk, -deb so'zini davom ettiradi o'qituvchi, -mo'g'ul bosqinchilarining qadami etgan h'amma joyda h'am sodir bo'lgan edi. Mo'g'ul bosqinchilarining bog'dagi qilmishlari, 70 yashar gunoh'siz kampirning vah'shiena o'ldirilishi bosqinchilarning yirqichligi h'addan oshib ketganligini ko'rsatadi. Mo'g'ul istilolaridan cheksiz azob chekkan O'rta Osie xalqlarining butun vajudi bosqinchilarga qarshi qah'r-g'azab va nafrat bilan to'lib-toshgan edi. Bosqinchilar tomonidan vah'shiylarcha o'ldirilgan mushtipar ona-kampirdagi qah'r-g'azab esa uning bir uchqini edi, xolos. O'rta Osie xalqlarining mo'g'ul bosqinchilari qarshi g'azabi o'quvchilarga ana shu yo'sinda kursatib beriladi. Bu esa o'quvchida dushmanga, umuman bosqinchilarga qarshi nafrat, ona yurtga, uning h'imoyachilariga meh'r-muh'abbatni oshiradi.

Mavzuning "O'rta Osie xalqlarining mo'g'ul-tatar bosqinchilariga qarshi qah'ramonana kurashi" ga bag'ishlangan bo'limini baen etganda, ayrim shah'arlardagi boy tabaqalarning vakillari, ruqoniylar, shuningdek bazi shah'arlardagi lashkarboshilar o'z h'aetlari va mol-mulklarini saqlab qolish maqsadida bosqinchilar bilan yashirin til biriktirib, ona yurtga xienat qilganliklarini va O'rta Osie xalqlarining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi qah'ramonana kurashganliklarini ko'rsatib berish kerak.

O'qituvchi O'tror 6 oy moboynda mudofaachilar tomonidan qah'ramonlarcha mudofaa qilinganligi. Buxoro va Samarqand qushinlarining jasorati. Xujand h'ukmdori Temur Malik boshchiligidagi otryadning shah'ar h'imoyachilari orasida qilgan qah'ramonligi, bosqinchilarga katta talofat etkazganligi, Xorazmshoh' davlatining poytaxti Gugand (Urganch) shah'ri h'imoyachilari olti oy moboynda mo'g'ul bosqinchilariga qarshi qah'ramonona jang qilganliklari, h'ar bir shah'ar, qishloq, kucha va mavzeni mo'g'ullar juda ko'p qurbonlar berib, shah'ardagi boy tabaqalarning chiqqan xoinlar erdamidagina egallashga muvofiq bo'lganliklarini so'zlab beradi. Bu o'rinda V.G.Yanning "Chingizxon" romanidagi olingan qo'yidagi parcha esda qolarlidir:

"..Jaloliddin etti yuz mard otliq bilan o'rlgan musulmon qo'shininng o'rtasida edi. Utepalik ustida turib, jangga rah'barlik qilaetgan Chingizxonni ko'rgan, yigitlari bilan shunday shiddatli h'ujumga tashlandiki, h'atto mo'g'ul xonining o'zi h'am otiga qamchi urib qocha boshladi.

Lekin uzoqni ko'ruvchi va eh'tietkorlik bilan ish tutuvchi Chingizxon jang oldidan o'n ming saralangan askarini pistirmadi saqlab qolgan edi. Ular enboshdan chiqib, Jaloliddinga h'ujum qildilar, uni uloqtirib tallab, Aminalmulk boschiligidagi trkmanlarning o'ng qonotiga tomon otilidilar. Mo'g'ullar ularning saflariga vah'ima solib, qushininng urtasiga tomon qisib bordilar. Bu erda ular bir-birlariga aralashib ketdilar va chekina boshladilar...

Jaloliddin yigitlari bilan birga tushgacha olishdi, odatdagi osoyishtaligini yo'qotgach, quturgan yo'lboris singari mo'g'ullarning goh' ung tomoniga, goh' chap tomoniga h'amla qila boshladi... U dushman saini erib o'tishga urinib, jon-jah'li bilan olishardi. Ah'volning mushkulligini fah'mlagan Jaloliddin sevikli turkman otiga mindi, kaltak va boshqa h'arbiy kiyimlarini tashlab, faqat qilichini qoldirdi, Otni burib, tepalikdagi Send daresining mavj eriga chiqib, Jaloliddin qilichi bilan Chingizxonga tah'didqildi va ot choptirib chaklakzor ichiga kirib ketdi.

Chingizxon nih'oyatda h'ayratda qolganligidan qulini og'ziga qo'yib, bollariga Jaloliddinni ko'rsatdi: -O'qil degan mana shunday bo'lishi kerakA''',-dedi.

O'qituvchi o'z baenida yuqoridagi keltirilgan va boshqa erqin tarixiy faktlar, qisqa-qisqa voqealardan foydalanib, O'rta Osie xalqlarining o'z mustaqilligi va ozodligi uchun mo'g'ul bosqinchilariga qarshi olib borgan qah'ramonona kurashlarini o'quvchilarning ko'z o'ngida gavdalantiradi, ularni ona yurt ozodligiga mustaqilligi uchun kurashchilarga h'urmat ruh'ida tar-bayanlaydi, ularning qah'romonligi, jasurligi, fidokorligi o'quvchilarga g'urur va zavq bag'ishlaydi, h'is-tuyg'ulariga tasir ko'rsatadi.

Shunday qilib, badiiy adabiet asarlaridan tanlangan bu xildagi parchalarning o'qituvchi baeniga kiritilishi materialning chuqur o'zlashtirilishiga, uning ishonchli va tasirli bo'lishiga erdm beradi.

Mavzuning "Mo'g'ullar h'ukmronligining o'rnatilishi va uning oqibatlari" bo'limi baenida O'rta Osie xalqlari mo'g'ul bosqinchilariga qarshi qah'ramonona kurashganliklariga qaramay, bu er dagi o'zaro feodal bosqinchilarga qarshi birlashgan h'olda zarba erishga h'alaqit berganligi, arim shah'ar amaldorlari va boy feodallarning xoinligi, Xorazm davlati kurshinlariga nisbatan Chingizxon qo'shinlarining son jih'atidan ustunligi h'amda yaxshi qurollanganligi, mah'alliy xalqning etarli darajada uyushmaganligi tufayli bosqinchilar O'rta Osieda o'z h'ukmronligini o'rnatishga muvaffaq bo'lganliklari tushuntirib beriladi.

Mavzuning "Mo'g'ul bosqinchilar va mah'alliy zolimlarga qarshi Mah'mud Torobiy osshiligidagi qo'zg'olon" degan oxirgi bo'limini tushuntirganda O'rta Osie mo'g'ullar h'ukmronligi o'rnatilgan bo'lsa h'am, bosqinchilar O'rta Osie xalqlarining o'z ozodligi h'amda mustaqillikka nisbatan irodasini buqa olmaganini aloh'ida maqidlab o'tish kerak. Mo'g'ullar h'ukmronligiga qarshi kutarilgan Mah'mul Torobiy boschiligidagi va boshqa quzolonlar bunga misol bo'lishi takidlanadi. Bu qo'zg'olon h'aqida gapirganda uning faqat mo'g'ul bosqinchilarigagina emas, balki mah'alliy feodal zodagonlarga h'am qarshi qaratilganligini va buning ah'amiyatini tushuntirib berish kerak.

Xulosa qilib aytganimizda, talim-tarbiyaning asosiy manbai o'qituvchi baenining ishonarli va eh'tirosli bo'lishida, talim-tarbiya vazifalarini muvaffaqiyatli h'al qilishda, o'qituvchilarning aqliy faoliyatini va mustaqilligini oshirishda badiiy adabietdan foydalanishning ah'amiyati kattadir.

Tarix o'qitishning ko'rsatmali uslubi (2 soat)

Reja:

1. Tarixni ko'rsatmali o'qitishning funktsiyalari va ah'amiyati

2. Ko'rastmali qurollar klassifikatsiyasi.
3. Tarix darsida o'quv artinasi va darslik illyustratsiyalari bilan ish olib borish.
4. Shartli ko'rastmali qurollardan foydalanish usullari.

Adabietlar:

1. Sadiev A. O'zbekiston xallari tarixini o'qitish. T., 1993
2. Tustiev I. Temur va Temuriylar sulolasining tangalari. T., 1992
3. Safaeva E. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda mah'alliy materiallardan foydalanish. T., 1993
4. Roh'imov J. O'zbekiston tarixini o'rganishda arxiv manbalaridan foydalanish. T., 1995
5. Gora P.V. Metodicheskie priemy i sredstva naglyadnogo obucheniya istorii v sredney shkole. M., 1971
6. Nikiforov D.I. Naglyadnost v prepodovanii istorii. M., 1964
7. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi. T., 1994
8. Raxmatullaev T, O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganishda arxeologiya materiallaridan foydalanish. T., 1994

Kurgazmali uslub tug'risida pedagog Ya.A.Komenskiy,... o'quvchilar sezib idrok etishi mumkin bo'lgan narsalarni, albatta, sezgilar vositasi bilan, yani kurish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan kurib, eshitish mumkin bo'lgan narsalarni quloq bilan eshitib h'idi bor narsalarni h'idlab ko'rib, tamini sezish mumkin bo'lgan narsalarni tatib ko'rib, ushlab sezish mumkin bo'lgan narsalarni ushlab bilib olishlari kerak" (Krmenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. T., "O'qituvchi" 1975, 174- bet).

Ko'rsatmalilik deganda, avvalo o'qitish va o'rganishning ko'rsatmali usuli, o'qituvchi baenining ko'rastmali bo'lishi, uning o'quvchilardagi tayer obrazlarga suyana bilishi, o'quv materialini baen qilish vaqtida ko'rsatmali qurollardan foydalanish va ko'rsatmali qurollar vositasida o'quvchilarning bilish faoliyatini tezashtirish h'amda ularning o'rganilaetgan tarixiy asoalarni voqea va h'odisalarni aynan o'zini eki ularning tasvirlarini ko'rish erdamida o'rganishlari tushuniladi.

Ko'rsatmali tasvirlar tarixiy fakt va h'odisaarning tashqi ko'rinishigina emas, balki ulraning ichqi moh'iyatni h'am ochib beradi. Tarix o'qitishda ko'rsatmalilikning ah'amiyati tarixiy faktlarni, h'odisalarni ko'rish organlari ishtirokida mushoh'ada etish va ular h'aqida aniq tasavvur h'osil qilish bilan chegaralanmaydi, murakkab tarixiy h'odisalarni, tushunchalarni tushunib olishni h'am engillashtiradi, tarixni tug'ri real tushunisha erdam beradi. Demak, tarixiy voqealar takrorlanmaydi. Chuning uchun h'am tarixiy bilimning muh'im manbai sifatida h'ar xil ko'rsatmali qurollarni qabul qilamiz. Ular orqali tarixiy o'tmish gavdalanitiriladi. Faktlar konkretlashtiriladi. Masalan: o'rta asr h'unarmandchilik ustaxonasi bilan ingliz manufaktrasining kartinasini fabrika-zavod kartinalari bilan taqqoslash orqali ijtimoiy taraqqiet bosqichlarini, uning qonuniyatlarini o'zlashtirishga bo'ladi.

Ko'rastmali o'qitish usuli-nazrozat, qabul qilish, esda saqlash, so'zlash malakalarini oshirishga erdam beradi.

2. Tarix o'qitishda qo'llaniladigan ko'rsatmali qurollar klassifikatsiyasi: ko'rsatmali qurollar uzining mazmuni, tarixiy obrazlarning xarakteri, ularni tayayrlash texnikasi va foydalanish usullariga qaray bir qancha turlarga bo'linadi.

I. Buyum ko'rsatmalilik: tarixiy edgorliklar, esdalik joylari, memorchilik edgorliklari, xo'jalikka doir va boshqa kurilishlar, meh'nat qurollari; qurol-yarog'lar, ro'zg'or byumlari, shu jumladan arxeologik topilmalar. Bunda maktab muzey eksponatlari ah'amiyatga ega.

2. Tasviriy ko'rsatmalar: o'qitishda foydalanish uchun ishlangan tarixiy tasvirlar va albomlar, sanat asarlari, suratlar, rasmlar, fotoh'ujjatlar va fotoko'chirmalar, darsliklardagi rangli suratlar, o'quv diapozitivlari diafilmlar va kinofilmlar, maketlar, h'ar xil modellar va boshqalar. (Kompozitsion tasvirlash qurollariga-o'quv kartinalari, reproduksiya, badiiy kinofilm va boshqalar kiradi).

Tasviriy ko'rgazmalilik-ko'rsatmali o'qitishda eng muh'im urinda turadi. (Bu h'aqida S.A.Pavlovichning, N.S.Michurina bilan birgalikda ezgan "Izgotovlenie naglyadnix posobiy po istorii v shkole". L., 1961. P.A.Gerasimov, G.G.Gerasimovalarning "Samodelnie maketi i modeli po istorii. Albom chertejey". M., 1967. kitoblarida va "Oborudovanie urokov istorii samodelnimi naglyadnimi posobiyami" nomli maqolalar to'plamidan ko'rish mumkin).

3. Shartli ko'rsatmali qurollar: Tarixiy va tekshiruv xarittalari, tarixiy atlaslar, chizmalar, grafika, diagramma va pedagogik rasmlar.

Badiiy kartinalar-bu sanat asaridir. U malum bir tarixiy davrning konkret rassomiga tegishli. U orqali madaniyatni o'rganish bilan birga tarixiy jaraenni bilib olish mumkin bo'lgan tarixiy manba sifatida h'am qabul qilishga bo'ladi. Masalan: V.Surikovning "Suvorovning Alp tog'i bo'yicha kesib o'tishi", G.G.Myasoedovning "Zemstvo tushlik qilmoqda" va boshqa kartinalar h'am madaniy h'am tarixiy ah'amiyatga ega. Uslubiy adabietlarda tarixni bilish jraenidagi o'quv kartinasining o'rni qo'yidagicha ko'rsatiladi: a') kartina manba sifatida ko'rinadi; g') kartina o'qituvchining baenini illyustratsiyalaydi; q) kartina h'ikoyadan so'ng o'qituvchining baenini mustah'kamlaydi

Boshqa fanlardagi bulgani singari tarix o'qitishda qo'llaniladigan-tasviriy ko'rsatmali vositalar ichida o'quv rangli tasvirlari muh'im o'rin tutadi.

O'quv kartinalariga ko'rsatmali qo'llanmalar maxsus rassom eki illyustratorlar tomonidan maktab tarix kursining malum bir mavzulari bo'yicha ishlangan ko'rsatmali qo'llanmalari kiradi.

Syujet xarakteriga binoan o'quv kartinalari voqealik va tipologik bo'lib bo'linadi. 1) voqealik tasvirlarda-muh'im voqealar, ijtimoiy h'aetdagi noeb faktlar, h'arbiy h'arakatlar siesiy ah'vol, ozodlik uchun h'arakatlar eritiladi. O'lar syujetli baenlashni talab qiladi. O'qituvchi boshchiligida kartina ko'rib chiiladi.Bunday voqealik kartinalar bilan ishlashda qo'yidagicha izchillikni saqlash kerak: a) kartina mazmuniga umumiy aniqliq berish; b) Tasvirlangan voqeaning o'rni va vaqtini ko'rsatish; v) Uning mazmunidagi bosh va ikkinchi darajali tomonlarini tavsiflash (xarakteristika) a) umumiy xulosa qilish.

Masalan: voqealik kartina baen ishlashni ko'rib chiqamiz. "Rossiyadagi birinchi deh'qonlar urushi" degan mavzuda qo'zg'olonning olib borilishini ochib berishda rassom E.E.Lissnerning "Moskva enida Bolotnikovning deh'qonlar armiyasi jangining boshlanishi" kartinasidan foydalanimiz. Uni qo'yidagi faktlar bilan h'ikoya qilish mumkin: "Kartina Nijnie Kotli selosida Moskva enidagi h'al qiluvchi jang ifodalangan. U 1606 y. 2- dekabrda

bo'lib o'tdi. Ung tomonda otda turgan İvan Bolotnikovning o'zi. U Nijnie Kotlıdagi o'rnashgan dushman tomonga otlanaetgan otlik kazak bo'linmalarini qutlamoqda. Piedalar h'am tez yurmoqda. Qo'zg'olonchilarning h'ar xil kiyimlari, qurollari aniq ko'rsatilgan. Deh'qonlar qo'llariga tushgan narsalari: kolya bolta, pichoq va h'okazalar bilan qurollangan. Ularning ko'pchiligini o'zlari yasashgan eki bo'lmasam Shuyskiy askarlari bilan bo'lgan jangda tortib olgan. Mana kartinada 3 ot bilan tortib dushmannan olingan pushkani sudrab boraetir. Qo'rollonchilarning birqanchasi tun (shuba), ayrimlari yarim tun, ayrimlari esa mis shlem h'am kiyishgan, oeq kiyimlari h'am h'ar xil. Bitta kazak orqalariga qo'llari bog'langan qo'lga tushgan ikkita dushmanni boshqaruvchiga olib boraetir.

Bu h'ikoya orqali o'quvchilar İvan Bolotnikov qo'zg'olonining mag'lubiyatga uchrash sabablarini h'am anglyadi. Masalan: qatnashganlarning ijtimoiy tarkibining h'ar xilligi, mast darajada qo'rollanish.

Tipologik kartinalar-o'rganilaetgan davr uchun yaqqol bo'lgan voqealarni aks ettiruvchi tasvilar. Bunday kartinalar ijtimoiy, iqtisodiy h'aet h'odisalarini ifoda etadi. O'rganishda h'ikoya va suh'bat usullaridan foydalanish mumkin. Hikoya paytida dramatzatsiya elementlarini tug'ri so'zlardan (pryamoy rechi) kiritiladi. Masalan: "Russkaya Pravda" vaqtidagi sud" kartinasi bo'a'icha h'ikoya qilish. "Knyaz h'ovlisi. Knyaz o'z qastrining pillapoyasida o'tiribdi. Atrofida knyaz drujinasi. Yaqinda kimdir boyaringa tegishli g'allani eqib yuborgan. Bunda esh bir smerdtan gumon qilinadi.

-Usha kuni, sen uyingda yo'q eding-kaxr bilan deydi unga knyaz.

-Ha, men uyda tunamadim. Men ovda edim va kim eqib ketganligini bilmayman.

Ammo knyaz esh yigitni va uning otasini tinglashni h'am istamaydi. (bolasining so'zini tasdiqlashga h'arakat qilgan otasini)

Knyaz ishni (olov bilan) temir bilan sinash orqali echishga buyuradi.

-Sen, -deydi u yigitchaga-elong'och qo'ling bilan qizlirilgan temirni olovdan tortib olishing kerak. Agar qo'ling qattiq kuysa demak sen aybdorsang.

Ayblonuvchi englarini chimarib, xudodan uzining aybsiz ekanligiga guvoh'lik bershi uchun iltijo qilib, cho'qindi va sinovga tayerlandi. Uning otasi bir qadam oldiga qadam ottiyu, qatib qoldi. Cholni bolasi uchun qurqinch bosgan. U albatta, agar bolasining quli ko'ysa nima bo'lishini bilar edi, h'aqiqatda u aybsiz bo'lsa h'am, qishloqdan h'aydab chiqarilib, mulki tortib olinar edi.

Shu tariqa sud feodallarining manfaatlarini h'imoya qilgan", Qadimgi shah'arlar qurilishlar, memorchilik, edgorchilik eki ularning ansambli tasvirlangan tarixiy tasvirlar h'am bor bo'lib, unda uqituvchining tariflai va tushundirish qo'llaniladi. Meh'nat qurollarini tavsif qilishda analitik tariflash, turar joy, kiyim, madaniy edgorliklarni qarashda suratli tariflashdan foydalaniladi.

Tipologik kartinalarni o'rganishda ko'pincha suh'bat usulidan foydalaniladi. Masalan: "Gonchar ustaxaasi" kartinasi o'rganishda h'ar xil savollar, topshiriqlar berish mumkin: Kartinalar qanday ishlab chiqarish tasvirlangan: Tasvirdagi odamlar nima bilan mashg'ulo' Aniqroq qaranglar ustoxona qaysi shah'arda joylashganO' Kartinada kimlar qo'l, kimlarning ozod fuqorolar ekanligini ajrata olasizlarmiO' Bunday xulosaga kelishinglarga sababO' Qullarning ah'voli h'aqida nima ayta olasizO' va h'okoza.

Ayrim h'ollarda o'quvchilarning o'zlarining gapirib berishlariga etibor qilib, joiz bo'lsa qo'shimcha savollar beriladi.

Kartinalar bilan ishlashda h'am aniq talab qo'yiladi yani darsda kartinalar demonstratsiyasiga aylanib yuborish mumkin emas.

Tarix o'qitishda ijtimoiy guruh'larning, tarixiy shaxslarning tipik obrazlarini shakllantirishda portretlar katta o'rin tutadi. Ular bilan ishlashda tavsifnoma, tarixiy shaxs h'aeti va xizmatlari h'aqida baen etiladi. Masalan: ("Jah'on tarixi 7 sinf). 61. Markaziy h'okimiyatning kuchayishi" (Fr,) degan mavzuda XVIII asrda Filipp da Shampen chizgan Kardinal Rishelening portretini foydalanish mumkin. U 1624-1642 yillarda Frantsiyani idora qilib turgan Kardinal unvonini olgan Rischele Frantsiyada kotolik cherkoviga boshchilik qilar va shu bilan bir vaqtda qirolning birinchi vaziri edi.

Tarix darsida karikaturalardan h'am foydalaniladi. Bu o'quvchilarda davrni tushunishda qiziqish o'yg'otadi. Masalan: o'-sinf "Jah'on tarixi" o'h'. Reformatsiyaning Evropaga eyilishi. Katolik cherkovining reformatsiyaga qarshi kurashi mavzusida. XVI asrga oid "Rim papasi" karikaturasini kurish mumkin. Karikatura ostiga: "Papaning injilni tushuntirish eshakning surnoy chalishidan va notalarni o'qiy olishidan h'am h'unukro eshitiladi"-deb ezilgan va h'.

Tarix o'qitishda kursatmali qurollardan foydalanishda eng qul keladigani darslik illyustratsiyalari h'isoblanadi. Masalan: S.V.Ivanovning "Bosqoqlar" kartinasi. Indulgentsiyalar sotish (XVI asr gravyura) va h'.

Tasvirlar ustida mustaqil ishlay olish uchun o'quvchilar:

a') tasvirni tug'ri tah'lil qilishlari va tushunishlari

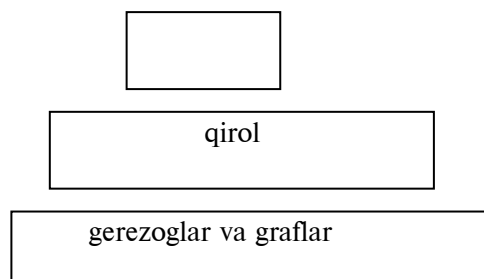
2) undan tarixiy bilim ola bilishlari

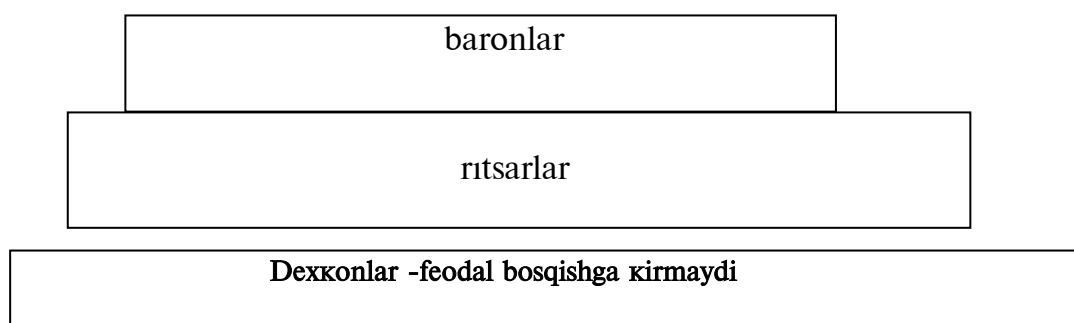
3) so'zlashganda tasvirdan foydalanish va tasvirga qarab h'ikoya qila bilishlari.

4) tasvirni h'am tarixiy manba h'am sanat asari sifatida tushuna bilishlari lozim.

Shartli-grafik qo'llanmalar tarixiy jaraenning son va sifat tomonlarini tasvirlaydi. Grafiklar va diagrammalar jamiyat h'aetining ijtimoiy-siesiy h'odisalarini, iqtisodiy rivojlanishini sifatlash uchun kengroq foydalaniladi. Ular aniqlik kimgazib, yangi bilimlar manbai sifatida ko'rinadi. Ijtimoiy-iqtisodiy statistika materiallari maktab darsliklarida va ko'rgazma qo'llanmalarda statistik malumotlar, jadval, diagrammaYu grafik turida beriladi.

Diagrammalar o'rganilaetgan h'odisalarni, jaraenlarni vaqt bo'yicha taqqoslashda erdam berdi. U murakkab jaraenlarni qisqacha kursatib berishga imkon tug'diradi. O'quv jaraenida darsning maqsadi va diagramma turiga qarab diagramma va grafiklar bilan ishlash usullari tanlanadi. Diagrammalar h'ar xil ko'rinishda bo'lishi mumkin.. Tarix o'qitishda sxematik suratlar h'am keng qo'llaniladi. Masalan: jang sxemalari, siesiy tuzim, iqtisodiy bog'lanishlar sxemasi va h'. Sxematik suratlar erdamida tarixiy h'odisalar tah'lil qilinadi. Masalan: Franklarda feodallar sinfi va qaram dehqonlar sinfining kimlardan iborat bo'lganligini sxemada beramiz.

Dars paytida h'oqlagan sxematik suratlardan foydalanish mumkin. Ayniqsa o'qituvchining doskada ish olib borishi maqsadga muvofiq. Uslubchi V.S.Murdeev (Risunki na klassniy doske v perpodavaniy istorii.M., 1960 c.9). uning ah'amiyati h'aqida ezgan edi. Masalan, o'qituvchi doskada h'odisalarni izchil tarzda, h'oqlagan joyida tuxtab, sxema erdamida ochib bera oladi. Bunday izchil olib borish, o'quvchilarga oson bo'ladi. Tayer turdagi sxemalarni darsni mustaqamlashda, o'zlashtirilgan matrialni tekshirishda foydalanish tavsiya qilinadi.

Sxematik ko'rsatma qurollariga karta, karta-sxema, joy planlari va h'okazolar kiradi. Ular asosan malum bir joyga xos (lokal) tasavvurlarni shakllantirish uchun qo'llaniladi. Lekin uning yana bir funktsiyasi bor, yani ular orqali tarixiy voqealar, h'odisalar orasidagi bog'lanish lar, ulrning dinamikasi, madaniyatini h'am ochib berishi mumkin.

Tarix o'qitishda texnika vositalaridan foydalanish

Reja:

- 1.O'qitishda texnika vositalaridan foydalanish usullari va uning dars samoradorligini o'stirishdagi ah'amiyati.
2. Tarix o'qitishda uquv filmlaridan foydalanish. Tarix o'qitishda foydalaniladigan teleeshittirsh turalari.

Adabietlar:

1. G'affarov Ya.X, G'affarova M. O'zxbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T., 1996
- 2.Sadiev A.Maktabda tarix o'qitish metodikasi.T.,1988
3. Shaxmaev N.M. Didakticheskie problemi primeneniya texnicheskix sredstv obucheniya v sredney shkole.M.,1973
4. Babanskiy Yu.K. Hozirgi zamon umumiy talim maktabida o'qitish metodlari.T.,1990
5. Metodika prepodovaniya istorii v sredney shkole.M.,1986

Umuman tarix darslarida talimning texnika vositalaridan foydalanish darsning samorodorligini oshiradi. Texnika vositalari o'qitish va o'rganish sifatini ko'tarishga o'quvchilarning o'quv materialini qiziqib o'rganishga va puxta o'zlashtirishiga xizmat qiladi.

O'qitishning texnik vositalari (T.S.O) ekran qo'llanmalar yani diafilmlar diapditivlar kodopditivlar, kinofilmlar, radio-teleeshittirishlar kiradi. Texnika vositalarining o'qituvchi qo'yidagi o'ziga xos o'quv n'o'llanmasi ekanligi h'aqida uslubchi N.M.Shaxmaev "O'rta maktablarda o'qitishning texnik vositalarini qo'llanma didaktik talablar" asarida keng aytiladi. Ammo texnik vositalar o'qitish jaraenida o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi. Amaliyda qo'yidagicha situatsiya yuz berishi mumkin, yani bitta mavzudagi dars bo'yicha darslikda illyustratsiyalar, devoriy (tablitsa) jadvallar, doskaga sxematik kuratlar ishlanishi mumkin, yana bundan boshqa diafilm, kinofilm va boshqa xillari h'am bo'lishi mumkin. Masalan: O'yg'onish davri madaniyati h'aqidagi darsda darslikdagi (rangli) illyustratsiyalar, davriy tablitsalar (Nikiforov D.I. Kartini po istorii srednix vekov.M., 1970) "O'rta asr madaniyati tarixi bo'yicha albom" dan (Nikiforov D.N.M., 1969) betlar, diafilmlar (XV asrning oxiri-XVII asrning boshidagi "arbiy Evropa madaniyati", "Monardo da Vinchi", "Muzeylardagi jah'on sanati indevlari-I bo'lim, Italyan o'yg'onish sanati"), kinofilm ("O'yg'onish davrining buyuk moh'irlari". q-bo'lim.M., 1957, 1965) va boshqa radio, teleko'rsatuvlardan h'am foydalanish mumkin.

"Stalingrad jangi" diapozitivlarda (Vatan urushi, 4- bo'lim 20 kadr, "Vologradni mudofaa qilish" g'0-kadr), "Volgadagi jang" filmida, 2 bo'lim.M.,1964 jang qatnashchilarining fonozapislarida (tarix bo'yicha fonoxrestomatiya. III "Ulug' vatan urusha") tasvirlangan. Albatta, h'ech bir darsda bularning h'ammasini foydalanish imkoniyati yo'q. Demak, nimani tanlash kerak, o'lar bilan ishlashni qanday tashkil qilish mumkin O' Bu savollarga o'qituvchi o'qitish sharoitini va sinfnng xususiyatlarini h'isobga olib javob beradi. Dastavval bu qo'llanmalarning mazmunligi, qo'layliligiga etibor berish kerak. Masalan, italyan o'yg'onish davrining sanati bo'yicha darsda ko'proq rangli diapozitivlardan eki diafilmlardan parchalar deyarli jivopis asarning yaxshi qabul qilish imkoniyatini bera oladi. (O'quv diafilmlari, oq-qora tasvirdagi kinofilmlarda tasviriy materiallar ko'p berilgan bo'ladi, va o'larni bu mavzu bilan birinchi bor tanishtirishda qiyinchilik to'g'dirishi mumkin). Agarda rangli ekran qo'llanmalari bo'lmasa, D.N.Nikiforov albomdagi tablitsalardan foydalaniladi. Mavzuni uyda mustaxkamlash va takrorlash uchun darslik illyustratsiyalari beriladi. Kinofilmlar esa kelgusi darslarda parchalarda bo'lsa h'am qo'llanilishi mumkin. Unda o'quvchilar ulardan yangi bo'lgan tomonlarini anglay olishlari kerak.

Ekran ko'rsatmaliligining o'qituvchi uchun eng qo'laylisi bu-diafilm va dipozitivlardir. Tarixiy vaqealarni qamrab olish, syujetlarning h'ar xilligi bo'yicha, tasviriy materiallarga boyligi bilan boshqalaridan ustun turadi.

Diapozitivlarni ko'rsatish izchilligini o'qituvchining o'zi aniqlab beradi. Kadrlarga tayanib o'qituvchi h'ikoya qilish, tushuntirish va suh'bat utkazish mumkin. Agar texnik imkoniyatlar bo'lsa ekranda ikkita kadrni ko'rsatish mumkin. Bunda masalan taqqoslash uchun, o'zgarishlarni aniqlash uchun kerak bo'ladi, aytaylik shah'arlarning kurinishida, meh'nat kurslaridagi h'ar xil tarixiy davrlardagi o'zgarishlar va h'okozolarni ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Maktab amaliyeta kodoskoplar foydalaniladi. O' ekranda eki sinf doskasida matnlarni, sxematik rasm, chizilma, diagramma va h'-ni ko'rsatishda qo'llaniladi. ShuningdekYu kodoskop bilan ishlashda xonani qarong'ilotmoq talab qilinmaydi. Bu o'quvchilarning materialni nafaqat ko'rishlarini balki matnlardan kerakli joylarini daftarlariga

ezip olishlariga h'am imkon beradi. O'qituvchi h'am o'quvchilar bilan kontakti yo'qotmaydi.

Teleeshitirishlar, kinofilmlar qisqa vaqt ichida keng malumot bera oladi. Ular orqali tarixiy voqealar qatnashchilarining (akterlar ijasida) jonli ovozi eshita oladi. Telekursatuvlar filmlarga nisbatan (aktual) dolzrblikga ega. Ular orqali ayniqsa o'quvchilar yaqin vaqtlardagi voqealar bilan tanishib boradi. Bularga nisbatan filmlarni ishlashning uziga ancha vaqt ketadi.

Kinofilmlarni o'quvchilarga ko'rsatishdan oldin, o'qituvchining o'zi uni sinchiklab kurib chiqishi va o'rganishi lozim. Tarix o'qitish tajribasida o'quv filmlaridan foydalanishning bir qancha usullari bor:

a) o'qituvchi o'z bayanini o'quv filmining eng muh'im va erqin sah'ifalarini ko'rsatish bilan bog'lab olib boradi;

b) 10-15 minutda qisqa o'quv filmlariga bag'ishlab dars o'tkaziladi;

v) massus kino darslari tashkil etiladi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston xalqlari tarixi va boshqa fanlarni o'qitishda teleeshitirishlarning ikki xilidan foydalanilmoqda:

a') sinfda qabul qilish uchun beriladigan ertalabki teleko'rsatuvlar

2) o'qishdan tashqari vaqtdagi teleko'rsatuvlar

O'quv teleko'rsatuvlarini qabul qilish uchun maxsus tarix xonasi bo'lishi kerak. Tarix darsida o'quv teleko'rsatuvlarining ikki xil turi qabul qilinadi.

a) 15 minutlik teleko'rsatuv

b) 30-40 minut davom etadigan yangi materialni baen qilishga bag'ishlangan tematik teledars eki takrorlash darsi (Sadiev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi.T., 1988, 192-bet).

O'qituvchi darsda kinoparcha eki teleko'rsatuvni kirgazganda, ularning bilim berish jaraenidagi funksiyasini aniq bilish kerak bo'ladi.

Murakkab va masuliyatli, bu kinofilm, teleko'rsatuvlarni mavzu bo'yicha asosiy bilim manbai sifatida qabul qilish yani amalda buni tele yani kinodars deb atashadi. Bunga o'qituvchi h'am o'quvchilar h'am etiborsiz qaramasligi kerak va u katta tayergarlikni talab qiladi. Dars oldidan o'quvchilarni ekrandan qanday malumot olishlari kerakligini aytib, tushundirilib, tayerlanish h'am yaxshi usul. Unda film (kursatuv) ko'rish paytida bajarishlari lozim bulgan topshiriqlar berish mumkin. Bunga film bo'yicha savollar, reja tuzish (ular doskaga ezip qo'yiladi) kiradi. O'quvchilar javob izlashi kerak. Kurish paytida bunday topshiriqlar ko'pincha yuqori sinf o'quvchilariga beriladi.

Ko'rish paytida o'qituvchi muh'im kadrlar paytida o'quvchilarning etiborini jalb qilib, tanish bulmagan terminlarga, geografik atamalarga aniqlik beradi, ismlar, sanalar doskaga ezip qo'yladi.

Shuningdek, teleekran tarix o'qitishda ko'rsatmalilikning samorodorligini yanada oshiradi. Tarix o'qitish tajribasi teledars g'oyaviy-tarbiyaviy va didaktik jih'atdan boshqa kursatmali vositalardan ko'ra ancha qulay va afzal ekanligini isbotladi.

Tarix o'qitishning muzey va saexatlar usullaridan foydalanish

Reja:

1. O'quvchilarning bilimlarini mustah'kamlashda muzey va saexatlar usullarini qo'llanishning ah'amiyati h'aqida.
2. Muzey eksponatlaridan va saexat natijalaridan foydalanish usullari.

Adabietlar:

1. Sadikova N.O. Madaniy edgorliklar xazinasini K.1981
2. Sadikova N.S. O'zbekistonda muzey ishi.T.,1977
3. Nabiev A. Tarixiy o'lkashunoslik.T.,1996
4. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.T.,1994
5. Gosudarstvenniy kraevedcheskiy muzey Karakalpakistana.N.,1992

Tarix o'qitishda muzey va saxatlar usullarini foydalanish tarixiy bilimni mustah'kamlashda ah'amiyatga ega. Eng qulay tomoni bu maktabda muzey tashkil qilish va eksponatlardan tarix darsida foydalanish. O'lkani va unda mavjud bo'lgan tarix va madaniyat edgorliklarini muhofaza qilish, o'rganish va ulardan foydalanish h'ar bir fuqoraning muqaddas burchidir. Tarixchilarga bu qonun muqaddas dasturilamon bo'lib xizmat qiladi. Biz eshlarni tarixiy edgorliklarni avaylab saqlashga tarixiy obidalarga meh'r-muh'abbat bilan qarashga o'rganib, bu edgorliklar faqat o'tmishni o'rganish uchungina emas, shu bilan birga ilm-fanni, xalq moarifi va madaniyatini yanada rivojlantirish uchun h'am bebah'o durdona ekanligini singdirish ruh'ida tarbiyalashimiz kerak.

Maktab muzeyi eshlar oldiga qo'yidagi vazifalarni: birinchidan, jamiyat h'aeti va xalq turmushidagi eng muhim tarixiy voqealarni, davlat va h'arbiy arboblarning, xalq qah'ramonlarining h'aeti va faoliyati bilan bog'lik bo'lgan binolar, inshootlar, esdalik joylarni o'z o'lkasiga bog'lab o'rganishni, ikkinchidan, arxeologiya edgorliklari: ko'h'na shah'arlar, qo'ronlar, qalalar, qadimiy manzilgoh'lar, isteh'komlar, korxonalar, kanallar, yo'llarning qoldiqlari, qadimiy dafn joylar-mozoratlarini, tosh h'aykallar, qoyalardagi tasvirlarni, qadimiy buyumlarni o'z joyiga bog'lab o'rganishni, uchinchidan, memorchilik obidalarini tarixiy markazlar, kvartallar, maydonlar, kuchalar, shah'ar va boshqa ah'oli yashaydigan manzillarning qadimiy tuzilishi, qurilishi va qoldiqlarini, sanat diniy, h'arbiy, xalq meemorchiligi inshootlarini, tabiat landshaftlarini o'z xududiga moslab o'rganishni, t:rtinchidan, sanat edgorliklari- monumental, tasviriy, amaliy-dekorativ va boshqa turdagi sanat asarlarini, beshinchidan, edgorlik h'ujjatlari-davlat h'okitiyat organlari va davlat boshqaruv organlarining aktlari, boshqa ezma va grafik h'ujjatlar, kinofoto h'ujjatlar va tovush ezuvlari, shuningdek, qadimiy va boshqa qulezmalar h'amda arxivlar, filmlar va musiqa ezuvlar shu kabi nozir materiallarni izlab topish, o'rganish va umumlashtirish vazifalarini quyadi.

Hozirgi vaqtda maktab muzeyi tashkil qilingan maktablarda o'quvchilarini ijtimoiy fanlardan olaetgan bilimlari, mustaqil ishga va meh'natga, o'tmish tarixi va madaniyatiga qiziqishlari o'sib boraetganligi aniqlanmoqda. Shuningdek, yuqori sinf o'quvchilarining bilim doirasi kun sayin kengayib, dastlabki ilmiy-tadqiqot ishlariga bulgan qiziqish sezilarli

darajada o'smoqda. Ayniqsa davlat muzeylari bo'lmagan rayonlarda maktab muzeyining ah'amiyati katta.

Tarix o'qitishda maktab muzeyidan tashqari davlat muzeylariga, tarixiy joylarga saexatlar uyushtirish mumkin.

Tarix o'qitishda muzey eksponatlaridan foydalanish uchun avvalo muzey fondini yaxshi bilish kerak. Maktab muzey fondi qo'iydagicha bo'limlarga bo'lib qo'lsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, birinchi bo'limi. "Ibtidoiy jamoa va quldorlik jamiyati" deb nomlash mumkin. Bu bo'limga asosan o'z o'lkasidan eki urganilaetgan xududidan (agar shunday manbalar bo'lsa) topilgan arxeologiyaga oid materiallar, masalan, Teshiktosh g'orining yasama ko'rinishi, M.M.Gerasimov tomonidan rekonstruktsiya qilingan i-9 yashar neandertal bolaning darslikdagi h'aykalining tasviri, "Ibdidoiy odam-sinotrop ovda" degan rasmdan ko'chirma eki yasama ko'rinishi, arxeologiyaga oid qazilmalar natijasida topilgan tosh davriga oid turli xil meh'nat qurollari, sopol idishlarning siniqlari, xullas aaleolit, neolit, eneolit, mis, bronza va temir davriga oid qurollardan namunalar. sal nusxalar bo'lmagan h'olda ularning yasalma ko'rinishlarini eki ko'chirma nusxalar qo'yish mumkin.

Ikkinchi bo'limni "Feodalizm davri" deb nomlash va bu bo'limga feodalizm davrida yaratilgan tarixiy va madaniyat edgorliklaridan Samarqand, Buxoro va Xivadagi memorchilik edgorliklarini aks ettiruvchi fotosuratlar va Bolaliktepa (V-VI asr), Panjakent, Varaxsha, Afrosieb, Dalvarzin va Axsikentlardan topilgan arxeologiyaga oid h'ar xil topilmalar va sopol idish-tovoqlar, usha davrga doir tanga-chaqa pullardan namunalar qo'yish mumkin. Uchinchi bo'lini "O'lkamiz chor Rossiyasi qaramligida" deb nomlash mumkin. Bunda chor Rossiyasi zulmidan mah'alliy omma va jafokosh, tutqinlikda h'uquqsiz kun kechirgan xalqimizga talluqli materiallardan qo'yilsa, Buxoro amiri Xiva xonligi, Quqon xonliklari o'rniga kelgan chor h'ukumati zulmidan quvillab qolgan qishloqlar h'aqidagi malumotlar muzey materiallarida aks ettirilsa o'quvchilar ko'z o'ngida utmish aniq tasvirlanadi va chorizm siesatiga nisbatan qah'r-g'azab, meh'natkash ommaga nisbatan meh'r-muh'abbat uyg'otadi. To'rtinchi bo'lim "Hozirgi davrda jonajon :lkam" deb nomlansa va bu bo'limda O'zbekistonning 20- yillardagi to shu kungacha, yani mustaqil jumxuriyatlar tashkil topaetgan, shuningdek O'zbekiston h'am mustaqillikni qo'lga kiritib, unda yashaetgan xalqlar o'z tarixi, madaniyati, o'zligini anglaetgan, xorijiy davlatlar bilan h'am iqtisodiy, h'am madaniy aloh'alar kun sayin yaxshilanaetgan h'ozirgi davrgacha bo'lgan ulkasining iqtisodiy, siesiy va madaniy h'aetini isbotlovchi dalillar muzey eksponatlari qatoridan joy olsa, muzey o'shandagina maktabning h'aqiqiy muzeyiga aylanadi va uning malim tarbiya ishlariga qushaetgan xissasi yanda oshadi.

Muzey eksponatlari va saexat natijalaridan malum darslarda foydalanish mumkin. O'qituvchi agar maktab muzeiy bor bo'lsa, malum darsda muzey xonalaridan foydalansa bo'ladi. Shuningdek dars oldidan mavzu o'quvchilarga tanishtirilib, davlat o'lkashunoslik muzeyiga, eki tarixiy o'rinlarga saexat uyushtirish mumkin. Natijalari esa dari paytida qo'l keladi. Misollar keltirish mumkin. Qoraqalpog'iston tarixi darsida, masalan "4 Qoraqalpog'iston xududidagi quldorlik davlati" degan mavzu oldidan davlat ulkashunoslik muzeyi eksponatlari bilan tonishishga bo'ladi. Muzeydagi Qo'yqirilgan qala, Tuproqqala xaroblaridan topilgan topilmalar, ularning maketlarini va boshqa edgorliklarni ko'zi bilan

kurib qobil qilgan o'quvchilar olgan tasavvur va bilimlarini og'zaki eki ezma tarzda ifodalab beradi.

Tarix darsi, uning turlari va tuzilishi

Reja:

1. Dars-o'qitishning elementi va asosiy formasi sifatida.
2. Dars tuzilishi.
3. Tarix darsiga qo'yiladigan talablar. Darsni klassifikatsiya qilish.
4. O'qituvchining darsga tayergarligi.

Adabietlar:

1. Drevs U., Furman E. Organizatsiya uroka.M., 1984
2. Sadiev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi T.,1988
3. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish.T.,1993
4. Kirshner L.A. Formirovanie poznovatelnix vozmojnostey uchashixsya..M.,1982
5. Axmedov D. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari.T.,1991
6. Toshpulatov T, G'afforov Ya. Tarix o'qitish metodikasi.T.,1999

Dars -bu o'quv jaraenining ajralmas bo'lagi. Har bir darsda o'qituvchining ratsional tanlagan o'qitishning metodik uslublari orqali maktab tarix kursining talim-tarbiyaviy va rivojlandiruvchi vazifalari amalga oshiriladi.

Muammoli-xronologik printsiptda qurilgan maktab kursi tizimida tarix darsi uning mazmunining bir bo'limini quraydi. Voqealar va h'odisalar malum bir davrlar bo'yicha beriladi. O'qituvchi boshchiligida iqtisodiy, ijtimoiy-siesiy, tarixiy-madaniy muammolar va mazmunning boshqa aspektlari (yo'nalish) bo'yicha jaraen va qonuniyatlarining bog'lanishlari darsdan darsga o'rnatilib boriladi.

Mavzu, bo'lim, kurslar h'am bir-biriga bog'lanishli bo'lish kerak, ularni ikkinchi mavzuga, eki bo'limga o'tilganda mazmun bog'laydi.

Masalan: o'rta maktabning VI-sinf o'quvchilari uchun O'zbekiston tarixi darsligining I bo'limi: "O'rta Osieda feodal jamiyatning o'rnatilishi" deb nomlanib, 1- mavzu: "O'rta Osie xududida ilk feodalizm jamiyati (V-IX asrlar); g'-mavzu: "O'rta Osie xalqlari Turk h'oxonligi tarkibida (V-VIII asr boshlari)", q-mavzu: "O'rta Osiening Arab xalifaligi tomonidan istilo qilinishi va mustamlakaga qarshi kurash" deb nomlangan. Bu mavzular tarixiy voqealarni, jaraenlarni xronologik va mazmun jih'atidan bog'lap turadi. Har mavzudan ikkinchisiga o'tishda mazmun tuliqib boradi. Darslikning II bo'limi esa "Rivojlangan feodalizm davridagi O'rta Osie (IX-XV asrlar)" deb nomlanadi. Demak bo'limlar orasidagi bog'liqni ko'rish murakkab emas. Hattoki kurslar h'am mazmun bilan bog'lanishgan. Masalan: VI sinf "O'zbekiston tarixi" kursi V asrdan XVI asrning boshlarigacha bo'lgan davr tarixini so'z etadigan bo'lsa, VII sinf kursi XVI sar XIX asrning I-yarmini o'z ichia oladigan davrni tasvirlaydi.

Demak mazmun jih'atidan bir-biriga bog'liq bo'lgan h'ar bir yangi mavzu tarix darsida, utilgan darsdagi mavzu bilan umumiyashtiriladi. Oldingi mavzu o'quvchilarning eslariga tushirilib, ular bilan frontal suh'bat o'tkaziladi. Keyin yangi mavzu elon qilinadi.

Tarixchi o'qituvchi sinf doskasidan yaxshi foydalanishi kerak. Mavzu, zarur asosiy va tayanch sanalar, terminlar, tarixiy shaxs ismlarini ezib qo'ish tavsiya qilinadi. Bu sanalar kalendar delinadi. Bu o'quvchilarning ularni yaxshi o'zlashtirishiga imkoniyat beradi. Darslarning yaxshi eki emon chiqishida h'ar xil omillar tasir qiladi. O'quvchining, ayniqsa o'qituvchining darsga kechikib kelishi eki o'qituvchining tarixiy karta eki ezuv kartinasini ilib qo'yishni unutish h'am darsning samoradorligini tushirishi mumkin. Faqat o'qitish emas, balki o'qituvchi tarbiyalaydi h'am. Shu sababli h'am o'qituvchi buni o'zidan boshlagan bo'lishi shart.

Har bir dars o'z tuzilishiga (struktura) ega. Ananaviy uning elementlari: a') mantiqiy jih'atdan yangi dars mazmuni bilan bog'langan oldingi o'quv material bo'yicha bilimni tekshirish; g') yangi materialga o'tish (umumiylashtirish); q) yangi materialni o'rganish; n') mustaqamlash; o') uy vazifasini berish. Bu tuzilish elementlerining h'ammasi ko'pchilik darslarda birgalikda amalga oshiriladi. Shuningdek, bu elementlarning bazi birlari dars tuzimidan olinib qolinishi va boshqasining kuproq o'rin olishi mumkin. Masalan: Darsning tuzilish elementlari arakatchan bo'ladi: bilimni tekshirish (o'quvchilardan so'rash) yangi materialni tushuntirishdan avval, tushundirish jaraenida eki malum darslarda umuman bo'lmasligi mumkin. Masalan yuqorida ko'rsatilgan misolda h'am mavzular bog'likligi aytilgandi. Endi o'rta asrlar tarixidan "V-XI- asrlardagi "arbiy va Markaziy Evropa" mavzusi bo'yicha 10 darsdan 9 darsi o'z-aro bog'liq bo'lib, "arbiy Evropada feodal tuzimning o'rnatilishi va rivojlanish g'oyalari bog'lanishli ochib beriladi. Har bir keyingi dars mazmuni faqat oldingi materialni puxta o'zlashtirishga bog'liq. Shu sababli bu mavzuning barcha darslarini so'rashdan boshlash to'g'ri bo'ladi. Masalan XI sinfda "Jng yangi tarix" kursi bo'yicha II jah'on urushi mavzulari h'am urush arakatlarning izchiligini taminlashni talab qiladi., Bazi bir darsda o'qitish jaraenining barcha zvenolari yangi materialni o'rganishga qaratiladi. O'nda dars boshida so'rash o'tkazilmaydi. Masalan: XI sinflar uchun "O'zbekiston tarixi bo'yicha 32. O'zbekistonning bozor iqtisodietiga o'tish yo'li" mavzusidagi darsda ushbu yangi materialni o'rganishga etobor qilinib, O'z.R. prezidenti I.A.Karimovning qator asarlaridan parchalar olib, kengroq manoda darsni tashkil qilish mumkin. Oldingi 31 "Milliy h'avfsizlik va mamlakat mudofaa qobiliyatining mustah'kamlanishi" mavzusi bo'yicha so'rash boshqa tekshirish formalari orqali amalga oshirilishi mumkin. (ezma ish, frontal talqin qilish va h'.) Uslubiy adabietlarda (Didaktika sredney shkoli.M.,1982 s. 228-229) o'qitishning tuzilish elementlarining mufassal ro'yxati beriladi: O'lar maqsad qo'yishdan boshlanadi (a), undan keyin yangi materialni o'rganish (b), uni qayta tiklash (v), o'zlashtirilganni yangi situatsiyalarda ijodiy qo'llanish (g), o'zlashtirilganni bor bo'lgan bilim tizimiga kirgizish (e), o'qitish natijasini nazorat qilish tekshirish (j)., Materialni mustah'kamlash yangisini o'rganish jaraenida h'am, dars oxirida h'am bo'lishi mumkin. Dars to'lig'i bilan takrorlashga eki o'tilganni umumiylashtirishga bag'lanishi mumkin.

Har bir darsning tuzilishi uning mazmuniga, asosiy vazifasi, maqsadi, tipiga bog'liqli bo'ladi.

Tarix darsi bir qator talablarga javob berishi kerak: 1) uning tarix fanining rivojlanish darajasiga tug'ri kelishi nazarda tutiladi. 2) Talim, tarbiya va rivojlandiruvchi vazifalarining ajralmas birligida darsning maqsadining aniqligi. O'qituvchi sinfnig bilimi va ko'nikmasini

h'isobga olib, faqat bir aspektga emas, balki darsning boshqa aspektlariga h'am diqqatni jalb qilish kerak.

3) Har bir darsga tan bo'lgan, uning muh'im tomonini aniqlash. U sifn o'quvchilariga tushunarli etib ishlanadi.

4) Darsning h'ar bir bo'lagi uchun maqsadga muvofiq ravishda usul va uslubiy endashuvlarni tanlab olish.

5) O'quvchilarning faol bilish h'arakatini tashkil qilish. Buda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatlarining mantiqiy birligi bilan darsning bir butunligi taminlanadi.

Har bir dars o'qitish jaraenining va kurs mazmuni tizimining elementi sifatida malum darslar guruh'iga (tipik) kiradi. Tarix darslarini turlarga bo'lib o'tish muammosi tarix o'qitish metodikasi tarqietining turli bosqichlarida metodistlar tomonidan turlicha h'al etib kelingan. Darslarni turlarga bo'lish masalasida dastlab ikki asosiy yo'nalish mavjud edi: birinchi yo'nalish tarafdorlari o'qitish jaraenining qonuniyatlariga asoslanib darslarni turlarga ajratadilar. Ularning fikricha, darslarni turlarga ajratishda ularga xarakteristika berishga ko'proq tarix kursi mazmunini o'zlashtirish jaraenining u eki bu zvenosiga asoslaniladi. Darslarni turlarga bo'lishning bu asosini S.V.İvanov birmuncha to'la ishlab chiqqan edi. ("Tipı v strukture urokov.M., 1950)

İkkinchi yo'nalishning vakillaridan biri İ.N.Kazantsevdır. ("Urok v shkole.M.,1956). Ular dars turlari klassifikatsiyasiga asosan darsni utkazish usullarini asos qilib oladilar.

Tarix o'qitish uslubi soh'asida prof.V.N.Bernadskiy h'am tarix darslari tuzilishiga metodik usullarni asos qilib oladi va tarix darslarini bir nechta turlarga bo'ladi; maktab maruzasi, h'ikoya qilib berish darsi, tarixiy h'ujjatlarni tah'lil qilish, badiiy adabietlardan foydalanish darsi, o'quvchilarning maruzalariga asoslangan dars, kino darsi, ekskursiya va muzey materiallari asosida o'tkazilgan darslar va h'okozo. Shuningdek V.N.Bernadskiy turli usullar erdamida o'tkaziladigan umumlashtiruvchi takrorlash darslarini h'am aloh'ida guruh'larga bo'ladi. Biroq, A.A.Vagin "Metodik prepodavaniya istorii v sredney shkole" (M., a'9:h') asarida asosli rvishda takidlaganidek dars turlari tuzilishiga, dars o'tkazishning metodik usullarini asos qilib olib bo'lmaydi. Chunki dars o'tkazish metodi h'am, dars turlari h'am uning mazmuni va talim qonuniyatlari bilan belgilanadi, tanlangan o'qitish metodi va dars tipi o'z navbatida uning g'oyaviy mazmuni, talim-tarbiya vazifalarini ado qilishga xizmat qiladi. Shunga qaramay V.N.Bernadskiy tomonidan tavsiya qilingan dars turlari, o'sha davr uchun juda ah'amiyatli bo'ldi, negaki tarix darslarini xilma-xil tuzilishda o'tkazish mumkinligini ko'rsatib berdi,-degan fikrni A.Sadiev tomonidan ko'ramiz. (T., 1988, 197-bet).

Uslubi P.S.Leybengrub talimning asosiy tashkiliy formasi bo'lgan dars tuzilishi jih'atidan tor tuzimiga, qatıy bir qolipga tushib qolganligi tarix o'qitish oldiga quygan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni qiyinlashtiraetganini, ayni vaqtda bu h'ol o'qitishda h'ar xil metod va usullardan foydalanishga to'sqinlik qilaetganini, o'quvchilarning darsga qiziqishini h'am pasaytiraetganini tug'ri ko'rsatib bergan. U tarix darsining 4 ta tipini tavsiya etadi:

- 1) Talim jaraenining barcha elementlarini o'z ichiga olgan, aralash dars;
- 2) tuliq eki qisman yangi mavzuni o'rganishga bag'ishlangan dars;
- 3) umumlashtiruvchi-takrorlash darsi.

4) bilimlarni tekshirish va h'isobga olish darsi.

Ko'pchilik uslubchilar shu klassifikatsiyani maqullaidilar. Lekin o'nda o'qitishning rivojlandiruvchi dars aloh'ida tip sifatida berilmaydi. A.Vagin karta bilan ishlash, kontur kartalarni to'liqtirish, darslik bilan ishlash, yangi ezuv usullari va shunga uxshash ishlarni o'rgatish uchun malum maktab kursini o'rganishda malum vaqtda 25-30 minut ajratishni tavsiya qiladi. Darslar moh'iyatiga qarab turlarga ajratiladi. Tarix darslarining moh'iyatini talim jaraenining obektiv qonuniyatlariga asoslanib, tarix darslarini turlarga bulish masalasini tug'ri h'al qilish mumkin. Darsning h'ar xil turlariga tavsif berishda o'quvchilni tarixiy voqealarni idrok qilishga tayerlash, materialni tah'lil qilishga, asosiy tarixiy faktlar, tushunchalar va qonuniyatlarni anglab olishga, umumlashtirishga, olgan bilimlaridan zarur paytda foydalanishga o'rgatish kabi talim jaraenlari etiborga olinadi.

Tarix darsi turlari.

V-VI-sinflarda	VII-VIII sinflarda	IX-XI sinflarda
1. Talim jaraenining h'amma elementlarini o'z ichiga olgan dars. 2. Hikoya formasidagi baen darsi 3. Takrorlash darsi.	1. Talim jaraenining h'amma elementlarini o'z ichiga olgan dars. 2. Yangi materialni baen qilish, h'ikoya, kino, ekskursiya darsi. 3. Kirish darsi 4. Yakunlovchi dars 5. Tah'lil qilish darsi 6.Kunikma va malakalar h'osil qilish darsi 7. Umumlashtiruvchi takrorlash darsi	1. Mavzuga kirish darsi 2. Yangi materialni baen qilish darsi 3. Tah'lil qilish darsi 4. Mavzuni yakunlovchi dars 5.Umumlashtiruvchi dars 6.Takrorlash darsi 7.Surash darsi 8. Ko'nikma va malakalar h'osil qilish darsi 9. Bilimlarni qo'llan-ish darsi 10. Talim jaraenining h'amma elementlarini o'z ichiga olgan dars.

(A.Sadiev. Maktabda tarix o'qitish metodikasi.T., 1988/199-bet).

O'quv materialining g'oyaviy mazmuni, o'ning o'ziga xos xususiyati, sinf o'quvchilarning umumiy tayergarligi dars turini, uning tuzilishi va usullarini tanlashda asos bo'lib xizmat qiladi, tanlab olingan dars turi va usuli esa uning g'oyaviy mazmunini muvaffaqiyatli amalga oshirishga erdam beradi.

Xulosaga kelib qo'iydagicha dars tiplarini ko'rsatish mumkin: a') yangi materialni o'rganish darsi; g') uyda mustaqil darslk bo'yicha tayerlangan yangi materialni tah'lil qilish darsi. Bu tip akademik M.V.Nechkina tomonidan tavsiya qilingan. O'nda o'quvchilar o'zlari mayerlanib kelib o'qituvchining bevosita qatnashida tah'lil qilinadi va birgalikda xulosaga kelishadi; 3) aralash dars; 4) bilimlarni qo'llanish va ko'nikma va malakalarni h'osil qilish darsi. O'larni seminar-dars deb h'am ataydi; 5) umumiyashtirish eki takrorlash umumiyashtirish darsi; 6) takrorlash, bilimni va moh'irliklarini tekshirish darsi.

Dars tiplarini tanlashda o'qituvchi o'rganiladigan o'quv materialining mazmuni, ko'lami va o'quvchilarning esh xususiyatlarini boqchilikka oladi. Agar o'quv materiali tarbiyaviy yo'nalishda muh'im bo'lsa, V-VI sinflarda aralash dars tipi, VII-VIII-IX-sinflar uchun yangi materialni baenlash darsi tipini tanlaydi. Masalan: "Iskandar Zulqarnainga qarshi

Spitamén quzg'oloni" mavzusi katta tarbiyaviy ah'amiyatga ega. O'rta Osié xalqlariga gue qul kabi qarashda bo'lgan, bu xalq faqat qulchilik qiladi degan fikrda bo'lgan Iskandar ushbu qo'zg'olondan keyin, h'atto u malubiyatga uchrasa h'am, o'zining avvalgi qarashlarini, siesatini o'zgartirishga majbur bo'ladi. U mah'alliy ah'oli vakllarini mamlakat ishlariga tortadi, ularning dinini, urf-odatlarini o'rganadi. Iskandar Turon zamin xalqining zabardastligini, vatan uchun jon fido qilishga qodir insonlar ekanligining shoh'idi bo'lgan edi va bunga ton beradi. Bu mavzu o'quvchilarni milliy fah'r, vatanparvarlik ruh'ida tarbiyalashda h'issa qo'shadi. Bu mavzu (V sinf) o'qituvchining h'ikoya qilish metodi bilan olib boriladi.

Yangi materialni urganish ko'pincha o'qituvchining baeni, suh'bat, o'qutuvchilarning matn va ko'rsata malumotlar bilan ishlashlari bilan birgalikda olib boriladi. Har bir metodik usullar qo'llanilib, muamoli masalalar echiladi. Buni biz IX- sinf). O'zbekistonning yangi iqtisodiy siesat (NEP) ga o'tishi mavzusidagi "Harbiy kommunizm" ning manosini h'qiqiy ochib berish, yangi iqtisodiy siesat nima uchun kerak bo'lganligi ochib beriladi.

O'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish o'qituvchining yil mobaynida maqsadga yo'naltirilgan ish olib borishini talab qiladi.

Tarix o'qitish tarixiy voqealarni baen qilib berish va navbatdagi darsni so'rashdan iborat emas. O'qituvchi o'quvchilarni tarixiy voqealar ustida mustaqil fikrlashga, o'rganilgan tarixiy materiallardan tegishli xulosalar chiqarib olishga, uni umumlashtirishga, mavzular va umuman bosqichning asosiy masalasini puxta o'zlashtirib olishga, turli matnlar, xaritalar bilan mustaqil ishlay bilishga reja, ko'chirma (konspekt), xronologik jadvallar tuzishga, maruza va referatlar mayerlashga o'rganish lozim.

O'rtacha sinflarda darsning keng tarqalgan turi aralash tip h'isoblanadi. Uy vazifasini surash orqali tarixiy fakt oydinlashdi, bilim chuqurlashtiriladi. Karta, jadvallardan foydalanish tekshiriladi. So'rashda aralash darsda 20 minutgacha vaqt beriladi. O'quv materiallari IX-X sinfga kelib ko'payib ketadi. Shu sababli 20-25 minut ichida o'larni o'rganish mumkin emas. Buning uchun yuqori sinflarda maruza va seminar darslarini o'tish, suh'batlanishi, konsultatsiyalar erdam beradi.

Seminar dars tipi quvchilarning mustaqil tayerlanishlariga qaratilgan. O'nda o'qituvchi kirish va yakunlovchi so'z bilan gina qatnashishi mumkin. Seminar mavzusi bir h'afta avval berilib, rejasi, adabietlari ko'rsatiladi. O'quvchilarda qobiliyat bo'lmasgina seminar darslar yaxshi chiqadi.

Umumlashtirish darsining vazifasi qo'iydagicha: 1) Nom, sana, faktlarni bilishni mustah'kamlash; 2) ko'nikma va malakalarni mstah'kamlash; 3) oldin bo'limlar bo'yicha o'rganilgan voqea, jaraenning bir butunligini tuzish; 4) bilimni umumiyashtirish va tizimga solish; 5) o'rganilgan davr voqealarining, jaraenlarning muh'im tomonini, boshli h'arakat etuvchi shaxslarni bo'lib ko'rsatish; 6) yangi bog'lanishlarni va malum faktlarni qarash; 7) avval o'tilgan murakkab tushunchalarni chuqur tushuntirib berish; 8) O'quvchilarning chiniqtirish ishlari.

Umumiyashtirish darslari h'am bo'lim, paragraflar bilan belgilangan. Ular uchun dasturda soatlar ajratilgan.

Takrorlash darsi, tekshirish, bilimni h'isobga olish darsi qo'yidagicha strukturaga ega bo'ladi: 1) Takrorlonadigan va tekshiriladigan mavzu va dars h'aqida o'qituvchining qisqacha

so'zi; 2) Og'zaki tekshirish, retsenziya qilish, frontal suh'bat, sinf doskasiga chizilgan sxema, xronologik tablitsa va h'. bilan olib borish; 3) Uy fazifasi.

4. O'qituvchi darsga tayarlana o'tirib, tematik reja tuzadi. Buni qo'yidagicha tablitsa turida ko'rsatish mumkin.

Dars N	Dars mavzusi	Asosiy tushuncha	Asosiy adabietlar	Fanlar aro aloqa bog'lash	O'qitish usuli	Dars tipi
--------	--------------	------------------	-------------------	---------------------------	----------------	-----------

Darsga tayergarlik kura utirib, avvalo o'qituvchi uning maqsadini aniqlaydi. Bu tayergarlikning murakkab va ah'amiyatli momenti. Unda tarbiyaviy, rivojlandiruvchi maqsadlar birlashtiriladi. O'qituvchi birichi navbatda darsning maqsadi bo'yicha ish olib boradi. Darsga tayergarlik darsning rejasini tuzish bilan yakunlanadi. Dars rejasida dars mavzusi, maqsadi, dars tuzilish elementlarining mazmuni, o'quvchilar bilan olib boriladigan ishlarning xarakteri, darsning tuzilishlariga ketadigan vaqt ko'rsatiladi.

Tekshirish va o'qitish natijasini bah'olash

Reja:

1. Tekshirishning mazmuni va vazifalari, o'qitishning natijasini bah'olash.
2. Tekshirishning tashkil qilinishi, formalari (shakl), usullari.

Adabietlar:

1. Sadiev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi.T., 1988.
2. Dchiri N.G. Proverka znaniy i poznavatel'naya deyatelnost uchasixsya klassa.M.,1960
3. Gora P.V. Povishenie effektivnosti obucheniya istorii v sredney shkole.M., 1988
4. Gora P.V. Ob oprose na urokax prepodavanie istorii v shkole.M.,1960
5. Gaffarov Ya.X., Gaffarova M. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T.,1996
6. Maxmutov M. Maktabda muammoli talimni tashkil qilish.T.,1981
7. Metodika prepodavaniya istorii v sredney shkole.s.236-243 M.,1986

O'qishning natijasini tekshirish va bah'olash, ayniqsa o'qituvchining ishida eng murakkab metodik muammo h'isoblanadi. Tekshirish va bah'olash tarixini o'qitish jaraenida h'ar xil funktsiyalarni amalga oshirish bilan birga, u bilimni to'liqtirish, chuqqlashtirish, mustah'kamlash, umumiyashtirish, o'quvchilarni yangi bilimlarni o'zlashtirishga tayerglash, ko'nikma va malakalarni, duneqarash va etiqodni shakllantirish vazifasini echadi. Shuningdek tekshirish jaraenida o'quvchilarning so'zlab berish va uylashini rivojlantirish amalga oshiriladi. Tizimli (sistemali) nazorat o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini kengaytiradi. O'quvchilarning o'qituvchi oldida h'isob berishlari tarbiyaviy sifatga h'am egadir. Tekshirish jaraenida o'qituvchi va o'quvchining va o'quvchilarning o'zlari orasidagi birga ishlashish vujudga keladi. Bu munosabatlar yuqori talabchanlikga aylanadi.

O'qitish natijasini tekshirish o'qituvchining pedagogik faoliyati uchun h'am ah'amiyatli. O'qituvchi bu orqali qo'llanib yurgan metodlari natijasini ko'radi, kamchiliklarini yo'qotishga, pedagogik bilimlarini etishtirishga, darsliklar, yangi o'quv qo'llanmalarni izlab topish imkoniyati paydo bo'ladi. Tekshirish orqali h'attoki butun bir

maktabning ish faoliyati natijasi h'aqida malumot olishga bo'ladi. Demak, bog'liklik h'osil bo'ladi.

Tekshirishning mazmuni-tarix kursi bo'yicha dastur (programma) talabiga loyiq aniqlanadi. Shuning uchun o'qitish darajasi faqat o'quvchilarning bilim h'ajmi bilan aniqlanib qo'ymasdan, balki ularning shu bilimni amalda qo'llana bilishi bilan h'am aniqlanadi.

Masalan: "Birinchi salb yurishi" degan mavzuni olsak, o'nda 1) kambag'allarning va birinchi ritsarlar yurishi h'aqida izchil aytib berish 2) o'ni badiiy qilib tariflab berish (armiya tarkibi va qurollanishlari, Vizantiyaga salbchilarning kelishi, Ierusalimni egallashi); 3) salibchilarning maqsadini ochib berish ; 4) Ierusalim qirolligini tipik feodal davlat sifatida tariflash; 5) Krest yurishining natijasida kim yutib chiqqanligini tushuntirish; 6) nomlar, sanalar, jug'rofik namlarni edlab qolish, o'larni xaritadan kursatish talab qilinadi.

Bilimni tekshirish jaraenida ko'nikma va malakalarni tekshirish h'am amalga oshiriladi. O'quvchi qo'yidagilarga o'rganish kerak; 1) tariflab berish yani baenlash; 2) Izchillikni saqlash, taraqqietning asosiy etaplarini bilish; 3) Belgilangan tushunchalarning mazmunini ochish; 4) voqea va h'odisalarga tah'lil berish va ah'amiyatini ko'rsatish; 5) nom, atama, sanalarni eslab qolish; 6) Belgilangan terminlarni bilish ; 7) Xaritani bilish, reja, sxema, tablitsalarni foydalana bilish.

Shunday qilib, tekshirishning vazifasi va mazmuni ko'rsatadiki, ular nafaqat nazorat va bah'olash funksiyasini bajaradi, balki ular tarix o'qitishning aniq bir etapi h'isoblanadi: Nazorat va bah'olash: a) bilimlarni o'zlashtirishda; b) bilish imkoniyatlarini rivojlantirishda; 3) g'oyaviy-siesiy qarashlar, etiqodni shakllantirishda ah'amiyatga ega. Hattoki, bo'lar o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga h'am erdam beradi.

Tekshirish vazifasi va mazmuni uning tashkil qilinishini, forma (shakl) va uslublarini aniqlaydi. Tarix bo'yicha tekshirish maqsadli yo'nalishda bo'lishi kerak. Uy vazifalarini tekshirish yani so'rash uchun h'am yangi materialni baenlashga tayergarlik kabi h'ar tomonlama tayergarlik kurishlari metodik jih'atdan talab qilinadi. Shu tayergarlik jaraenida o'qituvchi malum mavzuni o'rganish oldidan qanday asosiy maqsad turganligini h'isobga olishi shart. Bunda qanday tushunchalar, sabab-natija bog'lanishlar fakt, nom, sana, jug'rofik ko'rsatkichlarni o'zlashtirish zarurligi aniqlanadi.

Tekshirish tashkil qilishda, butun barcha materialni surash shart emas. Surashda yuboriladigan asosiy kamchilik, bu bilimni tekshirishda faktlarni va malumotlarni tariflashni so'zma-so'z talab qilish h'isoblanadi. Bu o'qituvchining bosh masalaga etiborni jamlay olmasligini ko'rsatadi. Tekshirish uchun material tanlay o'tirib, o'qituvchi 2 kriteriyani boshchilikga oladi: a') Mazmunning ah'amiyati va g') uni o'zlashtirishning murakkabligi.

Tarix kursi mazmunini o'quvchilarning o'zlashtirishlarini tekshira utirib, o'qituvchi savollarning mazmunini, ularning shakllarini, usullarini uylab topadi, izlanadi, ishlab chiqadi. Bunda tekshirishning qiziqli bo'lishi uchun h'arakat qilinadi. O'qituvchi tomonidan tashlangan savolga h'amma o'quvchilar tayerlanishi shart. Shuning uchun sinfga: "Kelinglar aniqlaymiz.." , "Qani esimiga tushuraylikchi...", "Sizlar qanday uylaysizdarO'..", "Bu tug'rimiO'..." , kabi savollar bilan murojaat qilingani maqsadga muvofiq. Bu esda saqlash uylash, mustaqillikni rivojlantirishga erdam beradi. Bu o'quvchilarning mukoh'amaga faol qatnashishlariga imkon qiladi.

Tekshirishni tashkil qilishda malum shartlarni saqlash zarur: So'rash paytida darsliklar epib qo'yilgani maqul, bu h'ammaning birga ishlashga h'alaqt berishi mumkin. Agarda zarur malumotlar kuriladigan bo'lsa, o'qituvchi kerakli sah'ifasini aytish shart. Tashlangan savollar bo'yicha o'qituvchi o'quvchini doskaga chiqarish mumkin, eki kartina, karta bo'yicha ishlaydi. O'quvchi butun sinfga va o'qituvchiga javob beradi. O'quvchini faqat mavzudan chiqib ketgan payitdagina tuxtatiladi. O'qituvchining vazifasi ularga yo'naltiradigan savollar berish. Ayrim o'quvchilar bo'lib yuborilgan baenini davom ettirishi qiyin bo'ladi. Shu sababdan ularga cheklangan tarzda ko'rsatuvlar avaylab beriladi. Ayniqsa sekin uylaydigan va gapiradigan o'quvchilarga nisbatan usullar h'ar tomonlama uylanib olib boriladi. Agar o'quvchi xatoga yo'l qo'ysa, dastlab uning o'zini tug'rilashiga imkon berish kerak.

Sinfidoshlarining javoblarini tug'rilash va tuliqtirishda ayniqsa IV-VI sinf o'quvchilari faollik kurastadi, yuqori sinflarda bu faollik so'stlashadi. Bu "ajralib" turishini h'oqlamaslik, tortinish va h'. sabablar bilan izoh'lanadi. Bu sharoitdan qanday chiqish mumkin? Bunda uslubchilar tavsiya qilgan sinfidoshlarining javobarini ezma ravishda retsenziya qilish qo'llaniladi.

Tekshirish tashkil qilish tarix o'qitish jaraenida bilim va ko'nikma shakllantirishning barcha etaplarida: o'quvchilarning yangi materialni o'zlashtirishga tayergarligida, yangi mavzuni o'rganish va mustah'kamlashda, uy vazifasini tekshirishda, takrorlashda h'am amalga oshiriladi.

Tekshirishni tashkil qilishda o'qituvchi differentsial h'olatni saqlashi kerak. Faqat past o'zlashtiradiganlarni so'rab, quymasdan talabchan o'quvchilarni h'am nazorat ostiga olish talab etiladi. Ko'nikma va malakalarini egallashga erdam beradigan usullar qo'llaniladi: bitta o'quvchiga reja tuzish, ikkinchisiga kartina (tasvir) bo'yicha h'ikoya qilish, uchinchisiga esa yangi faktlarni talqin qilishni topshirish mumkin.

Tekshirishning asosiy formalari (shakllari)- bu kengaytirilgan og'zaki javob, o'rinda turib qisqa javob berish, doskada ezma va grafikalik ish, frontal ezma va grafik javoblar.

Bilim va ko'nikmani h'isobga olishning asosiy turi-bu og'zaki so'rash. O'qituvchi mavzu mazmunini ochadigan savollarni berishi kerak, ushnga binoan javob talab qilinadi. O'quvchi javobni darslik betidagi suzma-so'z qatorlarni izlamasligi kerak, eki o'quvchi mazmun h'aqida uylashi kerak.

Asosiy savol bilan birga o'qituvchi h'ar xil yo'nalishda qo'shimcha savollar h'am beradi. Masalan: Frank imperiyasi inqirozi h'aqidagi savolga qo'shimcha savol tariqasida bu inqirozning Arab xalifatligi inqirozi bilan uxshash tomonini so'rash mumkin. (Ikkita davlat h'am mayda mulklarga bo'linib ketadi. i43 y. Frank imp: Germaniya, Frantsiya va Italiya, Arab xalifatligi: Bog'dod, Kordova va b. xalifatliklar).

Ezma tekshirishning sinfga eskirtmasdan olish metodik jih'atdan tug'ri h'isoblanadi. Bu bilimni aniqlashga yaxshi erdam qiladi. Ezma tekshirishga 15 minut beriladi. Bu vaqtni tejashga h'am imkon beradi.

Yangi mavzuni o'rganishda kontur karta bilan, tablitsa tuzish, sxema, reja tuzish bilan bog'lik mustaqqil ish tashkil qilish mumkin.

Tarix o'qitishda yangiliklarga kiradigan tekshirishda kompyuterlarda h'am foydalanish yaxshi natija beradi.

Tarix o'qitishda bilim, kunlik, o'quvchilarning mustaqil ishlashi bah'olanadi. O'qitish jaraenida o'qituvchi kundalik bah'o quyadi va albatta, cherak, yarim yil va yillik bah'olar bo'ladi. Bah'olar kriteriyasi belgilangan bo'ladi. O'quvchilar buni tushunib bilishlari kerak. Bah'oning ko'tarilish eki tushirilishi sabablarini anglay bilishlari lozim. O'qituvchi qaysi uquvchidan nimani so'rashni, ularning imkoniyatlarini bilishi kerak. Jurnalning dubleti h'isoblanuvchi o'qituvchining o'zida daftar bo'ladi. Unda o'quvchilar h'aqida barcha malumotlar bo'ladi. Unda h'ar xil bah'olash belgilari qo'iyiladi. Masalan: "k"-kartani yaxshi bilmaslik, "xr" -xronologiyani bilmaslik. Shuningdek qo'shimcha javoblar uchun + va - lar bilan belgi qo'yiladi. Ularning soniga qarab, malum bah'oni jurnalga qo'yish mumkin.

Hozirgi vaqtda maktab o'quvchilarining bilimlarini ko'p balli reyting usulida aniqlash vazifalari qo'yilmoqda. Bah'olash besh balli tizimda olib borilmoqda.

Maktab tarix xonasi (kabineti) va uning tarbiyaviy talimdagi o'rni

Reja:

1. Maktab tarix xonasining o'qitishda, o'quvchilarni tarbiyalashda va ularning bilimni rivojlantirishdagi ah'amiyati.
2. Tarix xonasini uskunalar bilan taminlash.
3. Tarix xonasi-o'qituvchining metodik ish faoliyati sifatida. Tarix xonasi sharoitida ishlarni tashkil qilish.

Adabietlar:

1. Apparovich N. Poltorak D.Í. Kabinet istorii i obshestvovedeniya v shkole. M., 1982.
2. Sadiev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi.T.,1988
3. Zavade A.S. Kak ustroit kabinet istorii. -"Prepodovanie istorii v shkole".M., 1978N1
4. Babanskiy Yu.K. Hozirgi zamon umumiy talim maktabida o'qitish metodlari.T.. 1990

Maktablardagi tarix xonasi o'quvchilar bilan mashg'ulotlar bazasi bo'lib qolmasdan, o'qituvchining metodik ishlarining h'am bazasi h'isoblanadi. O'quv-ko'rgazma qo'llanmalari fondi, o'qitishning texnik usullari, kutubxona fondi joylashgan tarix xonasi o'qituvchi xizmatini yana h'am yuksaltiradi.

Metodik ijodietga sharoit yaratib berib tarix xonasi o'qituvchining tayergarligiga yuqori talab quyadi. O'qituvchi xonadagi diafilm, kinofilm, fonozapis va h'okozalarning mazmuni bilan yaxshi tanish bo'lishi kerak. Har tomonlama jih'ozlangan kabinetlardagi bor materiallarni darsda kompleks foydalanish masalasi turadi. Bunday kabinetlar talim usul va natijalariga, o'quvchilarning rivojlanishi va tarbiyasiga tasir etadi. Kabinet o'quvchilarda qiziqish uyg'otadigan, faolligini o'stiradigan o'rin bo'lishi kerak.

Kabinet tarixiga to'xtalsak, 1917 yilga qadar maktablar kabinetlarga ega emas edi. 30-yillardagi maktab tarixiy talimidagi qayta qurishga muvofiq kabinetlar yo'qotilib, o'quv-kurgazma qo'llanmalar maktabning metodik kabinetlariga berildi.

Maktablarda kabinet tizimining qayta tiklanishi Vatan urushidan keyingi davrga tug'ri keladi. 1945 yil avgustda jih'ozlangan kabinetlari bilan maktablar tashkil qilish h'aqida qaror qabul qilindi. (Narkompros va RSFSR ped. fanl. Akademiyasi tomonidan).

60 yillarning II yarmidan boshlab bosma u'rgazma qo'llanmalarining o'sishi bilan tarix xonalari to'ldirilib borildi. Shu vaqtdan boshlab o'qituvchilarning tajribalari asosida eng yaxshi tarix xonalari tashkil qilindi.

Hozirgi tarixiy talimni yuksaltirish masalasi turgan bir paytda tarix xonalarining o'ziga xos o'rni bor. Faqat eng zarur, eng zamonaviy diqqatiga sazovor qilish o'qituvchi mah'oratiga bog'liq.

Kabinet bazasi uchta asosiy elementlardan shakllanadi: a') maxsus va qurilmalar bilan jih'ozlash; g') zarur apparatura va; q) o'quv qo'llanmalari fondi. Tarix kabinetlarini jih'ozlash, talim, tarbiya ishlarida katta effekt bo'lishini taminlashga qaratilishi kerak.

Jah'on talablariga javob beradigan tarix kabinetlarida o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyatini yuksaltiradigan jih'ozlar talab qilinadi. Pult bilan boshqariladigan texnik o'qitish usullari katta ah'amiyata ega. Agar u o'qituvchi stolida o'rnatilsa vaqt tejaladi. Kabinetning old devorida stendlar, montaj, kartinalar qo'yish kerak emas. Faqat portretlar bo'lishi mumkin. Intererning jih'ozlanishi o'quvchilarni o'quv jaraenidan shalg'itmasligi kerak. O'rtadagi sinf doskasi qo'zg'olmali bo'lishi mumkin. Oq rangga buyalgan doskaning bir qismini ekran sifatida eki h'ar xil applikasiyalar uchun foydalanish mumkin. Aloh'ida kinoekran doska tepasiga o'rnatiladi. Karta, tablitsalar bilan ishlash uchun doskada ilgichlar o'rnatiladi. Orqadagi devorda (kombinirovanniy) shkaflar qo'iyilishi mumkin. Bunda karta, atlas, kitoblar qo'yiladi va (diopozitivlar, diafilm, lentalar saqlanadi).

Derazalarga qarama-qarshi devorda ekspozitsion qurilmalar o'rnatilgan bo'ladi. Shuningdek kabinetda inventarizatsiya kitobi bo'lishi kerak. Kabinet kartotekasi rubrikalar bo'yicha olib boriladi. Masalan: "Karta" rubrikasi yanada rubotkalariga bo'linishi mumkin: "O'rta asrlar tarixi bo'yicha kartalar", "Amir Temur Davlati va h'. h'ar bir kartaning orqa tomoniga uning atamasini va inventarizatsiya kitobidagi nomerini qo'shib ezib qo'iyiladi.

Kabinet apparaturasiga 16 mm kinoproektor, grafoproektor, diapoproektor, magnitafon, proigrivatel, televizorlar kiradi.

Kutubxona-tarix kabinetidagi zaruriy komponentdir. Bunda darsdan tashqari o'qishlar uchun mos ravishda ilmiy-ommobop, badiiy-tarixiy kitoblar yig'ilgan bo'ladi. Ayniqsa, malumotnoma adabietlar ah'amiyatli. Kabinet kutubxonasida h'ar xil gazetalar, mah'alliy gazetalarning yangi sonlari bo'lishi kerak. Malumotnoma bo'limida tematik materiallar bilan "papka" lar saqlanadi. Masalan, "Tarixda yangiliklar", "Bizning kunlarimizning qah'ramonlari", "Arxeologiya yangiliklari" va boshqa mavzu bo'yicha materiallar tuplanadi. Bularni dars paytida h'am. ko'rgazmalar tashkil qilish, ah'amiyatli sanalarni belgilash va boshqa ishlarda foydalanish mumkin.

Tarix kabinetlarida auditorial o'qitish usullarining 3 guruh'ining bo'lishi talab qilinadi: 1) diafilm, diapozitiv, grafoproektor uchun transparantlar; 2) dinamik ekran

qo'llanmalari- o'quv kino va televidenie; 3) radioko'rsatuvlar, tarixiy voqealarning guvoh'larining chiqishlari ezilgan magnit plenkalari.

Tarix kabinetlarida o'qituvchi boshchiligida o'quvchilarning maketlar, modellar tayirlashi amalga oshiriladi.

Kabinet sharoitida ishni tashkil qilish va uning samarali natijasiga erishish o'qituvchining faoliyatiga bog'liq. Tarix kabinetida dars o'tishda faqat kinodars bilan cheklanib xatoga yo'l qo'ymaslik kerak. Dars materiallariga qo'shimcha bor imkoniyatlardan foydalanish kerak. Kabinetda ishni tashkil qilish o'qituvchiga h'ar xil malumotlardan foydalanishga imkon beradi. Bu erda h'ar xil o'qitish usullarini qo'llashga imkon tug'iladi.

Kabinet devorlariga o'quvchilarning mustaqil ish kunikmalarini h'osil qilishda erdam beradigan instruktiv materiallar joylashtiriladi. Masalan: "Konspektani qanday ezish kerakO'", Tezislari qanday tuzuladi" va h'okoza.

Har tomonlama jih'ozlangan va taminlangan tarix kabinetida h'ar xil darsdan tashqari ishlarni tashkil qilish mumkin. Masalan, tarixiy tugarak, lektoriya, o'lkashunoslik burchagini eki tarixiy burchlar, muzey tashkil qilish ishlari, disputlar, viktorinalar, kurgazmalar, tarixiy voqea guvoh'lari bilan uchrashuvlar, tarixiy byulletenlar chiqarish, devoriy gaeta chiqarish, darsdan tashqari o'qishlar tashkil qilish va h'.

Demak, tarix kabinetlarida o'qitish jaraenida talim-tarbiyaga kompleks endashuv amalga oshiriladi.

Sifndan tashqari ish

Reja:

1. Tarix bo'yicha sifndan tashqari ishning vazifalari. Uning asosiy belgilari. Dars bilan bog'likligi.
2. Tarix bo'yicha sifndan tashqari ish mazmuni
3. Tarix bo'yicha sifndan tashqari ishning asosiy formalari (shakllari).

Adabeitlar:

1. Axmedov B. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari.T., 1991
2. Axmedov B.Tarixdan saboqlar. T.,1992
3. Ashraf Axmed. Ulug'bek Muxammad Tarag'ay. T.,1994
4. Abdulg'azi "Shajarali turk" T., 1992
5. Amir Said Alimxan Buxoro xalqining h'asrati tarixi.T.,1992
6. Ibn Arabshax. Amir Temur tarixi.T.,1992
7. Ibrah'imov I. Ibn Battuta va uning O'rta Osiga saexati.T.,1993
8. Ozerskiy N.Z. Rukovodstvo vneklassnim chteniyam po istorii.M.,1979
9. Rezin A.F. Sokolovskiy Yu.E. Ekskursionnaya rabota po istorii.M.,1972
10. Kulagina G.A. 100 igr po istorii. M.,1983
11. Guskov V.II Chto? Gde? Kogda? M., 1981
12. Muminov I. Amir Temurning O'rta Osie tarixida tutgan o'rni va roli.T., 1993

Darsdan tashqarida o'tkaziladigan fan bo'yicha tarbiyaviy ish-darsdan tashqari eki sinfdan tashqari ish deb ataladi. U o'quvchida adab-ah'loqni shakllashtirishga meh'natsevarlik, h'ar bir ishda javobgarlikni seza bilishga imkon beradi. Sinfdan tashqari ishda kitob, malumotnoma adabietlar bilan ishlashish, referat ezish. retsenzilash, baenat qilish o'rganiladi. Lekin sinfdan tashqari ishning o'ziga xos tomonlari bor:

Birinchiidan, sinfdan tashqari dars ixtieriylik xarakterga ega bo'ladi. Uning o'tkazilish vaqti o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Iqtieriylik o'quvchilarning yakka imkoniyatlarini, tashabbuslarini (initsiativa) bilishga erdam beradi.

Ikkinchiidan sinfdan tashqari ish mazmunini tanlashda o'qituvchi erkin bo'ladi (dars mazmuni esa davlat dasturi bilan belgilanar edi).

Uchinchiidan, sinfdan tashqari ishda o'quvchilarning psixologik va esh xususiyatlarini h'isobga olish uchun imkon tug'iladi. Unda h'ar xil ish formalarini qo'llanish mumkin

Turtinchiidan, o'quvchilar arxiv, kutubxona, muzeylarda bo'lib, tadqiqot elementlaridan foydalanish h'isobidan o'zlarining intellektulligini, amaliy kunikmalarini h'osil qilishlari mumkin.

Besinchidan, darsning o'ziga nisbatan, sinfdan tashqari ishda h'ozirgi davr bilan yaqindan aloqa o'rnatiladi. Sinfdan tashqari ish bilan dars chambarchas bir-biri bilan bog'lanishgan. Ularning ikkisi h'am bitta masalani echadi. Darsdagi bitim, sinfdan tashqari ishda kengaytiriladi. Dars kabi sinfdan tashqari ish h'am barcha o'quvchilan uchun shart

Sinfdan tashqari ish bo'yicha metodlar klassifikatsiyasi 40 yillarda uslubchi V.N.Bernadskiy tomonidan beriladi. Unda 4 yo'nalish bulib ko'rsatiladi. 1) kitob bilan ishlash asosidagi sinfdan tashqari o'qish. 2) Kurgazmalilik bilan ishlash asosida esdaliklar, kinofilmlar, tasviriy ko'rsatmalilik orqali tarixni o'rganish 3) o'qituvchining jonli nutqi asosida suh'bat, darsdan tashqari maruza 4) tarixiy materialning o'quvchilar tomonidan faol qabul qilinishi va qayta ishlanishi asosida referatlar, disputlar, uyinlar o'tkazish. V.N.Bernadskiy sinfdan tashqari ishning asosiy tashkiliy formasini tugarak (krujok) deb h'isoblaydi.

Tarix bo'yicha sinfdan tashqari ish nazariyasini ishlab chiqishga A.F.Rodin h'am malum qissa qo'shdi. U sinfdan tashqari ishning ommaviy formasini tavsiya qildi. Kitob o'qish (tovushlab), maruza, konferentsiya, kecha va konkurslar, ekskursiyalar.

Nazariya masalasini uslubchi A.A.Vagin davom ettiradi. U bilim manbalari bo'yicha sinfdan tashqari ish turlarining klassifikatsiyasini berdi (o'qituvchining jonli so'zi, bosma matn bilan ishlash, kursatmalilik bilan ishlash) va u sinfdan tashqari ishning 15 tashkiliy formasini tavsiya qiladi: sinfdan tashqari o'qish, tarixiy o'lkashunoslik, ekskursiya, tugaraklar va h'.

1971 yilda nashr etilgan "Metodika obucheniya istorii v sredney shkole" kitobida 1-maktabda darsdan tashqari ish" degan termin ilmiy muammlaga kirgizildi. Uning mualliflari bu termini "sinfdan tashqari ish" o'rniga qo'llanishni tavsiya qiladi. Lekin bu ikkisi h'am qo'llanib keladi.

Uslubchi I.Z.Ozerskiyning "Tarix bo'yicha sinfdan tashqari o'qish ishlariga boshchilik" qo'llanmasida tarixiy bilim berishga badiiy adabietning rolini ko'rsatadi, o'nda h'ar xil eshdagi o'quvchilarning o'ndan foydalanishga boshchilik qilish tamoyillari (pritsip), kitob bilan ishlash usullari bo'yicha metodik ko'rsatmalar beriladi. A.F.Rodin va

Yu.E.Sokolovskiyning “Tarix bo’yicha ekskursiya ishi” (M.,1972) asarida saexat ishlari tajribasi beriladi.

Maktabda h’ar xil tarixiy kechalar tashkil qilish mumkin. Maslana bunda ”Tarixiy mavzulardagi instsenirovkalar. Sinfdan tashqari ish bo’yicha o’qituvchilar uchun qo’llanma” dan (M., 1974) foydalanishga bo’ladi. Unda Qadimgi Misr, Bobil, Qadimgi Gretsiya va o’rta asrlar bo’yicha to’rtta kecha o’tkazilishning mazmuni beriladi. (VI-VII sinf uchun), G.A.Kulaginning ”Tarix bo’yicha 100 uyin” (M., 1988) asarida V-X sinflar uchun eki xususiyatlari h’isobga olingan h’olda tarixiy mavzudagi o’yin formalari berilgan.

Sinfdan tashqari ishning mazmuni 2 yo’nalish bo’yicha amalga oshiriladi.

1) darsdan o’zlashtirilgan tarixiy bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish.

2) O’lkushunoslik materiallarini o’rganish

Masalan, dars paytida h’ozirgi rivojlanish bosqichi h’aqida tushuncha beriladigan bo’lsa, unga mos ravishda sinfdan tashqari ish paytida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlarini, Oliy Majlis sessiyasi materiallarini, yangi adabietlar va davriy matbuot orqali chet el, xorijiy xabar-intilishlari bilan chuqurroq tanishiladi.

Ulkashunoslik ish olib borishda shah’ar ovul, o’lkamiz va maktab tarixi o’rganiladi. Tarixiy voqealar davrlarga bo’lib tashlanadi. O’lkamizdagi odamlar h’aeti, malum shaxslarning bibliografiyasi, xotiralar o’rganiladi. O’lkani arxeologiya va kompleks (iqtisodiy, h’arbiy, madaniy tarixi) o’rganish amalga oshiriladi.

Sinfdan tashqari ish mazmuni h’ar xil tarbiyaviy ishlar bilan bog’liq. Masalan, arxitektura, skulptura, jivopis, muzika va h’-estetik tarbiya beradi. Umuman o’tmishni o’rganish-milliy qadriyatlarni sevishga tarbiyalaydi. Bunda tarix uqitishdagi umumiy maqsad, o’tmishni xurmat qilish. o’rganish orqali kelajakka ishonch h’osil qilishdan iboratdir.

Sinfdan tashqari ish formalari h’ar xil: O’quvchilarning soniga qaray ommaviy va frontal formasi bo’lib, uncha kechalar, konferentsiya, miting kiradi, guruh’lik ishi tugaraklik (tugarak, sektsiya ishlari kiradi), bo’lib bo’linadi.

Ishning davomiyligi bo’yicha: tizimli (sistemali) va epizodik bo’lib bo’linadi. Tizimliga o’quv yili davomida, h’attoki bir necha yilga chuziladiki (tugarak, muzey tashkil qilish va unda ish olib borish), utkazladigan ishlar kiradi.

Epizodik-bu faxriylar bilan uchrashish, saexatlar, tarixiy gazeta eki byulleten chiqarish va h’.b.h’

Ish formalari tanlashda o’qituvchi o’quvchilarning esh xususiyatlarini h’isobga oladi. Masalan, tarixiy kechalarni o’tkazish V-VIII sinflar uchun, konferentsiyalar esa, “krugly stol” bo’lar yuqori sinf o’quvchilariga tug’ri keladi.

Sinfdan tashqari kitob o’qish h’ar tomonlama ah’amiyatli. O’nda eng avvalo, bu ishga boshchilik qilishni 2 etapga bo’lish mumkin: a) Kitobni propoganda qilish; g’) uning mazmunini o’zlashtirishga boshchilik qilish.

Kitoblarni proroganda qilishni qaraymiz. Birinchidan aniq tarix kursi bo’yicha malum eshdagilar uchun badiiy adabietlar tizimti tavsiya qilinadi. Urtacha sanlarda buning bilim cheklanishga bo’lmaydi. Kitoblarga qisqacha annotatsiya berilgan va bezalغان plakatlardan foydalanish, kitoblar kurgazmasini tashkil qilish mumkin. Bunday kurgazma malum bir mazmuni o’rganishdan oldin o’tkaziladi. Kurgazma kurs bo’yicha h’am o’tkaziladi. “Qadimgi dune tarixi bo’yicha nima o’qish kerak”, ayrim mavzu bo’yicha: “XIII asr frantsuz

revolyutsiyasi tarixi h'aqida nima o'qish kerakO'”, aniq muommalar bo'yicha masalan “Texnikaning rivojlanish h'aqida nima o'qish kerakO' kabi savollarga javob tarixasida javob beriladi.

Ko'pincha, IV-VII sinflarda o'qilgan kitoblar bo'yicha suh'bat yurgiziladi. U bo'yicha qo'yidagi eslatma (pamyatka) berish mumkin:

a')Kitobning muallifi kimO'

2) Kitobda qaysi davr va qanday tarixiy voqealar h'aqida aytiladi.

3) Kitobdagi qaysi qah'ramonlarni ayta olamizO'

Ularda sizning munosabatingizO'

4) Kitobda sizga yana qanday kitoblari bor

5) Bu muallifning yana qanday kitoblari bor

Uslubi I.Z. Ozerskiy tomonidan tavsiya qilingan o'qilgan kitoblar bo'yicha kundalik tuzishning inamunaviy ah'amiyatga ega:

Muallif	Kitobning nomi	O'qish qachon boshlandi	O'qish qachon tugadi	Kitobdan qanday tarixiy voqealar malum bo'ldi	O'qishdan keyingi tasirlar nish

Kundalikdan suh'bat paytida foydalaniladi:

Sinfdan tashqari o'qishni darslikdagi mavzuga bog'lab h'am o'tkazish mumkin.

Masalan:

Sinf	Mavzu	Kursatilgan adabiet	Foydalanish formalari
VI	Yunon-fors urushlari	L.Voronkova ning “Salamin qah'ramoni” kitobi	1.O'quvchilarning baenini tayerlash (yunon va forslarning qurollanishlari, janglar h'aqida) 2) Savollar bo'yicha suh'bat 3. Kitob h'aqida fikr ezish

Shuningdek, o'qilgan kitoblar bo'yicha og'zaki jurnal tashkil qilishga bo'ladi. Masalan: “Qadimgi Gretsiya (Yunoniston)” mavzusini tanlaymiz. Jurnalning 1-betida N.Kunning ”Qadimgi Gretsiya afsona va miflari”, L.Uspenskiyning ”Qadimgi Gretsiya miflari”, V.Smironovning “Ellada qah'ramonlari” kitoblari bo'yicha bo'ladi. 2-beti: L.Voronovning “Salamin qah'ramoni”, ”Zevs ug'li”, “V glubi vekov”, V.Yanning ”Qurg'onlardagi olovlar”, R.Rubinshteynning ”Kserks nimaga dengizni kechib o'tdi”, L.Mityaevning “Kelajak komandirlar kitobi” asarlari bo'yicha) 3-beti: Qadimgi grek teatriga bag'ishlanadi. L.Govorovning “Alkamen-teatr bolasi”, D.Tridning ”Fialka gulchambari” kitoblari bo'yicha so'z etiladi.

Sinfdan tashqari ishda tarixiy tugaraklar, tarixiy kecha va olimpiadalar, muzeylarni tashkil qilish h'am malum ah'amiyat kasb etadi.

Tarix o'qitishda talabalarni pedagogik amaliyotga tayerlash

Reja:

1. Tarix o'qituvchisining shaxsi va uning professional komponentligi.
2. Tarix o'qitish-ijodiy faoliyat sifatida.
3. Tarix o'qituvchisi faoliyati turlari. Tarix o'qituvchisi faoliyati mazmuni.
4. Pedagogika amaliyotga tayirlash. Talabalarning dars o'tishlarini tashkil qilish.

Adabietlar:

1. Gaffarov Ya.X., Gaffarova M. O'zbekiston xalqlari tarixining o'qitish usullari.T., 1996
2. Sadiev A. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish.T., 1993
3. Yo'ldoshev J.G. Malaka oshirishning nazariy va metodologik asoslari. (equd o'qituvchi bo'lish osnmiO' T., 1998
4. Yo'ldoshev J.G. Yangi pedagogik texnologiya: yo'nalishlari, muammolari, echimlari. «Xalq talimi», 1998. N4
5. Goder G.İ. Metodicheskoe posobie po istorii drevnego mira.M., 1977.
6. Zagvyazanskiy V.İ. Uchitel kak issledovatel.-«Pedagogika i psixologiya», M., 1980.N4
7. Donskoy G.M. Zadaniya dlya samostoyatelnyy raboti po istorii srednix vekov.M., 1992
8. Professionalnaya deyatelnost molodogo uchitelya. M., 1982.
9. Goryunova T.A., Koroleva İ.Sh. Put k professii uchitelya.-«Pedagogika i psixologiya».M., 1981, N8.
10. Student-praktikantlarga pedagogikalıq h'a'm metodikalıq eskertpeler.N., 1991
11. Pamyatka studenta-praktikanta.N.,1995.
12. Kutlumuratova G. «Pedagogikalıq praktika» (oqıo' metodikalıq qollanba) N., 2005.

Eng avvalo, Prezidentimiz İ.A.Karimovning: «Tarix xotirasi, xalqning, jonojon o'lkani davlatimiz xududining xolis va h'aqqoniy tarixini tiklash milliy o'zlikni anglashni, tabir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jaraenida g'oyat muh'im o'rin tutadi.

Tarix millatning h'aqiqiy tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqoralik ongini shakllantirmoqda. Axloqiy tarbiya va ibrat manbaiga aylanmoqda»,-degan so'zlarini ayniqsa tarixchi o'qituvchilar dasturulamal sifatida qabul qilib olishlari kerak. (-«O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida» 140 bet, T., 1997). Sababi tarixchi o'qituvchi eng avvalo eshlarda tarixiy bilim shakllandiradigan tarbiyachi h'isoblanadi. Tarix o'qituvchisining barkamol (h'ar tomonlama) insonni tarbiyalab etishtirishda roli katta. O'qituvchi shaxs xizmatlari h'aqida K.D.Ushinskiy: «...shaxsning bevosita tasirisiz xarakterga kirib boruvchi h'aqiqiy tarbiya bo'lish mumkin emas. Faqat shaxs gina shaxsning aniqlanishi va rivojlanishiga tasir qilishi mumkin, faqat xarakter bilan xarakterni h'osil qilish mumkin},-degan edi. Jamiyat h'ar tomonlama rivoyulanib borgan sari o'qituvchi shaxsiga h'am yuqori talablar belgilanadi. Uning shaxs sifatidagi sifatleri esh avlodga tarbiyaviy tasir qilishining bosh omili bo'lib qoladi.

Mustaqillik g'oyalari sodiq bo'lgan o'qituvchi shaxs sifatida kelajak avlodni milliy tariximizni, meroslarimizni qadrlashga o'rgata oladi.

Uslubchilardan N.V.Kuzmina, A.I.Sherbakova, F.N.Gonobolin, V.A.Slastenin, S.G.Vershilovskiylar tomonidan yurgizilgan tadqiqotlarga qaraganda o'qituvchining o'z professiyasining ah'amiyatini chuqur tushunish, uning jamiyatlik ah'amiyatini h'is qilish o'qituvchining pedagogik xizmatini jamiyatga xizmat qilish deb qabul qilishi bosh o'rinni egallaydi.

Tarix o'qituvchisi manaviy etuk bo'lishi kerak. U adob-ah'loh', adolatlik va meh'ribonchilik namunasi bo'lishi shart. Sababi o'qituvchining o'quvchilar bilan h'ar bir muloh'ati, meh'natga munosabati, jamiyatga, odamlarga munosabati o'quvchilar uchun ibrat timsoli bo'lishi kerak.

Tarix o'qituvchisi professional mah'oratini o'stirib borishi, davr talabiga javob berish h'ardoim gazarda tutiladi.

Tarix o'qituvchisining shaxs sifatida etilishining uzi-uzoq davom etadigan va uzluksiz jaraen h'isoblanadi. Bu jaraen institut eki universitet devoridan boshlanadi va uning butun meh'nat aoliyati davomida davom etadi.

K.D.Ushinskiy pedagogik xizmatni } Amaliy sanat turlaridan biri...} dep atagan edi. O'qituvchi professiyasining ijodiy xarakteri uning meh'nati bilan aniqlanadi. Bu meh'natning mazmuni o'zgarib va rivojlanib boradi. Sababi tarix bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklari yangilanib boradi, yangi pedagogik g'oyalar va o'qitish metodlari paydo bo'ladi. Shuningdek, o'qitish jaraenida tarbiya h'am, o'qituvchining o'zi h'am o'zgarib, rivojlanib boradi. Bu o'qituvchi xizmatining mazmuni va xarakterining uzluksiz o'zgartirib borishini, talim-tarbiya jaraenida yangi pedagogik vazifalarni echishni talab qiladi. Bu vazifalarni echish uchun eng optimal variantni tanlab olish o'qituvchining tarix, tarix o'qitish metodikasi, pedagogika va psixologiyani yaxshi bilishga bog'liq. Agarda o'qituvchi tayer metodik ko'rsatmalarga, dars rejalariga ega va talim-tarbiya maqsadi aniq bo'lgan taqdirda h'am ularni yangicha talqin qilish shart. Buning o'zi ijodiy izlanish h'isoblanadi.

O'qituvchi professiyasining o'zgachaligi uning pedagogik ijodietini tarixni o'rganish jaraenida talim-tarbiya masalalari tizimining echimi sifatida aniqlaydi. Aniq pedagogik effekt beradigan tashkiliy ishlar talab qilindi.

Yangi boshlagan tarix o'qituvchisi uchun ijodiy izlanish murakkab va qiyin kechadi. Konkret pedagogik situatsiyalardan o'zining moh'orati bilan chiqa olishi kerak. Buning uchun o'qituvchi avval o'quvchilarni, ularning tarixiy bilimi, ko'nikma va malakalarini, o'quv fani sifatida tarixga munosabatlarini o'rganadi.

O'qituvchi ishidagi zaruriy tomonlardan biri, bu uning o'z pedagogik faoliyatini talqin qilish va bah'olashi h'isoblanadi. Bu soh'ada h'ar bir o'qituvchi javob topishi lozim bo'lgan savollarning besh guruh'ini tavsiya qilish mumkin.

Birinshi guruh' o'z faoliyatining samorodorligiga bog'liqli. Bu uchun qo'yidagilarni aniqlash zarur: a) o'quvchilar bilimni o'zlashtirishda ko'nikma va malakalarini

o'zlashtirishda qanday yutuqlarga erishdi O' b) bu yutuqlarda nima qanoatlandirmaydi. (aniq mavzularni o'zlashtirilmaligi, bilimning chuqur emasining eki etarli emasligi va h').

Ikkinchi guruh'-bu o'qitish natijasining to'liq emasligi sababini aniqlash. Masalan. Bu sabablarni shartli turda ikki guruh'ga bo'lish mumkin: o'quvchilardagi qanday da tayanch bilimning yo'qligidan bilim, ko'nikma va malakalarning etishmovchiligi; mustaqil ishlash darajasining yo'qligi. Bu sabablarning 1-guruh'i.

Sabablarning ikkinchi guruh'i o'quvchilarning axloh' xulqi bilan dalillanadi. Nima uchun o'quvchilar o'qigisi kelmaydi, tarixni o'rganish ah'amiyatini manosini ko'rmaydi; o'qituvchining o'quvchilar bilan konfliktlar yani ular nima uchun tarixni o'rganishni h'oqlamasligini va o'qish faoliyatida ularning munosabatiga qanday tasir qilish mumkinligini aniqlash kerak.

Uchinchi guruh'-bu darsning samoradorligini oshirish uchun rezervni aniqla. Agarda o'qituvchida shunday rezerv bo'lsa, u o'zida nima etishmayatanligini aniqlay oladi (professional darajasi bilan bog'liq). Albatta pedagogik vazifalar h'am yangilanib boradi, yangisituatsiyalarni ayrim h'ollarda o'qituvchi bilmasligi mumkin., To'rtinchi guruh' o'qituvchining komponentlik (omilkorligi) darajasini aniqlashga qaratilgan. Bunda o'qituvchining tarixiy psixologo-pedagogik va metodik bilim va malakasiga bah'o beriladi.

Beshinchi guruh'-bu professional doirada o'qituvchining xulh', ah'loqini bah'olash va talqin qilish bilan bog'liq. Agar da o'qituvchi o'zining shaxsiy mah'oratlarinii h'isobga olgan tarzda, uni bah'olay bilishsa, ttarix o'qitish uchun ah'amiyatli bo'ladi.

Pedagogning o'z o'quvchilarini yaxshi bilish h'arqachon o'qitish jaraenida da ah'amiyat kasb etadi. Shuningdek tarix o'qituvchisi tasirchang etib h'ikoya qilib berishni, uni tasavvurlar bilan boyita olish zarurlidir.

O'qituvchining avvalo o'z imkoniyatlarini o'rganish pedagogik faoliyatiga ijodiy elementlarni kirgazish, malakasini oshirish kabi talablarni quyadi.

Tarix o'qituvchisining ishini qator o'z-aro bog'lanishli bo'lgan faoliyat turlarining yig'indisi sifatida qarash mumkin. Bunday faoliyat turlariga tarix o'qitish, inson va jamiyat, }h'uuquqshunoslik}, }dinishunoslik} fanlarini o'qitish, sinf va sinfdan tashqari o'quv mashg'ulotlarini, jumladan fakultativlar o'tkazish, o'quvchilarni tarbiyalash, malaka oshirish, ota-onala bilan ish; jamiyatlik ishlar. Bu faoliyatlarining h'ar biri o'ziga xos mazmunga ega, o'ziga xos javobgarlik yuklaydi.

Msalan, o'quv mashg'ulotlariga, asosan darslarga qo'shimcha tayergarlik talab qiladi: a) shu kurslar bo'yicha maktab dasturini o'rganish darsliklar, o'quv qo'llanmalari, maxsus va uslubiy adabietlar, shuningdek oralash fanlar bo'yicha adabietlarni o'rganish; b) shu kurslarni utish uchun kerakli materiallarni to'plash va tizimga keltirish; v) o'qitish jaraenida foydalanish zarurligi bor ko'rsatmali va texnik o'qitish usullari bilan tanishish; g) sinf bilan, uning o'qitishga tayerlash darajasi, o'quvchilarning xususiyatlari bilan tanishish, perspektiv-tematik rejalar tuzish.

Bu umumiy ishlardan keyin o'qituvchi h'ar bir mashg'ulotga bevosita tayergarlik ko'radi, oldingi dars natijasini talqin qiladi; darsning maqsadini, tipini aniqlaydi, darsga o'quv materialini tanlaydi, ish olib borish yo'llarini aniqlaydi.

Fakultativ kurs bo'yicha mashg'ulotni tashkil etishda o'qituvchi materialni chuqurroq o'rganishga o'quvchilarni o'naltirib, qo'shimcha ish o'tkazadi.

O'quv mashg'ulotlarini o'tkazish o'quvchilarning daftarlarini tekshirish bilan birga yurgiziladi.

O'qituvchi faoliyati mazmuniga o'quvchilarning bilimlarini bah'olashni tashkil qilish, uni o'tkazishning ormlarini va usullarini aniqlash, qo'shimcha savollar ishlab chiqish kiradi.

O'qituvchining tarix xonalaridagi ishiga, xonani bezash, o'quv qo'llanmalari, ko'rsatma qo'llanmalari va h'. saqlash va tizimga keltirish kiradi.

Mazmuni bo'yicha o'qituvchining metodik ishi h'am murakkabdir. U boshqa o'qituvchilarning darslariga kirish va talqin qilish maktab va rayondagi metodik birlashmalari ishlariga qatnashish, baenatlar tayerlash, ochiq dars tashkil qilish, maqolalar ezish, qullanmalar tuzishda qatnashish va h'okazalardan iborat.

Dars-bu jadval asosida malum vaqt davomida o'qituvchining o'quvchilar bilan olib boriladigan o'qitish va tarbiyalash jaraeni h'isoblanadi. O'quvchi ishining natijali bo'lishi uning pedagogik qobiliyatiga bog'liq. Bu qobiliyatlar qo'yidagilardan iborat:

1. Didaktik qobiliyat. Bu qobiliyatga ega o'qituvchi o'zining fanini yaxshi biladi, o'nga juda qiziqadi, o'quvchilarga materialni aniq, mazmunli qilib mah'orat bilan murakkab mavzuni oson, tushunnarsiz tomonini tushunarli qilib etkazib beradi.

2. Akademik qobiliyati. Bu qobiliyatga ega o'qituvchi ilmiy ishlar bilan chug'ullanadi, o'z o'stida tinmay izlanadi, mutaqaassizligi byicha etuk bo'ladi. Bunday o'qituvchilar dars jaraenida ilmiy-texnik yangiliklarni berib boradi.

3. Pertsevtik qobiliyat. Bu qobiliyatga ega o'qituvchi psixolog sifatida o'quvchilarning xulq-atvorini yaxshi tushunadi.

4. O'qituvchining so'zlash qobiliyati. Biz dars jaraenida ayrim o'qituvchilar juda qattiq, ayrimlari juda past ovozda gapiradi. Lekin ko'rsatilgan qobiliyatga ega o'qituvchilar dars tushundirish paytida eng malum usulni tanlaydi. Metodik jih'atdan o'qituvchilarning bir xil tonda gapirishlari tug'ri kelmaydi, bu o'quvchilarni eliqtirib quyadi. Shuning uchun o'quvchilarga jonli tasir qilib, h'ar xil intonatsiyada etkazib bera oladigan o'qituvchilar yuqoridagi qobiliyatga ega h'isoblanadi. Darsda o'qituvchining mimikasi h'am tasir qiladi.

5. Tashkilotchilik qobiliyat. Bunday qobiliyatga ega o'qituvchilar nafaqat darsda, balki sinfdan tashqari h'ar qanday ishlarni o'z vaqtida katta ah'amiyat bilan amalga oshira oladi.

Pedagogik amaliyeta tayerlanaetgan talabalar bu qobiliyatlarni uzlashtirishlari lozim.

Bakalavr yo'nalishdagi talabalar uchun pedagogik amaliyeta 8 h'aftaga belgilangan. Talabalar dastlabki h'afta ichida bekitilgan maktab faoliyati bilan, dars jadvallari, tarix xonalari bilan tanishadi. Tarix bilan qator boshqa fanlardan darslarga kirib, tah'lil qilishni o'rganadi. Keyingi h'aftadan talabalarga dars o'tishga ruxsat etiladi.

Pedagogik amaliyot davomida qator h'ujjatlar tuplanadi. Amaliyotning dastlabki kunlaridan boshlab kundalik daftar qo'yiladi. Har bir talaba yakka ish rejasiga ega bo'lib, unda shu 1 h'afsa ichida ishlanadigan ishlar ezilgan bo'ladi. U maktabdagi malum xodim va uslubchi o'qituvchilar tomonidan tasdiqlanishi shart.

Talaba h'ar bir darsga puxta tayergarlik kuradi. Har bir tarix kursi bo'yicha tematik reja ishlab chiqiladi va u h'am yuqoridagidek tasdiqlanadi. Rejada h'ar bir mavzuga ajratilgan soat, qisqacha mazmun ko'rsatiladi.

Dars konspektasi bo'lishi shart.

Sababi asosiy tayergarliksiz darsga kirish mumkin emas. Har bir o'tilgan dars uslubi o'qituvchi, fan o'qituvchilari bilan birgalikda talqin qilinadi, protokollar eziladi. Darslarga ko'rsatmali qurollar tayergarlash talab qilinadi.

Talabalar amaliyot davomida bir-birlarining darslariga kiradi va bu bo'yicha tah'lil daftarini yurgizadi.

Talabalar amaliyot davomida bir qancha tarbiyaviy ishlar olib boradi. Har biri sinf rah'bari xizmatini qilib, sinf va maktab doirasida o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlarning konspektlarini va protokollarini tayergarlaydi. Ular h'ar xil mavzularda bo'lishi mumkin. Masalan: «Orol taqdiri-xalq taqdiri», «Mustaqillik-baxtimiz», «Vatan-sajdagoh' kabi muxaddasdir» va h'. Umuman sinf rah'bari sifatida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning rejasini bo'lish kerak. O'nda o'qituvchilarning to'liq malumotlari, ota-onalari h'aqida malumotlar, faol o'qituvchilar bilan birga ulgirmaydigan, tarbiyasi og'ir o'qituvchilar bilan qanday ishlash kerakligi h'isobga olinadi. Amaliyot davomida butun sinfga va ayrim, bitta o'qituvchiga pedagogik psixologik xarakteristika berish kerak. Pedagogik amaliyot oxirida maktab direktoriyasi tomonidan talabalarga xarakteristika beriladi. Amaliyot yakuni bo'yicha talaba h'isobot tayergarlaydi.

